

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

HUKUKÎ İŞLEM EHLİYETİ AÇISINDAN İSLAM
BORÇLAR HUKUKUNDA YAPAY ZEKÂ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yahya GÜDENDEDE

Danışman:

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İSTANBUL

2023

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

HUKUKÎ İŞLEM EHLİYETİ AÇISINDAN İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA YAPAY ZEKÂ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yahya GÜDENDEDE

Danışman:
Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İSTANBUL
2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 020119YL37 numaralı Yahya GÜDENDEDE'nin hazırladığı “*Hukukî İşlem Ehliyeti Açısından İslam Borçlar Hukukunda Yapay Zekâ*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 09/05/2023 günü (14:30 – 16:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Münteha MAŞALI

Marmara Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yahya GÜDENDEDE

09/05/2023

ÖZ

HUKUKÎ İŞLEM EHLİYETİ AÇISINDAN İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA YAPAY ZEKÂ

İnsanın merak duygusu, birçok teknolojiyi icat etmesinin önemli amillerinden biridir. Bu icatlardan bilgisayar hayli geç ortaya çıkmışsa da son bir asra adeta damga vurmuştur. Bilgisayar biliminin alt dalı yapay zekâ özellikle son otuz yılda önemli etkileri olan ve daha da olacağı öngörülen yeni bir alem olmuştur. Yapay zekânın mahiyeti onun sadece mühendislik alanında değil, felsefe ve hukuk gibi farklı alanlarda da tartışılmasına yol açmıştır. Hukuk doktrininde yapay zekânın kişiliği üzerine çeşitli tartışmalar başlamıştır. Ülkemizde son yıllarda bu alanda bilimsel toplantılar artmakla birlikte yurt dışında bu çalışmalara daha önceden başlanmış ve daha fazla mesafe alınmıştır.

Hukukî kişilik ve ehliyet konusunda modern dönem borçlar hukuku ve İslam hukukunun verilerinin büyük ölçüde örtüştüğü görülür. Yapay zekâdan önümüzdeki yıllarda daha çok bahsedilecek ve İslam hukuku bağlamında da gerek eşya olarak gerek kişiliğinin imkânı cihetinden değerlendirme yapılması gerekecektir. Yapay zekânın özellikle hukukî kişilik bakımından konumlandırılması daha fazla önem arz etmektedir. Ayrıca yapay zekânın farklı tür ve derecelere göre sınıflandırılabilmesiyle, hukukî işlem ehliyeti hususunda da buna paralel sonuçlar üreteceği görünmektedir.

Bu çalışmada sosyal bilim alanında yapay zekâ hakkında yazılmış kaynaklara ağırlıklı yer vererek yapay zekâ tanıtılacak, ilişkili olduğu bazı kavramlara da yer verilecek ve yapay zekânın hukukî işlem ehliyeti tartışmaya açılacaktır. Bunu yaparken de yapay zekânın hukukî işlem ehliyeti adına net bir sonuç ortaya koymak yerine veriler değerlendirilecek, buna göre oluşan farklı kanaatler incelenecek ve gerekiyorsa bunlar arasından tercih yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, İslam hukuku, ehliyet, kişilik

ABSTRACT

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ISLAMIC LAW OF OBLIGATIONS IN TERMS OF CONTRACTUAL CAPACITY

Human curiosity is one of the important factors in inventing many technologies. Although the computer emerged quite late among these inventions, it has left its mark on the last century. Artificial intelligence, a sub-branch of computer science, has become a new realm that has had significant effects especially in the last thirty years and is predicted to continue. The nature of artificial intelligence has led to its discussion not only in the field of engineering, but also in different fields such as philosophy and law. Various discussions have started on the personality of artificial intelligence in law. Although scientific meetings in this field have increased in our country in recent years, these studies abroad have already started and more progress has been made.

It is seen that the data of modern law of obligations and Islamic law overlap to a large extent in terms of legal personality and competence. Artificial intelligence will be mentioned more in the coming years, and in the context of Islamic law, it will be necessary to evaluate it both as a commodity and in terms of the possibility of its personality. The positioning of artificial intelligence, especially in terms of legal personality, is more important. In addition, it seems that artificial intelligence can be classified according to different types and degrees, and it will produce parallel results in terms of contracting capacity.

In this study, artificial intelligence will be introduced by giving weight to the sources written about artificial intelligence in the field of social science, some related concepts will be included and the contracting capacity of artificial intelligence will be discussed. While doing this, instead of revealing a clear result on behalf of the contracting capacity of artificial intelligence, the data will be evaluated, different opinions will be examined accordingly, and if necessary, a choice will be made among them.

Keywords: Artificial intelligence, Islamic law, qualification, personality

ÖNSÖZ

Yapay zekânın yaklaşık yetmiş yıllık bir geçmişi vardır. Bununla birlikte yapay zekâyı ortaya çıkaran düşünsel altyapı daha eski zamanlara uzanmaktadır. Yapay zekâ günlük hayata katkıları ve sunduğu imkânlarından ötürü sıkça kullanılan araçların başında gelmektedir. Yapay zekâ diğer icatlardan farklı olarak düşünebilme imkânı da tartışılan bir icattır. Bu sebeple yapay zekâ, etik ve hukukî birçok meselede ele alınarak incelenmektedir. Bu çalışmada yapay zekânın şu ana kadar geldiği noktaya ilişkin genel bir perspektif sunularak yapay zekâ tanıtılmıştır. Aynı zamanda yapay zekânın yakın ilişkide olduğu bazı kavramlara da açıklamalar getirilerek yapay zekânın diğer kavramlarla ortak ve farklı yönleri ve onlara nasıl etki ettiğine yer verilmiştir. Yapay zekâ gelişmelere açık bir alan olduğu için hukukî işlem ehliyeti bağlamında kişiliği hakkında net bir yargıya varmak yerine yapay zekânın kişiliği hakkında ileri sürülebilecek savlara yer verilerek bunlar üzerinden bir kanaate ulaşılmıştır.

Bu çalışmada birçok kişi farklı açılardan katkı sağlamıştır. Öncelikle bu konuyu çalışma konusunda beni cesaretlendiren, çalışmanın seyrine önemli katkılar veren ve rehberlikte bulunan danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU'na, çalışma hakkında bana çeşitli yönlerden eleştiri ve katkılarını sunan, değerlendirmelerde bulunan ve jürimde yer alan kıymetli hocam Doç. Dr. Münteha MAŞALI'ya, lisansüstü eğitimimde büyük emekleri olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Prof. Dr. Asım Cüneyd KÖKSAL, Prof. Dr. Şükrü ÖZEN ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER'e, yapay zekâ üzerine çalışma hususunda beni cesaretlendiren ve yönlendiren hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet APAYDIN'a ve Doç. Dr. Ahmet DAĞ'a, desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Arş. Gör. Emrullah AYGÜN, Muhammet ÇAY ve Arş. Gör. Sefa ERDİN'e teşekkür ederim. Son olarak bu çalışmada bana en çok desteği veren kıymetli aileme şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: EHLİYET VE İNSAN HAYATININ DÖNEMLERİ.....	5
1. Ehliyet.....	5
1.1. Vücûb Ehliyeti	6
1.2. Edâ Ehliyeti	7
1.2.1. Hukukî İşlem Ehliyeti.....	12
1.3. Ehliyet Arızaları.....	14
1.3.1. Her Birey İçin Söz Konusu Olan Tabii Haller	15
1.3.2. Belli Konularda Teklifin Yönelmesine Engel Teşkil Eden Haller	17
1.3.3. Ruhsat Sebepleri	18
1.3.4. İrade Kusurları (İradeyi Sakatlayan Haller)	19
1.3.5. Üçüncü Şahıslar Lehine Tasarruf Sınırlaması Gerekçeleri	22
1.3.6. Diğer Sebepler	23
1.3.7. Gerçek Anlamda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Haller	26
1.3.8. Kölelik	29
1.4. Ehliyete Etkisi Bakımından Bilinç	29
1.5. Modern Hukukta Gerçek Kişilik, Tüzel Kişilik ve Ehliyet	31
2. BÖLÜM: BİLGİSAYAR, ROBOT VE YAPAY ZEKÂ.....	37
2.1. Bilgisayar.....	38
2.1.1. Bilgisayarın Tarihsel Geçmişi	39
2.1.2. Bilgisayarın Kullanım Alanları	40
2.1.3. Bilgisayarların İmkân ve Sınırlılıkları	41
2.2. Robot.....	43

2.2.1. Robotların Tarihsel Geçmişi.....	44
2.2.2. Robotların Kullanım Alanları.....	50
2.2.3. Robotların İmkân ve Sınırlılıkları.....	51
2.3. Yapay Zekâ.....	53
2.3.1. Yapay Zekânın Kapasitesine Göre Türleri.....	54
2.3.1.1. Yapay Dar Zekâ.....	54
2.3.1.2. Yapay Genel Zekâ.....	54
2.3.1.3. Yapay Süper Zekâ.....	55
2.3.2. Yapay Zekânın İşlevselliği Açısından Türleri.....	56
2.3.2.1. Reaktif Makine.....	56
2.3.2.2. Sınırlı Hafıza.....	57
2.3.2.3. Zihin Kuramı.....	57
2.3.2.4. Öz Farkındalık.....	57
2.3.3. Yapay Zekânın Tarihsel Geçmişi.....	58
2.3.4. Yapay Zekânın Kullanım Alanları.....	66
2.3.5. Yapay Zekânın İmkân ve Sınırlılıkları.....	72
2.3.6. Yapay Zekânın Bilinç Kazanması Hakkında Bazı Teoriler.....	79
2.3.6.1. Zayıf Ortaya Çıkma.....	79
2.3.6.2. Güçlü Ortaya Çıkma.....	80
2.3.6.3. Maddenin Fiziksel Özelliği.....	80
2.3.6.4. Kuantum Fenomeni.....	81
2.3.6.5. Bilinç Temel Niteliğindedir.....	81
2.3.6.6. Bilinç Evrenseldir.....	81
2.3.6.7. Beynin Numarası.....	82
2.3.6.8. Ruhani Bir Şey.....	82
2.3.7. Yapay Genel Zekânın İnsanlara Karşı Tavrı Hususunda Yaklaşımlar.....	84
3. BÖLÜM: YAPAY ZEKÂNIN HUKUKÎ İŞLEM EHLİYETİNİN İMKÂNI..	88
3.1. Vücûb Ehliyeti Açısından.....	88
3.2. Edâ Ehliyeti Açısından.....	89
3.2.1. Dini Yükümlülük.....	90
3.2.2. Hukukî İşlem.....	93
3.3. Hukukî Kişilik Açısından.....	95
3.4. Hukukî Temsil Açısından.....	98

3.5. Cezai Sorumluluk Açısından	100
3.6. Yapay Zekâ ve Robotlar Hususunda Hukuk Sahasında Bazı Tartışmalar ve Öneriler 103	
3.6.1. Tüzel Kişilik	103
3.6.2. Elektronik Kişilik	104
3.6.3. Yapay İnsan	105
3.6.4. Kölelik	105
3.6.5. Yapay Temsilci/Yapay Vekil	105
SONUÇ	107
BİBLİYOGRAFYA	113
EKLER	123
ÖZGEÇMİŞ	127

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
b.	bin (oğlu)
b.a.	eserin bütününe atıf
Bkz./bkz.	Bakınız
Çev./çev.	çeviren
d.	doğumu
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed./ed.	Editör
H.	Hicrî
İSAR	İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı
md.	madde
No.	numarası
Nşr./nşr.	neşreden
ö.	ölümü
s.	sayfa
TAÇ	Tıp ve Ahlak Çalışma Grubu
TBK	Türk Borçlar Kanunu
TCK	Türk Ceza Kanunu
Thk./thk.	tahkik eden
TMK	Türk Medeni Kanunu
t.y.	basım tarihi yok
vb.	ve benzeri
ve diğer.	ve diğerleri
y.y.	basım yeri yok
YZ	yapay zekâ
YZR	yapay zekâlı robot

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Teknolojik değişim ve gelişmeler, günlük hayatta önemli farklılıklara yol açmıştır ve mezkûr değişim ve gelişmelerin bu etkisi günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Son yıllarda teknolojik gelişmelerin ortaya çıkış hızı önemli ölçüde artmış ve bu gelişmeler günlük hayatı kolaylaştırmanın yanında insanların uygulayageldiği birçok pratiğin değişimine de zemin hazırlamıştır. Örneğin insanlar çamaşır yıkamak için beden gücünü bir kenara bırakarak bu işlemi elektrikle çalışan makinelerin enerjisine devretmiştir. Bunun dışında Yunan mitolojisinden günümüze insana benzeyen çeşitli varlıkların mevcudiyetine yönelik sorular tahayyül edilmektedir. Nitekim, insanların var olduğu hemen her dönemde insana benzeyen varlıklar yahut insanın yerine çeşitli işleri gerçekleştirecek alet ve varlıklar üzerine arayışlara girildiği görülmektedir. Bu sorular sadece tahayyül mertebesinde kalmamış, araştırmalara ve tartışmalara da konu olmuştur. Teknolojik gelişmeler içerisinde günlük hayatın hemen her alanında kullanılan bilgisayarlar ise teknolojinin yayılması ve ucuzlaması vesilesiyle herhangi bir zümre veya milliyetin değil herkesin ulaşabildiği bir cihaz haline gelmiştir.

İslam hukuku, şer'î amelî meseleleri bilmenin ilmi olarak tanımlanmıştır. Öte yandan İslâm hukukunda, yalnızca dini pratiklerin tanımı ve açıklaması ile buna yönelik meseleler yer almaz. İslam hukukunda, özel hukuk alanındaki eşya, borçlar, aile, miras hukuku ve kamu hukuku alanında ceza hukuku gibi kategorilere yönelik hükümler vazedildiği görülmektedir. Müctehidler, İslâm hukukunun Kur'ân, sünnet icmâ gibi aslî delilleri ve kıyâs ile örf, sahabî kavli, ishtihsan, maslahat, seddü'z-zerîa gibi fer'î delillerinden yararlanarak ictihad etmek suretiyle Hz. Peygamber döneminde karşılaşılmayan sorunlara çözüm bulma gayretinde olmuştur. Teknolojik gelişmeler ve hayatın doğal akışı içinde meydana gelen değişimler sonucunda İslâm hukukunun var olan çalışma alanlarına katılım bankaları, sanal para birimleri, süt bankacılığı, taşıyıcı annelik gibi yeni konular dâhil olmuştur.

Son yıllarda bilişim teknolojileri sahasında katedilen mesafeye yapay zekâ ve robotik alanında hızlı bir ilerleyiş gözlenmektedir. Yapay zekâ, kendinden önceki icatlardan farklı olarak insan gibi düşünebilme özelliği taşımaya müsait bir yapıya sahip olup bu sebeple hukuk sahasında mülahazalara ve yorumlara açık bir olgu hüviyetindedir. Yapay zekânın insan gibi düşünebilmesi hakkındaki tartışmalar, İslâm hukuku cihetinden de bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Çünkü, bilhassa özel hukukun dalları üzerinden düşünüldüğünde, İslâm hukuku ile modern hukuk birçok noktada benzeşmektedir. Bu benzerlik ehliyet sahasında da kendini göstermektedir.

Hukuk alanında yapay zekânın fikrî mülkiyet ve telif ile mahremiyetin ihlali gibi konularda bir teknolojik araç yönüyle incelendiği görülmektedir. Bunun yanında otonomi ve zarar kavramları üzerinden yapay zekânın kişiliği ve ehliyeti üzerine birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmada İslâm hukukunun ehliyet bahsinde var olan verilerinden yararlanılarak İslâm hukukundaki ehliyet konusunun bir alt kategorisini teşkil eden edâ ehliyeti cihetinden yapay zekânın hukukî işlem ehliyetini hâiz olup olmadığı ele alınmıştır. Çalışmanın İslâm hukuku dairesinde orta ve uzun vadede daha sık gündeme gelecek yapay zekâ tartışmalarına bir bakış sunması ve katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Kaynakları ve Yöntemi

Çalışmada birçok kaynaktan yararlanılmışsa da bazı kaynaklardan daha çok istifade edilmiştir. İslam hukukunda, Molla Hüsrev'in Davut İltaş tarafından tercüme edilen *Mirkâtu'l-Vusûl*, Mustafa Ahmed Ez-Zerkâ'nın *Medhal*, Ali el-Hafif'in, Rahmi Yaran tarafından tercüme edilen *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri: Eşya ve Borçlar Hukuku* ve Hüseyin Halef el-Cüburî'nin *Avârızu'l-Ehliyye* eserlerinden özellikle yararlanılmıştır. Yapay zekâ sahasında yararlanılan başlıca Türkçe kaynaklar Erkin Özalp'in *Gençlerle Baş Başa: Yapay Zekâ*, Cem Say'ın *50 Soruda Yapay Zekâ* ve Çağlar Ersoy'un *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk* eserleridir. Türkçeye çevrilen kaynaklar arasında Toby Walsh'un *2062: Yapay Zekâ Dünyası*, Byron Reese'in *Yapay Zekâ Çağı* ve James Barrat'ın *Son İcadımız* eserleri en çok yararlanılan kaynaklardır. Ayrıca, Clifford Alan Pickover'a ait *Artificial Intelligence* isimli İngilizce eser bilgisayarların, robotların ve yapay zekânın tarihsel sürecine yönelik öz ve bütüncül bir tablo ortaya koyması hasebiyle çalışmanın gelişimine önemli katkı vermiştir. Öte yandan 2021 yılında

Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen 'Transhümanizm ve Din' sempozyumu ve 2022 yılında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenen 'İslam Hukuku Araştırmalarına Zemin Oluşturması Açısından Yapay Zekâ' sempozyumuyla 2021 yılında İSAR-TAÇ grubunun tertib ettiği 'Yapay Zekâ Etiği' çalıştayına izleyici sıfatıyla iştirak edilmiştir. İnternet sayfalarından yapay zekâyla alakalı birçok haber ve çalışmaya yer verilerek, bilhassa haber sitelerinde yayımlanan haberlerden yararlanılmıştır.

Çalışma bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslâm hukukunda ehliyet ve ehliyet arızalarına yönelik genel bilgiler verilmiş, daha sonra da Türk hukukunda ehliyet kavramı incelenmiştir. İkinci bölümde yapay zekânın yakın ilişkisi bulunan robot ve bilgisayar kavramları, geçirdiği tarihsel süreç, kullanım alanları, taşıdığı imkân ve sınırlılıklar ve yapay zekâda bilinç tartışmaları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise yapay zekâ hakkında ulaşılan veriler İslâm hukukunun ehliyet verileriyle mukayeseli bir şekilde değerlendirilmiştir ve modern hukukta öne sürülen bazı görüşler çerçevesinde yapay zekânın hukukî işlem ehliyeti konusu incelenmiştir. Bu değerlendirmede zimmet – vücûb ehliyeti – edâ ehliyeti – hukukî işlem ehliyeti şeklinde sıralamayla yetinmek yerine yapay zekânın hukukî işlem ehliyeti hususunda farklı açılardan değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın Önemi, Diğer Çalışmalardan Farklı Yönleri ve Sınırlılıkları

Çalışma, İslâm hukuku sahasında yapay zekâ üzerine yapılan ilk çalışmalardan birisi olup ileriki çalışmalar açısından bir başlangıç olması ve konu üzerine antitezler üretilecek verileri içermesi açısından önem arz etmektedir. Konuyla alakalı ulaşılan diğer tez çalışmalarından üç çalışmanın ikisi tamamlanmış, biri henüz tamamlanmamıştır. İbrahim Gezer'e ait çalışma, yapay zekânın İslâm hukukundaki mahiyetine genel bir perspektif sunan bir yüksek lisans çalışmasıdır. Songül Ersan'a ait yüksek lisans çalışması, yapay zekânın İslâm hukukuna göre kişiliğine yoğunlaşmaktadır. Şimşek Şevket'e ait henüz tamamlanmamış çalışma ise yapay zekânın İslâm hukukunda cezai sorumluluğunu ele alan bir doktora çalışmasıdır. Bu çalışma ise yapay zekânın İslâm borçlar hukuku çerçevesince hukukî işlem ehliyetini hâiz olup olmamasına odaklanmaktadır. Çalışmada İslâm hukukunun ehliyet konusundaki genel doktrinine ana hatlarıyla yer verilmişse de

daha çok sosyal bilim sahasında yapay zekâya dair veriler üzerinde durulmuştur. Temel İslam Bilimleri sahasında yapay zekâ üzerine yapılan çalışmaların görece azlığı, yapay zekâda mühendislik alanına dâhil gelişmelerin yoğunlukla yaşandığı Japonca ve Korece dillerine, yapay zekâ hakkındaki felsefî ve hukukî tartışmalarda önemli yer tutan Fransızca ve Almanca dillerinde yapılan yayınlara vukufiyetin bulunmaması ve son olarak yapay zekânın disiplinerarası bir hüviyete sahip olması çalışmanın sınırlılıklarındandır.

1. BÖLÜM:

EHLİYET VE İNSAN HAYATININ DÖNEMLERİ

1. Ehliyet

Ehliyet kelimesi Arapçada e-h-l kökünden türeyen bir kelimedir. Kelime, sözlükte “yetki, liyakat, elverişlilik, yeterlilik” gibi anlamlara gelmektedir.¹ İslam hukuku terimi olarak ehliyet “Şârî” tarafından belirlenen ve kişiyi teşriî hitabın geçerli mahalli kıldığı sıfat” olarak tanımlanmıştır.² Daha açık ifade etmek gerekirse Şârî` teşriî hitabın sınırlarını belirlemiştir ve insanı bu sınırların karşılık bulduğu bir mahal kılmıştır.

İnsanın teşriî hitabın mahalli olması, söz konusu teşriî hitabı anlayacak düzeyde olması anlamına gelmektedir. Bir insanın teşriî hitabı anlayacak düzeyde olması için akıl sahibi olması gerekir. Usul alimleri ehliyetin bu yönünü ehliyyetü’l-hitâb terkihiyle tanımlamaktadır.³ Ancak ehliyet yalnızca dini yükümlülüklerle işaret etmez. İslam hukukuna göre ehliyet kişinin hukukî hak ve ödevlerinde de istifade edilen bir kriterdir. Dolayısıyla ehliyet dini sorumluluk, hukukî işlemlerde geçerlilik ve cezai sorumluluk gibi birçok alanda kişilerin gerekli nitelikleri taşıyıp taşımadığını belirlemede kullanılan bir ölçüttür.⁴ İslâm hukukunda ehliyet, fıkıh usûlünün klasik sistematüğinde hüküm konusunun “el-mahkûm aleyh” başlığında “mükellef” kavramıyla izah edilmektedir.⁵

İslam hukukunda ehliyet iki temel kategoriye ayrılmıştır ve insan hayatı dört devrede incelenmiştir. Ehliyetin iki kategorisi vücûb ehliyeti ve edâ ehliyetidir. İnsan hayatının dört devresi ise cenin dönemi, temyiz öncesi dönem, temyiz dönemi, bulug dönemi olmak üzere dört tanedir.⁶ Öte yandan Mustafa Ahmed ez-Zerkâ ve Ekrem Buğra

¹ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *DİA*, X, s. 533.

² Mustafa Ahmed Ez-Zerkâ, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *el-Medhalü’l-fikhiyyü’l-‘âm*, 2. Basım, Dimeşk: Dâru’l-kalem, 2004, c. II, s. 782.

³ Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 534.

⁴ Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 534.

⁵ Gazzâlî, Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tüsî, *Mustasfa*, çev. Yunus Apaydın, 3. Basım, İstanbul: Klasik Yayınları, 2019, s. 184-189; Molla Hüseyin, Mehmed b. Ferâmürz b. Ali, *Mirkât’ül-vusûl*, çev. Davut İltaş, 1. Baskı, İstanbul: Muallim Neşriyat, 2019, s. 355-410; Zekiyüddin Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, 20. Basım Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014, s. 293-306.

⁶ Ali Bardakoğlu, “Bulug”, *DİA*, VI, s. 414; Ali El-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri: Eşya ve Borçlar Hukuku*, çev. Rahmi Yaran, 4. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020, s. 302-309; Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usûlü: İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve*

Ekinci gibi bazı yazarlar rüşd dönemini buluş döneminden ayırarak bu devreleri beşe çıkarır.⁷ Bu çalışmada beşli tasnif esas alınacaktır.

1.1. Vücûb Ehliyeti

Vücûb ehliyeti “kişinin, dinî-hukukî hak ve borçların doğmasına elverişli olması” şeklinde tanımlanmaktadır. Vücûb ehliyetinin hak kazanma ve borç altına girme vasıfları (ilzâm ve iltizâm) olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Vücûb ehliyeti, kendi içerisinde nâkıs vücûb ehliyeti ve tam vücûb ehliyeti olmak üzere iki kısma ayrılır. Nâkıs vücûb ehliyeti, hakların sınırlı düzeyde tanındığı ve herhangi bir sorumluluğun yüklenmediği ehliyet aşamasıdır. Nâkıs vücûb ehliyeti insan yaşamının cenin dönemiyle sınırlıdır. Cenin dönemi, embriyonun ana rahmine tutunmasından başlayıp doğumla sonlanan dönemdir. Cenin tek başına varlığını sürdüremediği için annesinden bir parça gibi telakki edilmektedir. İslam hukukçularının ittifakına göre cenine nese, vasiyet, vakıf ve miras olmak üzere dört hak tanınır. Ceninin vasiyet, miras veya vakıftan hak sahibi olduğu pay sağ doğması şartıyla ayrılır. Sağ doğum gerçekleşmesi veya dış etkenlere bağlı ölüm (takdiren sağ olma) vuku bulması halinde bu hisselerin sahibi olmaktadır.⁸ Sağ doğum gerçekleştikten sonra nâkıs vücûb ehliyeti tam vücûb ehliyetine dönüşür ve sağ doğan çocuk ilzâm vasfının yanında iltizâm vasfına da sahip olur. Doğumla başlayan tam vücûb ehliyeti ölümle sonra erer.

Vücûb ehliyetinin bulunması için insan olmak yeterlidir ve kişinin sağ doğumu ile vücûb ehliyeti başlar. Bu yüzden de kişinin akıllı olması, söz ve davranışlarının sonuçlarını ayırt etme gücünün bulunması gibi ilave özellikler aranmaz. Sağ doğumla dünyaya gelen çocuğa hakların ve sorumlulukların tanınmasında ‘zimmet’ kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Zimmet, manevi kişilik/hükmi kişilik şeklinde de ifade edilmektedir.⁹ Muhammed Ebû Zehra’ya göre zimmet itibarî bir vasıftır ve vücûb ehliyetinin sebebidir.¹⁰ Bu yönüyle zimmet, iltizâmı belirleyen takdiri bir ölçüt olarak da

Felsefesi, 11. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013, s. 269-272; Abdülkerim Zeydân, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak, 13. Baskı, İstanbul: Kayihan Yayınları, 2020, s. 419-423.

⁷ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 784, 790; Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku: Umûmi ve Husûsî Hükûmler*, 3. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2018, s. 359-361.

⁸ Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 534; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 791-793; Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 269-270; Zeydân, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 419.

⁹ Eyyüp Said Kaya ve Hasan Hacak, “Zimmet”, *DİA*, XLIV, s. 425.

¹⁰ Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usûlü*, çev. Abdulkadir Şener, 14. Baskı, Ankara: Fecr Yayınları, 2021, s. 286.

görülebılır. Zimmetin kaynağı insan olmaktadır. Hayreddin Karaman zimmetin kaynağını “Hak ve vazife veya lehte ve aleyhte mükellefiyet, insanın insan olarak varlığına bağılıdır.” şeklinde açıklamıştır.¹¹ Dolayısıyla, zimmet yalnızca insana mahsus bir olgu olmaktadır. Ancak tüzel kişi olmaya müsait vakıflarla cami, köprü ve benzeri bazı yapılara vasiyetlerde bulunabilmenin önünün açık olduğı ve devlet ile Beytülmâl’in de hükmi kişiliğe sahip olduğı ifade edilmektedir.¹²

1.2. Edâ Ehliyeti

Edâ ehliyeti, ilzâm ve iltizâma sahip kişilerin hukukî işlemlerinin ve fiillerinin geçerliliğini sağlar ve kaynağını akıldan almaktadır.¹³ Edâ ehliyeti fiillerin ve hukukî işlemlerin kasıt ve iradeyle yapılması kabiliyetidir ve bu kabiliyet için söz ve davranışların sonucunu anlayabilecek bir idrake (temyiz) sahip olmak gerekmektedir.¹⁴ Edâ ehliyetinin bulunması için insan olma vasfının yanı sıra kişinin söz ve davranışlarının farkında olmasını sağlayacak bir akıl ve idrak düzeyinde olmasına da bağı olduğundan edâ ehliyeti olan bir kişinin mutlaka vücûb ehliyeti de olmak zorundadır; vücûb ehliyeti olan bir kişinin ise edâ ehliyeti olmayabilir. Vücûb ehliyetinin unsurları olan ilzâm ve iltizâm kişiye edâ ehliyeti tanınmasının hukukî karşılığını teşkil eder.

Cenin döneminden sonra temyiz öncesi dönem başlar. Temyiz öncesi dönemdeki çocuk (gayrimümeyyiz) hak ve borçlara ehildir. Gayrimümeyyiz çocuk, haklarının korunması ve yükümlülüklerinin ifâsı için bir temsilciye ihtiyaç duyar. Bu temsilci genellikle çocuğun velisi olur. Çünkü, gayrimümeyyiz küçüğün edâ ehliyeti henüz yoktur. Edâ ehliyeti olmadığı için herhangi bir sözlü beyanı dikkate alınmaz, dini eylemleri veya hukukî işlemleri geçersiz kabul edilir, kısas gibi bedene dönük cezaların muhatabı olmaz. Herhangi bir hukukî işlemi gerçekleştirmek üzere gayrimümeyyize izin verilmesi veya vekil kılınması mümkün değildir. Ancak tam vücûb ehliyetinden ötürü iltizâma sahiptir. İltizâma sahip olması nedeniyle de telef edilen malın bedelini tazmin etme, diyet veya erş gibi mali cezalara çarptırılabilir ve zekât ile vergi gibi mali yükümlülüklerden sorumlu tutulabilir.¹⁵

¹¹ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 269.

¹² Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 357-358; Kaya ve Hacak, “Zimmet”, s. 427; Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 534, 535.

¹³ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 301, 302.

¹⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “Temyiz”, *DİA*, XL, s. 437, 438; Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 536.

¹⁵ Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 535; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 796, 797, 798, 799, 811.

Temyiz öncesi dönemden bir sonraki dönem temyiz dönemidir. Temyiz dönemi başlar başlamaz temyiz öncesi dönem son bulur. Temyiz dönemiyle birlikte vücûb ehliyeti varlığını sürdürmeye devam edecektir. Aynı zamanda edâ ehliyeti için gereken kriterler oluşmaya başlar. Bu sebeple bir kimse vücûb ehliyetinin yanında mümeyyiz dönemle birlikte edâ ehliyetini de hâiz olabilecektir.

Edâ ehliyeti, insan hayatının temyiz döneminde kazanılan ehliyet türüdür. Temyiz dönemi aklın kısmen aydınlandığı ve belirli vasıfları (güzel – çirkin, hayır – şer, yarar – zarar, iyi – kötü) fark ettiği bir dönemdir. Temyiz döneminin başlamasıyla temyiz öncesi dönem sona erer. Fıkıh alimleri tarafından yedi yaş temyiz döneminin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹⁶

Edâ ehliyeti tıpkı vücûb ehliyeti gibi nâkıs ve tam olmak üzere iki kısma ayrılır. Mümeyyiz kişinin vücûb ehliyeti tamdır, edâ ehliyeti ise nâkıstır. Zerkâ'nın ifade ettiği şekliyle mümeyyiz çocuğun akli bir yandan hukukî işlemlere alıştırmaya ihtiyaç duyacak kadar gelişmiştir. Diğer yandan mümeyyizin aklen aydınlanması kâmil düzeyde olmadığından haklarının korunmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple mümeyyiz çocuğun edâ ehliyeti halen eksiktir.¹⁷ Fakat bu aşamada mümeyyiz çocuğun bazı söz ve davranışlarının geçerli olması da mümkün görüldüğünden edâ ehliyetinin dinî edâ ehliyeti ve hukukî edâ ehliyeti şeklinde ikiye ayrılması icap etmiştir.

Dinî edâ ehliyetinde ibadet yükümlülüğü ve cezai sorumluluk vardır. Hukukî edâ ehliyeti ise sözlü veya fiili tasarrufların ve mali işlemlerin geçerliliğini temin etmektedir. Mümeyyizin hem dinî edâ ehliyetine hem hukukî edâ ehliyetine dahil fiilleri geçerlidir. Ancak dini yükümlülüklerde 'sorumluluk' bulunmamaktadır. Dolayısıyla mümeyyiz çocuğun ihtidası ve irtidadının uhrevi karşılığı olacağı kabul edilir, ikrarı muteberdir, zarurî durumlarda şahitliğine başvurulabilir. Namaz veya oruç gibi bedenî bir ibadeti yerine getirmesi durumunda sevap kazanması umulur. Ancak bu ibadetleri ifâ etmezse günaha girmez. Mümeyyiz küçüklere kazif veya sirkat gibi bedene dönük cezalar verilmez.¹⁸

Mümeyyiz küçüğün hukukî edâ ehliyeti, dinî edâ ehliyetine kıyasla sınırlıdır. Bu sınırlılıktan dolayı genel kabule göre mümeyyizin hukukî edâ ehliyetine dâhil

¹⁶ Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 536; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 304.

¹⁷ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 802, 803.

¹⁸ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 271.

tasarruflarında üçlü ayrıma gidilmiştir. Buna göre, hibe, infak veya kefalet gibi mali açıdan mümeyyizin mahza aleyhine kabul edilen tasarruflar velisinin iznine bakılmaksızın geçersiz sayılmaktadır. Vasiyet mahza aleyhte bir hüviyet arz etmesine karşın İslam hukukçuları vasiyetin geçerliliği hususunda ihtilaf etmiştir. Şafî mezhebindeki görüşe göre mümeyyizin vasiyette bulunması geçerli bir işlem sayılmıştır. Çünkü bu tasarruf mümeyyiz küçüğün değil varislerinin aleyhine bir tasarruf olup bu tasarruf mutlak olarak geçersiz sayılamaz. Hanefî mezhebindeki görüşe göre mümeyyiz henüz bu tür bir tasarrufu gerçekleştirebilecek hukukî edâ ehliyeti olmadığı için böyle bir tasarrufu gerçekleştiremez. Hibenin kabulü, sadakanın kabulü veya ihraz gibi mümeyyizin doğrudan lehine kabul edilen tasarruflar velisinin iznine bakılmaksızın geçerli kabul edilmektedir. Bu doğrultuda mümeyyizin vekil kılınması da mümkündür ve vekil kılındığı yerdeki tasarrufları geçerlidir. Çünkü burada ortaya çıkabilecek zarar mümeyyiz küçüğün aleyhine değil, mümeyyizi vekil kılan kimsenin (müvekkil) aleyhinedir. Alım-satım veya kiralama gibi mümeyyizin hem lehine hem aleyhine olabilecek tasarruflar ise velinin iznine bağlı olarak geçerlilik kazanacaktır. Zira mümeyyiz küçüğün hukukî edâ ehliyeti halen sınırlıdır. Velinin izni tasarruf gerçekleşmeden önce müsaade vermesi veya tasarruf gerçekleştikten sonra onaylaması şeklinde gerçekleşebilir.¹⁹

Yukarıda, Zerkâ tarafından mümeyyiz küçüğün aklının belli vasıfları kavrayacak ölçüde geliştiği ve bu gelişme vesilesiyle mümeyyiz küçüğün hukukî işlemler için alıştırmaya da açık konuma geldiği aktarılmıştı. Bu doğrultuda İslam hukukunda mümeyyiz küçüğün belli hukukî işlemleri gerçekleştirmesine izin verilebilir.²⁰ Buna göre hukukî işlem gerçekleştirmesi hususunda genel izin verilen (me'zûn) mümeyyiz küçük; ikraz ve kefâlet gibi mahza aleyhine kabul edilen hukukî işlemler hariç her türlü hukukî işlemi gerçekleştirebilir ve bu işlemler geçerli olur.²¹ Zira mümeyyiz küçük hukukî edâ ehliyetini taşımaktadır. Genel iznin süresi ihtilaf edilen bir başlık olarak öne çıkmaktadır. Hanefîlere göre söz konusu izin belirli bir süreyle sınırlandırılmaz ancak mümeyyize verilen izin geri alınabilir. Hanbelîlere göre ise söz konusu izin hem geri alınabilir hem

¹⁹ Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 271; Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 537; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 306, 307; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 298.

²⁰ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 802, 803.

²¹ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 808, 809.

de belirli bir süreyle sınırlandırılabilir.²² Bahsi geçen genel izin mümeyyiz küçüğe belirli sorumluluklar da eklemektedir. Örneğin, me'zûn mümeyyiz küçüğün bir akit kurarken akdın konusu olan malı telef etmesi halinde akdın konusu malı tazmin etmesi gerektiği hususunda ittifak vardır. Gayrimümeyyiz küçüğün ve me'zûn olmayan mümeyyiz küçüğün bir akit kurarken akdın konusu malı telef etmesi halinde akdın konusu malı tazmin etmesi hususunda ise ihtilaf bulunmaktadır.²³

Temyiz dönemi prensip olarak yedi yaşta başlamaktadır ve buluğ döneminin başlangıcıyla son bulmaktadır. Buluğ dönemi, insan hayatının dördüncü dönemidir. Buluğ dönemi insanda akli melekelerin dini yükümlülükleri ifâ etmeye yeterli düzeye ulaştığı dönem kabul edilmektedir.²⁴ Buluğ dönemi temyiz döneminden farklı olarak bazı biyolojik alametlerle tespit edilmektedir. Erkeklerde ihtilâm ve kızlarda hayız şeklinde tezahür eden biyolojik alametler, temyiz dönemini sonlandırıp buluğ dönemini başlatmaktadır. Biyolojik alametlerin gerçekleşmesi kişiden kişiye değişkenlik gösterir. Bu sebeple, İslam hukukunda buluğ için yaş aralıkları ileri sürülmüştür. Buna göre, Ebû Hanîfe erkeklerin on iki ila on sekiz yaş arasında; kızların dokuz ila on yedi yaş arasında baliğ olabileceği görüşündedir. İslam hukukçularının çoğunluğu (cumhur) ise erkeklerin on iki ila on beş yaş arasında; kızların dokuz ila on beş yaş arasında baliğ olabileceği görüşünü benimsemektedir.²⁵ İhtilafli görüşlerin birlikte değerlendirilmesi halinde on sekiz yaşına ulaşmış bütün bireyler İslam hukuku nazarında prensip olarak buluğa ermiş sayılacaktır. Buluğ alametlerini yaşamaya uygun yaş aralığında olduğu hâlde henüz buluğ alametlerini yaşamamış kişiler 'muraḥik' terimiyle sınıflandırılmaktadır. Muraḥik kişiler mümeyyiz küçük hükümlerine tabiidir. Muraḥik kişiler buluğ için öngörülen azami yaşa ulaşmakla veya buluğ alametlerini yaşadıklarını ikrar etmeleriyle baliğ sayılırlar.²⁶

Edâ ehliyetinin kaynağı akıldır.²⁷ Bu noktada erken dönem Osmanlı devrinde yaşamış İslam hukukçularından Molla Hüsrev bir çeşit denklemle konuyu özetlemektedir. Onun ifade ettiği şekilde teklîf ehliyetine dayanmaktadır, ehliyet de meleke halindeki akla

²² Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 810.

²³ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 808, 809

²⁴ Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 272; Zeydân, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 423; Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 536; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 304; Cübûrî, Hüseyin Halef el Cübûrî, *Avârizü'l-ehliyye i'nde'l-usûliyyîn*, 1. Baskı. Mekke: Ma'hedu'l-buhûsi'l-'ilmiyye ve ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1988, s. 135.

²⁵ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 816.

²⁶ Nihat Dalgın, "Muraḥik", *DİA*, XXXII, s. 40, 41.

²⁷ Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 269; Zeydân, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 419; Ebû Zehra, *Fıkıh Usulü*, s. 286.

dayanmaktadır.²⁸ Bu noktada meleke halindeki akıl kavramından kısaca bahsetmek gerekmektedir.

Meleke hâlindeki akıl, İslâm felsefesi, kelâm ve İslam hukuku kaynaklarında bahsi geçen akıl mertebelerinden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlere göre Allah, insanların ve cinleri kendisine ibadet etmeleri için yarattığını ifade etmiştir.²⁹ Yeryüzünde halifesi olarak Hz. Adem'i yaratmış ve ona isimleri öğretmiştir.³⁰ Aynı zamanda insan, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten kaçındıkları emaneti yüklenmiştir.³¹ Erken dönem Arap dili alimlerinden Râgıb el-İsfahânî, yüklenilen emanetin anlamındaki görüşler içerisinde kelime-i tevhîd ve akli zikretmektedir.³² Birçok âlim meleke hâlindeki akli tekîlîfîn zemini (menâtu't-teklîf) olarak nitelemektedir.³³

Teklîfîn akla dayandığı yönünde icmâ bulunduğunu ifade eden Adüddin el-Îcî, (ö. 756/1355), İmam Eş'arî'ye (ö. 342/935-36) göre tekîlîfîn kaynağının “meleke hâlindeki akıl” olduğunu aktarır.³⁴ Seyyid Şerîf Curcânî'ye (ö. 816/1413) göre meleke halindeki akıl, zarûrîlerin bilgisi vesilesiyle bir kimsenin nazariyyâtı elde etmeye hazır olmasıdır.³⁵ Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre meleke halindeki akıl, zarûrîlerin doğrudan bilinebildiği bir dönemdir ve temyîz ile küçüklük arasında bu vesileyle ayırım yapılabilmektedir.³⁶ Şehristânî (ö. 548/1153), meleke halindeki akli, heyûlânî aklın kemâle ermiş hali biçiminde tanımlamaktadır.³⁷ Bâbertî (ö. 786/1384), meleke halindeki

²⁸ Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali, *Mirkât'ül-vusûl*, çev. Davut İltaş, 1. Baskı, İstanbul: Muallim Neşriyat, 2019, s. 353.

²⁹ ez-Zâriyat, 51/56.

³⁰ el-Bakara 2/30-31.

³¹ el-Ahzâb, 33/72.

³² Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, 1. Basım, Beyrut: Dâru'l-kalem, Şam: Dâru's-Şâmiyye, 1412H, s. 90.

³³ Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*, thk. Abbâs Süleymân, 1. Basım, Kahire: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-turâs, 1991, s. 124; Molla Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed er-Rûmî, *Fusûlu'l-bedâi' fî 'usûli's-şerâ'i* nşr. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasen İsmâil, Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2006, c. I, s. 316; Zeynuddîn İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısri, el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik ve minhâtu'l-Hâlik ve tekmi'etu't-Tûrî, 8. Baskı, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ty., *el-Bahru'r-râik*, c. VII, s. 62; Bedreddîn 'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2000, c. IX, s. 108.

³⁴ Îcî, Ebû'l-Fa'îl 'Abdurrahmân b. Ahmed, *Kitâbu'l-mevâkif*, nşr. 'Abdurrahmân 'Amîre, Beyrut: Dâru'l-cil, 1997, c. II, s. 86, 87.

³⁵ Curcânî, *Ta'rifât*, s. 197.

³⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Mi'yâru'l-ilm fî'l-mantık*, nşr. Süleymân Dunyâ, Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1961, s. 288.

³⁷ Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. 'Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1404H, c. II, s. 8.

aklın cüziyyât üzerinde duyu organlarının verilerini birleştirerek bir çıkarıma ulaştığını ifade etmektedir.³⁸ Dolayısıyla, bir kişinin kelâmî açıdan mükellef kabul edilebilmesi için gereken akıl mertebesi meleke hâlindeki akıldır. Özetle, bedîhiyyâtı idrâk edip söz konusu idrakle nazariyyâtı elde edebilen ve duyu organları vasıtasıyla aldığı verileri fikre dönüştürebilen her insan prensip olarak kelâmî açıdan mükellef sayılmaktadır. Kelâmî açıdan mükellef olan her insan edâ ehliyetini de hâiz kabul edilmektedir.

Bulûğ döneminde meleke halindeki akıl vasıtasıyla kelâmî açıdan mükellef olan insan İslam hukuku açısından dinî edâ ehliyetini de kazanmaktadır. Çünkü bulûğ kural olarak aklî yeterliliğın başladığı dönemi ifade etmektedir. Ancak, bulûğ tek başına hukukî edâ ehliyetine sahip olmak için yeterli olmamaktadır. Hukukî edâ ehliyetine sahip insanda aranan kriterlerden biri de rüşddür. Rüşd, Zerkâ ve Ekinci tarafından insan hayatının beşinci dönemi ve aklın bütünüyle olgunlaştığı evre kabul edilmektedir.³⁹ Dinî edâ ehliyeti bağlamında ibâdet ve cezâ sorumluluğu olan insanın hukukî edâ ehliyetine sahip olması için rüşd dönemi gerekecektir. Bu bağlamda rüşd döneminin hukukî işlem ehliyetini kazandırdığı da ifade edilebilir.

1.2.1. Hukukî İşlem Ehliyeti

Hukukî işlem ehliyeti, kişinin bizatihi ve bağımsız olarak akit yapabilme salâhiyetini hâiz olmasıdır.⁴⁰ Hukukî işlem ehliyetine sahip kişi, bu salâhiyetle bey`, icâre, selem, istisnâ` ve karz gibi her iki tarafa sorumluluk yükleyen akitler ile vasiyet ve hibe gibi tek tarafa sorumluluk yükleyen hukukî işlemleri gerçekleştirebilmektedir. Hukukî işlem ehliyeti, insanın rüşd ile birlikte elde ettiği yetkinliktir. Rüşd, Zerkâ tarafından “aklın buluşu” şeklinde açıklanmıştır.⁴¹ Kişinin akit kurabilme yetkinliğini kazandığı rüşd döneminin diğer dönemlerden farklı bir özelliği bulunmaktadır. Rüşd döneminin vukua gelmesi zorunlu değıldir. Bir başka ifadeyle bir kimse hiçbir zaman reşid olmayabilir. Dinî edâ ehliyetini hâiz bir insan, hevâsına uyması veya hukukî işlem kurmadaki tecrübesizliği halinde hukukî edâ ehliyeti için yetersiz sayılabilmektedir. Dolayısıyla ibâdet ve cezâ yönünden sorumlu tutulabilen bir kimsenin hukukî işlemlerde ehliyeti kısıtlanabilir. Bu

³⁸ Bâbertî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *el-‘Înâye fî şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-fıkr, ty., c. VII, s. 372.

³⁹ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 819, Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 360-361.

⁴⁰ Mehmet Birsin, *İslâm Eşya ve Borçlar Hukuku*, Çıra Basın Yayın, İstanbul, 2019, s. 163.

⁴¹ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 819.

yönüyle rüşd hali, ehliyet arızlarından tedbirsiz harcama halinin (sefeh) tam tersi olarak telakki edilmektedir.⁴²

Bir insanın hangi yaşta reşit olduğu hususunda net bir kıstas bulunmamaktadır. Bir kimsenin reşit olabileceği en erken zaman buluğa erdiği zamandır. Diğer bir ifadeyle buluğ dönemi başlamadan rüşd dönemi başlayamaz. Aksine bir emare yoksa buluğ ile rüşd de başlar. Ancak kişiğ baliğ olduğu hâlde reşit sayılmayabilir. Dolayısıyla baliğ bir kimse, rüşde ulaşmadıkça mâlî velayet altında kalmaya devam eder. Ebû Hanîfe'ye göre cünun veya ateh bulunmuyorsa bir kişinin en geç yirmi beş yaşında reşit olur. Çoğunluk ise tedbirsiz harcama devam ettikçe mali vesayetin devam edebileceği görüşündedir.⁴³

Zerkâ, insan fiillerini ehliyet aşamalarına göre taksim etmiştir. Buna göre insandan sadır olan fiiller, yasal sorumluluk bağlanması için 'akıl gerektirmeyen fiiller' ve yasal sorumluluk bağlanması için 'failde akıl ve idrakin şart olduğu fiiller' şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Akıl gerektirmeyen fiiller, vücûb ehliyetinin kapsamına giren tazminat yükümlülüğü gibi iltizâma dayalı yükümlülüklerdir. Akıl ve idrakin şart olduğu fiiller kendi içerisinde 'nâkıs edâ ehliyetinin yeterli olduğu fiiller' ve 'tam edâ ehliyetini gerektiren fiiller' şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Nâkıs edâ ehliyetinin yeterli olduğu fiiller, mümeyyiz küçüğün geçerli kabul edilen tasarrufları ve fiilleridir. Bu alana dâhil fiillere ibadetler, velinin izin verdiği veya onayladığı tasarruflar, genel izin bağlamında gerçekleştirilen tasarruflar ve ihraz veya hibenin kabulü gibi mümeyyiz mahza lehine kabul edilen tasarruf ve fiiller örnek verilmektedir. Tam edâ ehliyetini isteyen fiiller, baliğ ve reşid kişilerin gerçekleştirebildiği fiillerdir. Dolayısıyla tam edâ ehliyeti isteyen fiillere vakıf ve hibe gibi kişinin mahza aleyhine kabul edilen tasarruflar da eklenerek kişinin dinî edâ ehliyetine dâhil bütün fiilleri ve her türlü hukukî işlemi örnek verilebilir.⁴⁴

Yukarıdaki bilgiler insan hayatının olağan akışına uygun olarak gerçekleşen durumlardır. Ancak, doğuştan ortaya çıkan veya sonradan meydana gelen sebeplerden ötürü kişinin edâ ehliyetinin kısmen veya tamamen devre dışı kaldığı durumlar yaşanabilmektedir. Söz konusu durumlar ehliyet arızaları olarak açıklanmaktadır.

⁴² Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 820; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 367.

⁴³ Hacı Yunus Apaydın, "Hacir", *DİA*, XIV, s. 516; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 422, 424.

⁴⁴ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 788-789.

1.3. Ehliyet Arızaları

Ehliyet arızaları, edâ ehliyetini askıya alabilen veya kaldırabilen durumlardır. Usûl metinlerinde ehliyet arızaları ana başlığı altında, fûru metinlerinde ise hacr bölümüyle ele alınır.⁴⁵ Pezdevî gibi bazı fakihlerin “*El-Umûr-u'l-mu`terize ale'l-ehliyye*” başlığını tercih ettiği de görülmektedir.⁴⁶ Sağ doğumla vücûb ehliyeti kazanan bir kimse, hayatın olağan akışı içerisinde temyiz, buluş ve rüşd dönemlerine erişerek edâ ehliyeti kazanır. Bu sayede dinî ve hukukî işlem alanındaki fiillerine hukukî sonuç bağlanır. Bunun yanında yukarıda bahsedilen insan hayatının dönemlerinde farklı durumlar yaşanabilmektedir. Söz konusu aksaklıklar ehliyet arızaları başlığı altında açıklanmaktadır.

Fıkıh usulü eserleri içerisinde ehliyet arızaları hakkında farklı tasniflerin bulunduğu görülmektedir. İslam hukuku literatüründe yerleşik tasnife göre ehliyet arızaları, semâvî ehliyet arızaları ve müktesep ehliyet arızaları olmak üzere iki ana başlıkta toplanmıştır. Semâvî arızalar, ortaya çıkışında insan iradesinin herhangi bir etkisinin bulunmadığı arızalardır. Müktesep arızalar ise insan iradesinin etkisiyle ortaya çıkan arızalardır. Yakın dönem yazarlardan Hüseyin Halef el-Cübûrî'ye göre semâvî ehliyet arızaları küçüklük, cünun, ateh, unutma, gaflet, uyku, baygınlık, kölelik, aybaşı ve loğusalık, ölüm hastalığı ve ölüm olmak üzere on bir hâlden oluşmaktadır. Yine Cübûrî'ye göre müktesep ehliyet arızaları bilgisizlik (cehl), sarhoşluk, ciddiyetsizlik, hata, sefeh, yolculuk ve ikrâh olmak üzere yedi tanedir.⁴⁷

Yakın dönem İslam hukukçularından Ali el-Hafif, semâvî ve müktesep ehliyet arızaları şeklinde bir sınıflandırmaya gitmemiştir. Ona göre ehliyet arızaları delilik, sarhoşluk, uyku, baygınlık, ateh, sefeh, gaflet, borçluluk ve ölüm hastalığı olmak üzere dokuz ana başlıktan ibarettir.⁴⁸ Muasır İslam hukukçularından Halit Çalış, ehliyet arızalarını semâvî arızalar ve müktesep arızalar şeklinde sınıflamak yerine farklı bir tasnif yapmıştır. Ona göre, ehliyet arızalarına dâhil haller yedi ana kategoride toplanır ve sadece

⁴⁵ İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *Takrîru't-tahbîr `alâ tahrîri'l-Kemâl b. Hümmâm*, 2. Basım, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-`ilmiye, 1983, c. II, s. 172; Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 361; Şa`bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 299.

⁴⁶ Abdülaziz Buhârî, el-Buhârî Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Cakarta: Dâru'l-kütübi'l-İslâmiyye, t.y., c. IV, s. 248.

⁴⁷ Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 131-329, 333-519.

⁴⁸ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 309-319.

bir kategori gerçek anlamda edâ ehliyetini ortadan kaldırmaktadır. Söz konusu kategoriler ve bu kategorilere dâhil haller şu şekildedir:

- 1) Her Birey İçin Söz Konusu Olan Tabii Haller: Bu kategoride yaş küçüklüğü, uyku ve ölüm arızaları bulunmaktadır.
- 2) Belli Konularda Teklifin Yönelmesine Engel Teşkil Eden Haller: Buraya aybaşı ve loğusalık hali dâhil edilmiştir.
- 3) Ruhsat Sebepleri: Bu kategoriye dâhil tek arıza yolculuk (sefer) halidir.
- 4) İrade Kusurları (İradeyi Sakatlayan Haller): Bilinmezlik, yanılma (hata) ve zor ve tehdit altında olma (ikrâh) bu kategoride ele alınan arızalardır.
- 5) Üçüncü Şahıslar Lehine Tasarruf Sınırlaması Gerekçeleri: Borçluluk, iflâs ve ölümle sonuçlanan hastalık (maraz-ı mevt) bu alanda ele alınan arızalardır.
- 6) Diğer Sebepler: Yukarıdaki sebeplerin dışında kalan unutma (nisyan), yanılma (hata), bilgisizlik (cehl), baygınlık (iğma) ve ciddiyetsizlik (hezl) halleri bu alanda zikredilmiştir.
- 7) Gerçek Anlamda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Haller: Akıl hastalığı (cünun), akıl zayıflığı (ateh), sarhoşluk ve tedbirsiz harcama (sefeh) halleri bu kategoridedir. Halit Çalış’a göre gerçek anlamda ehliyet arızası kabul edilen haller yalnızca bu kategoride bulunan hallerdir.⁴⁹

Ehliyet ârizalarından ölüm hariç bütün ârizaların yalnızca edâ ehliyetinde etkisini gösterebilen arızalar olduğu görülmektedir. Ölüm ise etkisini hem vücûb ehliyetinde hem edâ ehliyetinde gösteren bir ârizadır. Bununla birlikte ehliyet arızalarının bir kısmı edâ ehliyetinin tamamında bir kısıtlama getirirken bazıları ise sadece bazı durumlarda kısıtlamaya yol açmaktadır. Daha basit ifadeyle ehliyet arızalarının birçoğunda ibâdet yükümlülüğü ve cezai sorumluluk ortadan kalkmazken hukukî işlem yetkisine sınırlamalar gelmektedir. Biz de ehliyet arızalarının izahında Halit Çalış’ın tasnifini esas alacağız.

1.3.1. Her Birey İçin Söz Konusu Olan Tabii Haller

Her birey için söz konusu olan tabii haller küçüklük, uyku ve ölüm halleridir. Bu haller insan olmanın bir sonucudur. Başka bir ifadeyle her insan çocukluk dönemi yaşar, uyur

⁴⁹ bkz. Halit Çalış, *İslam Hukukunda Ehliyet Teorisi: Ehliyet Ârizaları Ekseninde Farklı Bir Bakış*, Konya: Adal Ofset, 2004, s. 131-206.

ve yaşamı sona erer. Bu üç hali tecrübe etmeyen bir insan yoktur.⁵⁰ Bu üç hâlden küçüklük, buluş döneminden önce ortaya çıkan bir durum olduğu için esasında bir ehliyet arızası olarak kabul edilmez. Uyku ise mali cezalara engel olmasa da tabii ehliyetsizlik hali olarak açıklanır.⁵¹

Küçüklük hali, insan hayatının temyiz öncesi ve temyiz dönemine karşılık gelmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında aktarıldığı için temyiz öncesi dönem ve temyiz dönemine yer verilmeyecektir.

Tabii hallerden bir diğeri olan uyku, bilinci devre dışı bırakan, aklın ve iradenin kullanılmasını engelleyen bir haldir.⁵² Uyuyan insan mecnûn insana kıyas edilmektedir. Çünkü aklın kullanımı mümkün olmadığı için kasıt ortadan kalkmaktadır. Ancak, şer'î hitâb uykudan dolayı ortadan kalkmaz. Uyku hali şer'î hitâbı yalnızca ertelemektedir. Uyuyan kişinin sözleri ve beyanları iradeye dayalı olmadığından uyku süresince hukukî edâ ehliyeti askıya alınır ancak vücûb ehliyeti varlığını sürdürür. Dinî edâ ehliyeti uyku sebebiyle askıya alınmaz. Örneğin namazını kılmayan kişi bu namazı kazâ etmekle yükümlü olmaya devam eder. Uyku hali yalnızca sirkat ve kazif gibi bedene uygulanan cezalar için bir mazeret görülür.⁵³

Cübûrî, tabii hallerden üçüncüsü olan ölümün sözlük anlamını “hayatın zıddı” olarak açıklamıştır.⁵⁴ İstilah olarak ölüm “ruhun bedeni terk etmesi” anlamına gelir. İslam hukuku literatüründe ölümün tespitiyle ilgili bazı belirtiler kabul edilmiştir. Buna göre, nabız ve solunum durması erken işaretlerdir, cesette çürüme ve bozulma geç işaretlerdir. 1986 tarihli İslam Fıkıh Akademisi'ne göre, doktorlar tarafından geriye dönüşün imkânsız olduğuna karar vermesi halinde, kalbin durması veya beyin fonksiyonlarının tamamen durması hadiseleri ölümün gerçekleşmesi olarak kabul edilmektedir.⁵⁵ İslâm hukuku bakımından ölüm iki türlü olabilir. Bunlardan birincisi, yukarıda bahsi geçen ölüm hadisesi olan hakiki ölümdür. İkincisi, hükmi ölümdür. Hükmi ölüm çeşitli sebeplerle sağ olup olmadığı tespit edilemeyen veya dinden çıkarak düşman ülkesine

⁵⁰ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 131.

⁵¹ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 132, 135; Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 274; Mehmet Âkif Aydın, “Avâriz”, *DİA*, IV, 108; Abdüsselam Arı, “Uyku”, *DİA*, XLII, s. 246.

⁵² Arı, “Uyku,” s. 246.

⁵³ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 310; Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 274; Zeydân, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 428; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s. 294-295; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 234, 235; Arı, “Uyku”, s. 247.

⁵⁴ Cübûrî, *Avârizu'l-Ehliyye*, s. 312.

⁵⁵ Hüseyin Esen, “Ölüm”, *DİA*, XXXIV, s. 38.

sığınan bir kimsenin mahkeme tarafından ölü ilan edilmesidir. Bununla birlikte, bir müessir fiil sonucu ölü doğan cenin için “takdiri ölüm” tanımı da yapılmaktadır.⁵⁶

Ölümün diğer arızalardan farkı, vücûb ehliyetini ortadan kaldırmasıdır. Çünkü ölen bir kişinin hukukî bir tasarrufla borç altına girmesi, alacaklı konumda olması veya ibadetleri yerine getirmesi bedeninin çalışmaz hale gelmesi nedeniyle zaten imkânsızdır. Ölen kişilerin vücûb ve edâ ehliyetleri ölüm anından itibaren tamamen ortadan kalkarken, zimmetleri tamamen ortadan kalkmayabilir. Örneğin, meyyit eğer vasiyet bırakmışsa ya da ölümünden sonra gerçekleştirilmek üzere bir taahhütte bulunmuşsa yahut da üzerine bir borç yüklüyken hayatını kaybetmişse, bunların gerektirdiği yükümlülükler yerine getirilmeden ölenin terekesi mirasçılara dağıtılmaz. Meyyitin cenaze masrafı için gerekecek kadar meblağ mülkiyete dâhil olarak kalır ve borçlardan önce bu masraflar karşılanır. Bir sıralama yapmak gerekirse ilk olarak meyyitin cenaze masrafları karşılanır, ikinci olarak borçlar ödenir, üçüncü olarak vasiyetler yerine getirilir ve son olarak terekenin kalanı mirasçılara dağıtılır.⁵⁷

Ölüme bağlı olarak vücûb ehliyetinin sonlanmasıyla edâ ehliyeti de sona erecektir. Bu sebeple meyyit sevap veya günah işleyemeyecektir.⁵⁸ Ancak, bir kimse ölümünden sonra sevap kazanabilir. Nitekim, Hz. Peygamber’den nakledildiği üzere geride sadaka-i câriye bırakanlar, mesela kendisini yâd edecek hayırlı evladı olanlar ve faydalı ilim öğreten âlimlerin amel defteri kapanmayacak ve ölümünden sonrasında amel defterine sevaplar kaydedilmeye devam edecektir.⁵⁹ Ancak bu husus, fıkıhın konusunun içinde ve hukukun alanı dışındadır.

1.3.2. Belli Konularda Teklifin Yönelmesine Engel Teşkil Eden Haller

Küçüklük, uyku ve ölüm halleri insan hayatının kaçınılmaz bir parçası olduğu gibi bütün kişilerin istisnasız olarak tecrübe ettiği ve edeceği hallerdir. Bununla birlikte, edâ ehliyetini doğrudan ortadan kaldırmasa da belli konularda teklifin yönelmesine engel durumlar yaşanabilir. Bu kategoriye dâhil edilen haller aybaşı ve loğusalık hali olup her

⁵⁶ Esen, “Ölüm”, s. 39; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 313.

⁵⁷ Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 379-380; Esen, Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 315, 316, 319, 320. Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 277-278.

⁵⁸ Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 378.

⁵⁹ Esen, “Ölüm”, s. 39; Müslim, *Vasiyye*, 14.

ikisi de kadınlara mahsustur. Bu haller kadınların bazı ibadetlerden sorumluluğu kaldıran bir çeşit engeldir (mâni).⁶⁰

Hayız ve nifas kadınlara mahsus hallerdir. Bu hallerden hayız, hamilelik veya bir hastalık bulunmadığı sürece periyodik olarak tekrar eden rahim kanamasıdır. Aybaşı ve adet olarak da bilinmektedir. Nifâs ise doğumdan sonra rahimde gerçekleşen kanamadır. Loğusalık olarak da bilinmektedir. Bu iki hal dışında herhangi bir hastalıktan ötürü meydana gelebilecek kanama ise istihâze olarak adlandırılır. Hayız hali aynı zamanda kadınlar için bulug alametidir.⁶¹

Hayız ve nifasın süresi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Buna göre hayız en az bir gün ve gece sürer. Azami süresi ise Hanefîlere göre on gün, Şafiîlere göre on beş gündür. Günümüzde ise tıbbi gelişmelere göre sürecin ortalama üç-altı gün olduğu tespit edilmiştir.⁶² Nifas için asgari bir süre belirlenmemekle birlikte azami sürenin en fazla kırk gün olacağı ifade edilmiştir.⁶³

Hayız ve nifas halleri vücûb ehliyetini ve edâ ehliyetini ortadan kaldıran bir durum olarak görülmemiştir. Çünkü bu hâller zimmeti ortadan kaldırmamakta, aklı âtıl vaziyete düşürmemekte ve bedenın kuvvetini azaltmamaktadır. Sadece namaz, oruç ve tavaf gibi bazı bedeni ibadetlerin ifâsını engellemektedir. Bu sebeple hayız ve nifas hallerinin ehliyet arızası değil belli konularda teklifin yönelmesine mâni bir durumdur.⁶⁴ Dolayısıyla bu haller hukukî edâ ehliyetinde bir daralmaya yol açmaz ve hukukî işlem ehliyetini düşürmez.

1.3.3. Ruhsat Sebepleri

Yukarıda geçen hallerin yanında başka durum ve sebeplere dayalı olarak teklifin yönelmesine veya hukukî işlemlerin geçerliliğine etki eden haller meydana gelebilir. Bu hallerden biri ruhsat sebepleridir. Ruhsat sebeplerine dâhil tek durum, sefer durumudur. Sefer hali klasik doktrinde müktesep ehliyet arızalarına dâhil edilmişse de⁶⁵ gerçekte yalnızca namazların kısaltılması ve cem' edilmesine ve oruçların kazaya bırakılmasına ruhsat veren istisnai bir haldir.⁶⁶ Seferde namazların kısaltılması ve oruçların kazaya

⁶⁰ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 137.

⁶¹ Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız", *DİA*, XVII, s. 51, 52; Hacı Mehmet Günay, "Nifas", *DİA*, XXXIII, s. 79.

⁶² Yavuz, "Hayız", s. 52; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 291.

⁶³ Günay, "Nifas", s. 80.

⁶⁴ Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 282, Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 137, 139; Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 275.

⁶⁵ Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 399-401; Cübûrî, *Avârizu'l-Ehliyye*, s. 454-469.

⁶⁶ Fahrettin Atar, "Sefer", *DİA*, XXXVI, s. 296, 297.

bırakılması ruhsatı ayetle sabittir.⁶⁷ Bunun haricinde sefer hali edâ ehliyetini etkilemez, akli âtil vaziyete düşürmez ve zimmeti ortadan kaldırmaz.⁶⁸ Bu sebeple yolculuk yapan kişilerin hukukî edâ ehliyetinde bir daralma yaşanmaz. Ancak yolculuk yapacak kişinin borçlu olması halinde alacaklıları tarafından yolculuğa çıkması engellenebilir.⁶⁹

1.3.4. İrade Kusurları (İradeyi Sakatlayan Haller)

Yukarıda aktarılan hallerin dışında irade beyanlarını sakatlayan bazı durumlar müktesep ehliyet arızaları içerisinde değerlendirilmiştir. Söz konusu durumlar cehâlet (bilinmezlik), hata ve ikrâhtır. İrade kusurları cehâlet (bilinmezlik), hata ve ikrâh olmak üzere üçe ayrılır. Bu kusurların üçü de fıkıh usulünün klasik doktrininde müktesep ehliyet arızası olarak tanımlanmıştır.⁷⁰

Cehâlet veya cehl, sözlükte “bilmeme” anlamına gelir. Ancak cehâlet ve cehl farklı türde bilmeme durumlarına işaret etmektedir. İradeyi sakatlayan hallere dâhil olan bilmeme durumu cehâlettir. Cehâlet, akdın konusunda bilinmezlik bulunmasıdır. Burada bilinmezlik, taraflar arasında nizâ çıkarma ihtimali üzerinden üçlü derecelendirilmeyle tasnif edilmiştir. Buna göre fâhiş (aşırı) bilinmezliğin nizâa yol açacağında ve yesîr (az) bilinmezliğin nizâa yol açmayacağında görüş birliği vardır. Orta derece bilinmezlik olan muvassıt bilinmezlik ise akdi fâsid veya bâtil hale getirebilir.⁷¹ Cehâlet, akitlere etki eden bir durum olmasına karşılık edâ ehliyetini daraltamaz veya askıya almaz. Çünkü cehaletin zimmete, akla veya temyize etkisi yoktur.⁷² Ancak cehâletin derecesine göre akdın geçerliliği değişmektedir. Tarafların karşılıklı olarak menfaatlerinin korunması için bu ayrım önemlidir.

İrade kusurlarından bir diğeri hatadır. Hata ile cehâlet birbirleri yerine kullanılabilen kavramlar olsa da aralarında anlam farkı vardır. Buna göre cehâlet ve cehl, “bilgi sahibi olmama” anlamına gelirken hata “yanlış bilgi sahibi olma” anlamına gelir.⁷³ Hatanın ıstılah tanımı “kişinin kastettiği bir işi yaparken titiz davranmayı ve ihtiyatlı olmayı terk etmesi sebebiyle kendisinden bu iş dışında kasıtsız sadır olan söz veya fiil”

⁶⁷ el-Bakara 2/184; en-Nisâ 4/101.

⁶⁸ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 140, 141; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 455-456.

⁶⁹ Atar, “Sefer”, s. 297.

⁷⁰ Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 381-387, 401-403, 403-410; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 333-350, 393-412, 471-519.

⁷¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Cehâlet”, *DİA*, VII, s. 219, 220, 221.

⁷² Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 338.

⁷³ Dönmez, “Cehâlet”, s. 220.

şeklindedir.⁷⁴ Örneğin bir hayvanı avlamak için yapılan atışta bir insanı veya bir başkasının mülkündeki hayvanı vurmak bir hatadır. Çünkü ölüme sebebiyet veren kişi gerçekten bir hayvanı avlamayı hedefleyerek atışı yapmıştır. Ancak atışı amaçlanan mecranın dışına çıkararak av hayvanını değil insanı veya bir başkasının mülkündeki hayvanını öldürmüştür ve istenmeyen bir durum ortaya çıkmıştır.⁷⁵

Hatâ ile işlenen fiiller hakkında, fiillerin dâhil olduğu gruba göre farklı hükümlerin bağlandığı görülmektedir. Buna göre, hatâ Allah hakkına giren sahada bir özür ifade eder. Örneğin Sahîhayn'da yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber, ictihâd eden alimin isâbeti iki ecir iken hatasının bir ecir olacağını beyan etmiştir.⁷⁶ Bazı Hanefiler, hatânın Allah haklarına dâhil bir başka saha olan hadlerde de makul şüpheyi doğurduğunu ifade etmektedir. Nitekim hatâen öldürme kisası düşüren ve en fazla diyet cezasına sebep olan bir durumdur.⁷⁷ Bununla birlikte, muhtî eğer hatasıyla kul haklarına dâhil bir sahada ihlalde bulunmuşsa, sözgelimi hatalı bir atış yaparak avlayacağı hayvan yerine birinin mülkiyetindeki bir hayvanı öldürmüşse sorumluluk sakıt olmaz ve muhtî yol açtığı zararı tazminle yükümlüdür.⁷⁸ Yukarıdaki bilgilerin yanında hatâ, cehâlete benzer şekilde edâ ehliyetini daraltan veya kaldıran bir durum olarak görülmez. Hatâ sadece hadler ve ictihadlar gibi Allah hakkına dâhil sahalarda hafifletici bir sebep mahiyetindedir ve bu alandaki ihlalde kişi mazur görülebilir.⁷⁹

İrade kusurlarından üçüncüsü ise ikrâhtır. İkrâh, sözlükte “istememek, rıza göstermemek” anlamına gelir. İslam hukuku terimi olarak ikrâh, “cebir veya tehdit kullanarak bir kişiyi rıza göstermeyeceği bir söz veya davranışa zorlamak” anlamına gelir.⁸⁰ İkrâha maruz bırakana mükrih, ikrâha maruz kalana “mükreh” denir.

İkrâh, fıkıh ve kelâm ilimlerinde farklı açılardan ele alınan kavramlardan biridir. Çünkü, tehdit rıza hilafına da olsa bir tasarruf ve beyan ortaya çıkmaktadır. Bu tasarruf veya beyanın itikâdî ve amelî yönden geçerli olup olmayacağı üzerine çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Söz konusu açıklamalardan önce ikrâh ile birlikte gündeme gelmiş bazı

⁷⁴ Hacı Yunus Apaydın, “Hata”, *DİA*, XVI, s. 437.

⁷⁵ İbn Emîru Hâc, *Takrîr*, c. II, s. 204.

⁷⁶ Apaydın, “Hata”, s. 439-440; İbn Emîru Hâc, *Takrîr*, c. II, s. 205.

⁷⁷ Apaydın, “Hata”, s. 440; İbn Emîru Hâc, *Takrîr*, c. II, s. 205.

⁷⁸ Apaydın, “Hata”, s. 440; İbn Emîru Hâc, *Takrîr*, c. II, s. 205; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 369.

⁷⁹ Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 396, 398; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 368.

⁸⁰ Ali Bardakoğlu, “İkrah”, *DİA*, XXII, s. 30.

kavramları, ikrâh için getirilmiş belirli şartları ve ikrâhın türlerine yer vermek gerekmektedir.

İslam hukukunda ikrâh, mülcî ve gayr-i mülcî olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Mülcî ikrâh, mükrehin canına veya bedensel bütünlüğüne yönelik tehditle bir hukukî işleme veya irâde beyanına zorlanmasıdır. Bu tür ikrâh, kişinin rızâsını ortadan kaldırır ve ihtiyârını âtil vaziyete düşürür. Mülci ikrâh altındaki işlerin sorumluluğu fiillerin dini hükmüne göre şekillenir. Burada üç ihtimal ileri sürülmüştür:

Birincisi mükrehin yapması vacib olan fiildir. Burada zaruret hali durumunda ruhsatla amel etmek gerekir. Örneğin, içki içmeye veya domuz eti yemeye zorlanan bir kimse, canını veya uzvunu riske etmek yerine bu fiilleri yapmalıdır. Çünkü zaruretler haramı mubah kılar, kişinin böyle bir mubah işlemeyerek hayatını tehlikeye atması haramdır.⁸¹ İkincisi, mükrehin yapmak ve yapmamak hususunda serbest olduğu fiillerdir. Burada, zorla yaptırılmak istenen fiil yapılırsa sorumluluk mükrihe ait olur, mükreh bu fiilden sorumlu olmaz. Ancak zorla yaptırılmak istenen fiil yapılmazsa mükreh sevap kazanır. Örneğin, dinini inkâr etmesi veya alaya alması istenen bir kişi bunu yaparsa bir günah yoktur ancak mükreh bunu yapmaz ve ölür veya uzvunu kaybederse sevap kazanır.⁸² Üçüncüsü, mükrehin kendi canına veya uzvuna mâl olsa bile yerine getirmesi caiz olmayan fiillerdir. Bu fiilleri gerçekleştiren bir mükreh günaha girmiş olur. Örneğin, bir başkasını öldürme veya vücut bütünlüğüne zarar vermek caiz değildir, mükreh bunu yaparsa günaha girmiş olur. Çünkü canların dokunulmazlığı esastır ve bir başka kişiye zarar verilemez.⁸³

Gayr-i mülcî ikrâh ise, mükrehin hapsedilmekle, dayakla veya bunlara benzeyen ve mülcî ikrâhtaki tehdit seviyesine ulaşmayan bir yolla bir hukukî işleme veya irâde beyanına zorlanmasıdır. Bu tür ikrâh, rızâyı yine ortadan kaldırır ama ihtiyârı âtil vaziyete düşürmez. Bu sebeple gayr-i mülcî ikrâh altında yapılan işlerin sorumluluğu faile aittir.⁸⁴

İkrâhın tartışıldığı zeminde ihtiyâr ve rızâ kavramları da önem arz etmektedir. Rıza, farklı anlamlar içermesine karşılık fıkıh ıstılâhı olarak “kişinin iç irâdesinde bir fiili

⁸¹ Teftazânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, *Şerhu’t-Telvîh ale’t-Tavzih*, Mısır: Mektebetu Sabîh, t.y., c. II, s. 392-395; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s. 309; Bardakoğlu, “İkrah”, s. 36.

⁸² Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 286; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s. 309; Bardakoğlu, “İkrah”, s. 36, 37.

⁸³ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 286; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s. 310; Bardakoğlu, “İkrah”, s. 37.

⁸⁴ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 286; Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s. 308; Bardakoğlu, “İkrah”, s. 36.

gerçekleştirme isteğinin olup olmaması veya bir şeyi arzulayıp memnuniyetle kabulü” anlamına gelir.⁸⁵ İhtiyâr ise kişinin bir şeyi yapıp yapmama yönündeki tercihidir.⁸⁶ Bu minvalde ikrâh, rızanın zıddıdır.⁸⁷ Başka bir ifadeyle ikrâh, hafif tehdit veya ağır tehdit yoluyla bir kimsenin ihtiyârını razı olmayacağı bir fiile veya tasarrufa yöneltmektir.

İkrâh, rızâ ve ihtiyârı ortadan kaldırabilmesine karşılık hukukî tasarrufları geçerli kılabilir. Örneğin ikrâh ile gerçekleşen tasarruflar boşama, köle azat etme ve yemin gibi sözlü tasarruflar ise ikrâhın türüne bakılmaksızın bâtil kabul edilmiştir. Hukukî muameleler ise bâtil değil fâsid sayılmıştır. Ancak Hanefî mezhebinde, genel kabulden farklı olarak, feshi mümkün olmayan tasarruflar ikrâh altında olsa dahi geçerli kabul edilmektedir.⁸⁸ İkrâh, hukukî işlemlere yansıyan bu etkilerine rağmen edâ ehliyetini ortadan kaldırmaz veya daraltmaz. Zira, mülci ikrâh altındaki kişiler dahi, yapmaya zorlandıkları söz veya davranışı reddetmelerine yarayacak akıl ve temyiz kabiliyetini kaybetmemişlerdir.⁸⁹

1.3.5. Üçüncü Şahıslar Lehine Tasarruf Sınırlaması Gerekçeleri

İradeyi sakatlayan durumlar ve insan olmanın gereği haller haricinde, üçüncü şahısların haklarını korumaya dönük bazı gerekçeler klasik doktrinde ehliyet arızaları arasında sayılmıştır. Bu gerekçeler iflas, borçluluk ve ölümle sonuçlanan hastalıktır.

İflas, ıstılahta “kişinin ağır borç yükü altında kalıp borçlarını ödeyemez duruma düşmesi” anlamına gelir.⁹⁰ Dolayısıyla, iflas borçluluğun özel bir halidir. Borçluluk doğrudan dinî edâ ehliyetini daraltan veya kaldıran bir durum değildir, zira akıl ve temyiz gücü kaybolmamaktadır.⁹¹ Diğer taraftan alacaklıların hakkının korunması için borçlu ve müflis kişilere bazı yaptırımlar uygulanabilmektedir. Örneğin, alacaklıların haklarının korumak için müflisin mallarına bir çeşit haciz getirilebilir ve müflisin mali tasarrufları sınırlandırılabilir. Ancak bu durum alacaklıya müflisin mülkiyetine doğrudan müdahale hakkı vermez. Diğer yandan müflis de halen iltizâma ehildir, sadece mevcut mallarındaki

⁸⁵ Abdüsselam Arı, “Rızâ”, *DİA*, XXXV, s. 57-59.

⁸⁶ Yunus Apaydın, “İhtiyâr”, *DİA*, XXI, s. 575-576.

⁸⁷ Ebû Zehra, *Fıkıh Usûlü*, s. 305.

⁸⁸ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 285; Bardakoğlu, “İkrah”, s. 35, 36.

⁸⁹ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 284; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 145, 146; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 507.

⁹⁰ Fahrettin Atar, “İflas”, *DİA*, XXI, s. 509.

⁹¹ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 153.

tasarrufları yönünden kısıtlanmıştır ve bu kısıtlanma akıl ve temyiz gücünün zayıflığından kaynaklanmaz.⁹²

Ölüm hastalığı, üçüncü şahısların lehine ileri sürülen gerekçelerden bir diğeridir. Bir hastalığın ölümcül hastalık kabul edilebilmesi için, o hastalık normal şartlarda ölümcül bir hastalık olmalı ve hastalanan kişi bu hastalığı atlatmadan ölmelidir.⁹³ Dolayısıyla bir kişi ölümcül hastalığı esnasında -savaş, boğulma veya idam gibi başka bir sebepten ölse veya öldürülse bile- hastalık ve ölüm arasında bağlantı olduğu kabul edilir.⁹⁴ Öte yandan normal şartlarda ölümcül olmayan bir hastalık nedeniyle bir kişi hayatını kaybederse veya en az bir yıl süreyle hastalığın ilerlemesi belli bir noktada durursa yahut da kişi ölümcül hastalığı atlattıktan sonra vefat ederse bu hastalıklar ölüm hastalığı kabul edilmez.⁹⁵

Ölüm hastalığındaki kişilerin dinî edâ ehliyetinde bir kısıtlanma yoktur, ibadet yükümlülükleri ve cezai sorumlulukları varlığını sürdürür. Ancak üçüncü şahısların hakkını korumak için hukukî işlemlerinde bazı sınırlamalar getirilebilmektedir. Buna göre ölüm hastalığındaki kişi mal varlığına eş değer borçlu değilse malının üçte birini vasiyet edebilir. İvazlı akitlerde ölüm hastalığındaki kişi ile sağlıklı kişi arasında bir fark yoktur. Malında dilediği gibi tasarruf edebilir, hastalığının tedâvisi için malından harcama yapabilir.⁹⁶ Genel itibarıyla ikrarlarda ölüm hastalığındaki kişinin beyanını esas alan düzenlemeler yapılmıştır. Diğer yandan ikrar yoluyla evlenme ile boşanma gibi durumlarda mirasçı ekleyerek mirası bölme veya mirastan mahrum bırakma gibi muhtemel niyetler de göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin terekenin dağıtımında hastalıktan önceki borçlar, hastalık dönemindeki borçlardan önce ifa edilmektedir.⁹⁷

1.3.6. Diğer Sebepler

Yukarıdaki verilere ek olarak ehliyet arızalarına dâhil olan başka haller de vardır. Bunlar nisyan (unutma), hata ve cehl (bilgisizlik), iğma (bayılma) ve hezldir (ciddiyetsizlik).

⁹² Atar, “İflas”, s. 510, 511; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 313.

⁹³ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 313-314; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 297; Ali Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, *DİA*, XXVIII, s. 39.

⁹⁴ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 314; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 298; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 836.

⁹⁵ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 314.

⁹⁶ Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, s. 40; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 315-316; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 301; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 837.

⁹⁷ Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, s. 40, 41.

Nisyanın sözlükte “unutma, yanılma, erteleme” gibi anlamları vardır. İslam hukuku terimi olarak “bir bilginin ihtiyaç duyulduğunda hatıra gelmemesi” anlamındadır.⁹⁸ Unutmak, Allah haklarına dahil alanlardan ibâdet sahasında sorumluluğu kaldırır. Zira, Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadiste Allah’ın sorumluluğu kaldırdığı sebepler arasında unutmak zikredilmektedir.⁹⁹ Burada sorumluluğun kaldırılması, unutma sebebiyle yapılan veya yapılmayan bir işin günahının olmamasıdır. Örneğin oruçlu olduğunu unutarak yiyip içenin orucu bozulmaz. Namaz kılmayı unutanlar ise kaza ile yükümlü olmaya devam ederler ve hatırladıklarında namazlarını kaza etmeleri gerekir. Diğer taraftan unutmak, kul haklarına dâhil alanda sorumluluğu düşürmez. Eğer unutkanlık eseriyle bir zarara yol açılmışsa bu tazmin edilir.¹⁰⁰ Özetle unutma durumu, bazı dini yükümlülüklerin yerine getirilmemesinde bir mazeret olsa da edâ ehliyetini daraltmaz.¹⁰¹

Hata ve bilgisizlik halleri, edâ ehliyetini doğrudan daraltan veya ortadan kaldıran sebepler olmasa da bazı durumlarda mazeret olarak ileri sürülebilir. Hatanın mazeret olarak ileri sürülebileceği durumlardan biri adam öldürme olayıdır. Buna göre, esasında öldürme kastı ve niyeti bulunmadığı hâlde bir cinayet işleyen kişi kısasen öldürülmez. Diğer yandan söz konusu niyet ve kastın yokluğunda bir maddi zarar meydana gelirse bu durumda tazminat yükümlülüğü düşmez. Çünkü tazminat yükümlülüğü akıl ve temyizle değil ilzâm ve iltizâmla alakalı bir yükümlülüktür.

Bilgisizlik (cehl) durumunda ise İslam hukukunda mazeret olmaya uygun cehâlet hali ve mazeret olmaya uygun olmayan cehâlet durumları vardır. Mazeret olmaya uygun cehâlet durumunun bir örneği, vekilin vekil kılındığını veya azledildiğini bilmemesidir.¹⁰² Dârulharpte bulunup, Dârülslâm’a göç etmemiş Müslüman bir kişinin İslam hukuku kurallarını bilmemesi de mazeret olmaya uygun bir cehl durumudur.¹⁰³ Bununla birlikte bilmek “bilme imkânına sahip olmak” anlamına geldiği için, Dârülslâm’da bulunan bir kişinin İslam hukuku kurallarını bilmemesi mazeret sayılamaz. Çünkü, Dârülslâm’da

⁹⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyan”, *DİA*, XXXIII, s. 144.

⁹⁹ İbn Emîru Hâc, *Takrîr*, c. II, s. 176; hadis rivayeti için bkz. İbn Mâce, *Talâk*, 16.

¹⁰⁰ Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 273-274; Ebû Zehra, *Fıkıh Usulü*, s. 294; Dönmez, “Nisyan”, s. 146.

¹⁰¹ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 161; Cübûrî, *Avârizu’l-Ehliyye*, s. 211.

¹⁰² Teftazânî, *Şerhu’t-Telvîh*, c. II, s. 357-367; Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 382-387; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 368.

¹⁰³ Cübûrî, *Avârizu’l-Ehliyye*, s. 348.

bulunmak, kural olarak bilgi karinesi kabul edilmiştir ve Dârülslâm'da bulunan bir kişinin cezayı gerektiren durumları bilmemesi bizatihi günahdır.¹⁰⁴

İğma, sözlükte “örtmek” anlamına gelir. İslam hukuku terimi olarak iğma baygınlık demektir.¹⁰⁵ Baygınlık hali kendi hükümleri bulunan bir arıza değildir; diğer bazı hallere kıyas edilerek hükme bağlanır. Baygınlık hali, bütün hukukî işlemleri geçersiz kılar. Bir kimsenin baygınlık hali yirmi dört saati aşmazsa uyku haline kıyas edilerek irade beyanları geçersiz kabul edilecek, baygın hâldeyken kılmadığı namazları kaza etme yükümlülüğü bulunacaktır. Eğer bu kimsenin baygınlık hali yirmi dört saati aşarsa irade beyanları yine geçersiz kabul edilecek, kılmadığı namazları kaza sorumluluğu düşecek ancak oruçları kaza etme yükümlülüğü devam edecektir.¹⁰⁶ Baygın kişide kasıt ve irade geçici olarak devre dışı kaldığı için celde gibi bedene uygulanan cezalar verilemez ancak tazminat gerektiren zararlardan sorumlu tutulur. Örneğin, bir kimse baygınlık esnasında değerli bir eşyanın kırılmasına yol açarsa tazminat verir, bir çocuğun üzerine düşerek ölümüne sebebiyet verirse diyet öder, yaralanmasına sebebiyet verirse erş veya hükûmet-i adl üzerinden belirlenen bedeli öder.¹⁰⁷

Hezl, sözlükte “ciddiyetsizlik, şaka” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı olarak “sırf eğlenti ve şaka olsun diye söylenen söz” tanımı yapılabilir.¹⁰⁸ Ciddiyetsizlik hali, müktesep ehliyet arızalarına dâhil edilse de akıl veya temyize bir etki etmemektedir ve iç irade ile irade beyanının uyuşmazlığı söz konusudur. Zira ciddiyetsiz kişi kendi sözünü hafife alır ve söylediği sözle bir yalın anlamı veya mecaz anlamı kastetmez.¹⁰⁹ Ciddiyetsizlik hali, ikrâhtan bir yönüyle farklıdır. Çünkü kişinin iç iradesi ve beyanının uyuşmazlığı bir zorlamaya olmadığından kişinin rıza veya ihtiyarı ortadan kalkmamıştır.¹¹⁰

Ciddiyetsizce söylenen sözde rızâ ve ihtiyâr bulunmadığı için normalde hezlin hukukî anlamda bir hak veya borç doğurucu etkiye sahip olmaması beklenebilir. Zira, gerçekten hukukî işlem yapma iradesi bulunmadığından akdin rûknü eksik

¹⁰⁴ Dönmez, “Cehâlet”, s. 220.

¹⁰⁵ Halit Ünal, “Baygınlık”, *DİA*, V, s. 244-245.

¹⁰⁶ Ünal, “Baygınlık”, s. 245; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, c. I, s. 223; c. IV, s. 278, 281; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 248; Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 311; Karaman, *Fıkıh Usulü*, s. 274; Zeydân, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 428; Ebû Zehra, *Fıkıh Usulü*, s. 294-295.

¹⁰⁷ Ünal, “Baygınlık”, s. 245; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 249.

¹⁰⁸ Hacı Yunus Apaydın, “Hezl”, *DİA*, XVII, s. 306, 307.

¹⁰⁹ Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 390; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 368.

¹¹⁰ Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 375; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 368; Apaydın, “Hezl”, s. 307.

kalmaktadır.¹¹¹ Nitekim, ihbâr kabilinden tasarruflarda ciddiyetsizlik bulunuyorsa, söz konusu hukukî işlem feshe ihtimali olsun veya olmasın geçersizdir. İhbara dayalı tasarrufun geçerliliği, haberin sıhhat ve doğruluğuna dayanırken, ciddiyetsiz kişinin ihbarında sıhhat yoktur.¹¹² Ancak, ciddiyetsizlik hukukî tasarrufları ve irâde beyanlarını her durumda geçersiz kılan bir durum olarak görülmemektedir. Örneğin, ciddiyetsiz kişinin şaka yollu irtidat ve ihtidâsı geçerli olur. Çünkü ciddiyetsizce irtidadda bulunmak bir çeşit istihzadır ve istihza küfrü gerektirir. Ciddiyetsiz beyanla da olsa ihtidâ etmekle imanın iki rûknünden biri gerçekleşmiş olur ve kişinin Müslüman olduğu kabul edilir.¹¹³ Hz. Peygamber nikâhta, talâkta ve ric’atta ciddiyetsizce söylenen sözün de aynı şekilde geçerli olacağı hususunda uyarıda bulunmuştur.¹¹⁴

1.3.7. Gerçek Anlamda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Haller

Yukarıda bahsi geçen bütün haller ve durumlar fıkıh usûlünün klasik doktrininde ehliyet arızası olarak açıklanmıştır. Bu durumlar gerçekte ehliyet arızası değildir. Ancak bir şekilde ehliyetle ilişkilidir ve sınırlı da olsa bazı muafiyetler getirmektedir. Bu haller ve durumlardan uyku ve baygınlık haricindeki hiçbir hal insanın sahip olduğu akli ve temyizi ortadan kaldırmaz. Uyuyan ve baygın kimseler hukukî işlem gerçekleştirecek durumda değildirler ve bu cihetle ehliyetsiz oldukları ileri sürülebilir. Ancak uyuyan ve baygın kimselerin dinî edâ ehliyeti ortadan kalkmaz. Bu kişilerin edâ edemedikleri ibâdetlerin kaza yükümlülüğü varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla şer’î hitabın ortadan kalkması değil ertelenmesi söz konusudur. Küçüklük ise bir arıza değil insan hayatının doğal bir parçasıdır. Ölüm ise kişiliği dahi sonlandıran bir hadisedir ve insanın ehliyetine sağ iken dâhil olan bir durum değildir. Bu durumda akıl ve temyiz gücünün kullanılmasına engel teşkil eden durumlar cünun, ateh, sekr ve sefeh olmak üzere dörttür.¹¹⁵

Cünun, kişinin iyiyi ve kötüyü, faydalıyı ve zararlıyı ayırt etmesini imkânsız hale getiren bir durumdur.¹¹⁶ Cünundan muzdarip kişiler “mecnûn” olarak bilinmektedir. Cünûn sürecinin uzunluğuna göre ve cünûn halinin başlangıç zamanına göre farklı

¹¹¹ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 165;

¹¹² Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 391; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 368; Apaydın, “Hezl”, s. 311.

¹¹³ Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 391; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 368; Apaydın, “Hezl”, s. 311.

¹¹⁴ İbn Mâce, *Talâk*, 13.

¹¹⁵ Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 132, 137, 166.

¹¹⁶ eş-Şerîf el-Curcânî, ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî eş-Şerîf, *Kitâbu't-ta'rifât* nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, 1405, s. 107.

tasnifler yapılmaktadır.¹¹⁷ Mecnûnun fıkıh usûlündeki konumu, gayrimümeyyiz küçüğe benzemektedir. Edâ ehliyetinde temel kriter olarak akıl arandığından mecnûn kişiler edâ ehliyetini hâiz değildir. Çünkü dini hitap akla dönüktür ve mecnûn kişiler baliğ olsa bile akli âtil vaziyette kalmayı sürdürmektedir.¹¹⁸ Gayrimümeyyizlerin sorumlu tutulduğu tazminat yükümlülüğünden mecnûnlar da sorumludur.

Ateh, akıl zayıflığıdır. Bu tür kimselerin davranışlarında bozukluk, sözlerinde karışıklık ve anlayışlarında eksiklik vardır.¹¹⁹ Atehten muzdarip kişilere “matuh” denir. Matuh kişinin, mecnûn kişiden bir farkı vardır. Matuh kişinin temyiz gücünü kaybetmemiş olması mümkündür, cünun halinde ise temyiz yoktur. Eğer matuh kişinin temyiz gücü kaybolmamışsa mümeyyiz küçüğün hükümlerine tabidir. Eğer temyiz gücü tamamen kaybolmuşsa gayrimümeyyiz küçüğün hükümlerine tabidir.¹²⁰

Sekr, sarhoşluk halidir. Sarhoşluk mubah yolla veya haram yolla olmak üzere iki ihtimalle meydana gelir. Mubah yolla meydana gelen sarhoşluk, kişinin ikrâh altında veya ölümcül düzeydeki susuzluğunu gidermek için yahut da tedâvi olurken aldığı ilaçlardan kaynaklanan sarhoşluktur. Haram yolla meydana gelen sarhoşluk ise bu tür sebepler bulunmaksızın kişinin kendini sarhoş etmesidir.¹²¹

Sarhoşluğun şer’î hitaba herhangi bir erteleme getirmediği yönünde yaygın kanaat mevcuttur. Ancak, ayetle emredildiği üzere sarhoş hâldeki kişilerin, akılları normal hale gelinceye değin namaz kılmaları yasaklanmıştır.¹²² Bazı alimlere göre sarhoşluk hangi yolla kaynaklanırsa kaynaklansın sarhoşluk cünûn gibi kabul edilir ve herhangi bir hüküm bağlanmaz.¹²³ Sarhoşluğun tasarruflar üzerinde etkisinin olup olmadığı ise sarhoşluğun hangi yolla vâki olduğuna göre değişmektedir. Buna göre, mubâh yolla sarhoş olan kişinin tasarrufları geçersizdir. Ticareti, boşanması ve köle âzadı dâhil olmak üzere hiçbir tasarrufuna itibar edilmez. Çünkü mubâh sarhoşluk mücbir sebeplerle ortaya çıktığı için kişinin elinde olmayan bir durum olarak görülmüş ve baygınlık haline kıyas edilmiştir.

¹¹⁷ bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, “Cünûn”, *DİA*, VIII, s. 126.

¹¹⁸ Teftazânî, *Şerhu’t-Telvîh*, c. II, s. 331; Ebû Ya’la el-Ferrâ, Ebû Ya’lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ’, *Udde fi usûli’l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Mübarekî, 2. Basım y.y., 1990, c. II, s. 368; Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü’l-’Eimme, *Usûlü’s-Serahsî*, Beyrut: Dâru’l-marife, t.y., II, s. 279.

¹¹⁹ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 311.

¹²⁰ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 311; Beşir Gözübenli, “Ateh”, *DİA*, IV, s. 51,52; Cübûrî, *Avârizu’l-ehliyye*, s. 197.

¹²¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Sarhoşluk”, *DİA*, XXXVI, s. 143; Teftazânî, *Şerhu’t-Telvîh*, c. II, s. 368-372.

¹²² en-Nisâ, 4/43.

¹²³ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 310.

Haram yolla gerçekleşen sarhoşluk ise tasarrufları iptal etmez. Bu şekilde sarhoş olan kişinin ticareti, boşanması, evlenmeye dair sözleri ile kölesini azadı gibi hukukî işlemleri geçerli sayılmaktadır.¹²⁴

Sefeh, Arapçada “hafiflik” anlamına gelmektedir. Râgıb el-İsfahânî kavramı “aklın noksanlığından dolayı nefsin hafifliği” olarak açıklarken kelimenin dinî ve uhrevî alanda kullanılmakta olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵ Fıkıh usûlü ıstılahı olarak sefeh ise “hevâyâya uyarak, dinin emrettiği ve aklın işaret ettiğine aykırı gerçekleştirilen fiil” olarak açıklanmıştır ve özellikle mâlî sahada kendini gösterir. Sefeh, olağan sınırların ötesinde ve ihtiyaca dayalı olmayan harcamalardır. Bu şekilde harcama yapanlara “sefih” denir.

Sefih kimsenin malında tasarruf hakkını eline alıp alamayacağı hususunda birçok âlimin “rüşd” kavramıyla birlikte izah getirdiği görülmektedir. Sefeh, rüşdün zıddı olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, İslam hukukçuları Nisâ sûresindeki ilgili ayetlerden¹²⁶ hareketle sefih kişiye rüşde erişmesi şartıyla malının verilmesinde ittifak etmişlerdir. Pratikte, kişi bulûğa erince malı kendisine teslim edilir ve rüşdünü kazanıp kazanmadığı gözlenir. Eğer bulûğ ile prensipte gerçekleşmesi beklenen aklî olgunluk gözlenemezse malı kendisinden tekrar alınır. Ebu Hanife, genel kanaatten farklı olarak rüşde ulaştığı belli olmasa dahi yirmi beş yaşında sefihe malını teslim etmek gerektiğini ifade etmiştir. Ancak, İslam hukukçularının büyük çoğunluğu tarafından bir kişinin yirmi beş yaşına erişmesi hacir altına alınmasına engel bir durum olarak kabul edilmemiştir.¹²⁷ Sefeh hali, borçluluktan farklı olarak borçlar hukukuna dâhil işlemlerin daha geniş kapsamda kısıtlanmasıdır.

Genel kabule göre hacir altına alınmış sefih kişi mümeyyiz çocuk hükümlerine tabiidir. Sefihin hukukî işlemleri yönünden mümeyyizden farklı olduğu üç nokta vardır. Buna göre sefih bir kişi evlenme, boşanma, boşanmadan dönme ve köle azadı kabilinden hukukî işlemleri gerçekleştirebilir, malını kendisine veya ailesine vakfedebilir ve malının üçte birini vasiyet bırakabilir.¹²⁸ Hukukî işlem yetkisine getirilen bu sınırlamanın sefihi dinî ameliyeden muaf tutacak bir nitelik olmadığı görüşü yaygındır. Çünkü sefâhet aklın noksanlığından kaynaklanmaz ve buradaki kısıtlama, mali yükümlülüklerin dışında kalan

¹²⁴ Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, c. IV, s. 352, 354.

¹²⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât* s. 414.

¹²⁶ Ayetler için bkz. en-Nisâ, 4/5-6.

¹²⁷ Apaydın, “Hacir”, s. 516; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 422, 424.

¹²⁸ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 312.

ibâdât ve ukubât sahalarını kapsamaz. Daha kısa ifadeyle sefih kimse, malında istediği gibi tasarrufta bulunamamasına karşılık, akli âtıl vaziyette olmadığı için şer'î hitâba muhâtapdır, ibadetlerle yükümlüdür ve suç işlerse cezalandırılır.¹²⁹

1.3.8. Kölelik

Ehliyet arızalarına dahil edilen bir diğer sınıf ise kölelerdir. Kölelik hükmi bir acziyet durumunu ifade eder ve köleler hakkında bazı hükümler hür insanlarla aynıdır, bazı hükümler hür insanlardan farklıdır.

Kölelerin hür insanlar gibi mülkiyet hakları yoktur. Ancak mevlâlarının izin vermesi durumunda me'zûn köleler hukukî işlem gerçekleştirebilirler. Köleler nikahlanma hakkı ve hayat hakkı gibi bazı haklarda hürlerle eşittir. Diğer taraftan hür bir erkek en fazla dört eşle evli bulunabilirken köle erkekler iki eşle evli bulunabilir; hürlerin kazif cezası 80 değnek iken kölelerin kazif cezası 40 değnektir.¹³⁰

1.4. Ehliyet Etkisi Bakımından Bilinç

Ehliyet konusunda fıkıh doktrininde yer alan bilgileri özetle ifade ettikten sonra çalışmamız açısından önemli bir yer arz eden bilinç kavramından da bahsetmek gerekmektedir. Bilinç hakkında Cemalettin Şen'in doktora tezi, bilincin ehliyet etkisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bilinç hakkında yapılan bu çalışmaya göre bilinç kavramı edâ ehliyeti üzerinde bazı etkilere sahiptir.

Cemalettin Şen, bilinç hakkında yapılan tanımlardan güncel bilimsel anlayışa en uygun düşen tanım olarak “çevrenin ve kendinin farkında olma” tanımını aktarmıştır.¹³¹ Cemalettin Şen'in hukuk sahasında bilinç hakkındaki tanımlardan en veciz gördüğü tanım ise “Bilinç, kişinin ne yaptığını ve ne olduğunu bilmesidir.” ifadesidir.¹³² Kendisi bilinci tanımına göre bilinç “insana özgü, öznel ve nesnel gerçekliğin farkında olma yetisidir.” şeklinde ifade etmektedir.¹³³ Cemalettin Şen'in çalışmasına göre bilincin öznesi hakkında beş görüş vardır. Görüşlerden birincisine göre canlı veya cansız, fizik veya metafizik alemdeki her şey bilinç sahibidir. Dolayısıyla “her şey”e Allah, cin ve melek de dahil olur

¹²⁹ Apaydın, “Hacir”, s. 516; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 418-419; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, c. IV, s. 371-372.

¹³⁰ Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 275.

¹³¹ Cemalettin Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 25.

¹³² Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 26.

¹³³ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 186.

ve onlar da bilinçlidir. Cemalettin Şen, bu görüşün İslâm hukukundan çok kelâm ilmiyle alakalı olduğunu belirterek net bir kanaat sunmamıştır.¹³⁴

Görüşlerden ikincisine göre bilinçten bahsedebilmek için bir fiziksel yapının olması ve bu fiziksel yapının dış fiziksel dünyadan etkilenmesi gerekir.¹³⁵

Görüşlerden üçüncüsü, bilincin canlı varlıklarda bulunabileceği şeklindedir. Bu görüşe göre bilinç sadece canlılarda bulunabilir, cansız varlıklarda bulunamaz.¹³⁶ Öyleyse insanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde bilinç bulunabilir.

Görüşlerden dördüncüsüne göre, bilinç bütün canlılara atfedilemez, sadece sinir sistemi bulunan canlılarda bilinç bulunabilir. Bu durumda insanlarda ve sinir sistemi bulunan hayvanlarda bilinç vardır; sinir sistemi bulunmayan hayvanlarda, bitkilerde ve canlılarda bilinç yoktur.¹³⁷

Görüşlerden beşincisine göre bilinç yalnızca insan özgüdür. Başka hiçbir hayvan veya bitkide ya da cansız varlıkta bilinç bulunamaz. Çünkü insandan başka hiçbir varlık kendisini aşamaz ve açıklayamaz. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği bilinçli olmasıdır.¹³⁸ Cemalettin Şen, çalışmasında beş görüşten beşincisini doğru görmektedir ve bilinci “insana özgü, öznel ve nesnel gerçekliğin farkında olma yetisidir.” şeklinde tanımlamaktadır.¹³⁹

Bilinç, önemli bir vasıf olduğu için bilincin varlığı ehliyeteye sahip olmayı doğrudan etkilemektedir. Bilincin yokluğu ise ehliyeti daraltabilen hatta ortadan kaldırabilen durumlar ortaya çıkarmaktadır. Ancak bilincin vücûb ehliyetine etkisi yoktur. Çünkü vücûb ehliyeti sağ doğmak ve hayatta olmakla alakalıdır.¹⁴⁰ Yenidoğan bebekler hiçbir şeyin farkında olmadığı hâlde hakların ve borçların muhatabıdır.

Bilinç edâ ehliyetine temyiz üzerinden etki etmektedir. Temyiz gücünü zedelendiğinde bilinçten bahsetmek güçleşir. Temyiz gücünü zedeleyen durumların biri yaş küçüklüğü, diğeri akıl zayıflığı ve sonuncusu sarhoşluk vb. nedenlerle bilincin yetersizleşmesi olmak üzere üç unsurdan oluşur.¹⁴¹ Bilincin yetersizleşmesi sarhoşluk,

¹³⁴ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 33, 34.

¹³⁵ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 34.

¹³⁶ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 34, 35.

¹³⁷ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 35.

¹³⁸ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 36.

¹³⁹ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 186.

¹⁴⁰ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 64.

¹⁴¹ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 60.

akıl hastalığı, uyku ve baygınlık durumlarında meydana gelir. Sağlıklı bir irâde öncelikle bilinç gerektirdiği için bilincin yetersizleşmesi irâdeyi ve irâdenin alt kavramları kasıt, amd, niyet, ihtiyar ve rızâyı zedelemektedir.¹⁴²

1.5. Modern Hukukta Gerçek Kişilik, Tüzel Kişilik ve Ehliyet

Modern hukuktaki ehliyet verileri ile İslam hukukundaki ehliyet verileri benzerlik gösterir. Modern hukuk sahasında çalışmamızı ilgilendiren veriler bulunduğu için modern hukuktaki ehliyet ve kişilik hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmesi gerekmektedir.

Medeni hukuka göre kişiler, gerçek kişi ve tüzel kişi olmak üzere ikiye ayrılır. Gerçek kişiler insanlardır. Gerçek kişilik herhangi bir ayırım bulunmaksızın bütün insanların sahip olduğu bir vasıftır. Gerçek kişilik tam ve sağ doğumla başlar. Tam doğum göbek bağı kesilmiş olmasa bile çocuğun ana rahminden tamamen ayrılmasını, sağ doğum ise bebeğin ana rahminden tamamen ayrıldıktan sonra bir an için dahi olsa yaşamış olması anlamına gelir. Gerçek kişilik kural olarak ölümle sona erer. Ölüm, hukukî sonuçlar doğuran bir hadisedir ve bir kimsenin ölümünün gerçekleştiğini ispat etmek gerekir. Burada öncelikle nüfus sicillerindeki kayıtlar esas alınır. Ancak ölümün gerçekleştiği ispat edilemeyebilir. Bu durumlar için ölüm karinesi ve gaiplik vardır.¹⁴³

Ölüm karinesi, Medeni Kanun'da “Bir kimse, ölümüne kesin gözle bakılmayı gerektiren durumlar içinde kaybolursa, cesedi bulunamamış olsa bile gerçekten ölmüş sayılır.” maddesiyle açıklanmıştır.¹⁴⁴ Örneğin, havada parçalandıktan sonra denize düşen bir uçaktaki yolcunun cesedi bulunamayabilir. Cesedi bulunmamasına rağmen bu yolcunun ölümüne kesin gözle bakılabilir. Ancak bir dağcının veya balıkçının kaybolması durumunda ölümüne kesin gözle bakılmayı gerektirecek bir durum olmadığından olası gözle bakılabilir. Bu durumda da gaiplik karinesi ileri sürülür. Gaiplik, bir kimsenin ölüm tehlikesi içinde kaybolması veya kendisinden uzun süre haber alınamaması halidir. Gaiplik kendiliğinden ortaya çıkan bir durum olmayıp mahkeme kararı gereklidir. Mahkemenin bir kimse hakkında gaiplik hükmü verebilmesi için hakları ortadan kaybolan kişinin ölümüne bağlı olan kişilerin başvurusu gerekmektedir. Aynı zamanda

¹⁴² Şen, “İslam Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 61-63.

¹⁴³ Turgut Akıntürk, “Medeni Hukuk”, 13. Baskı, İstanbul: Beta Kitap, 2008, s. 109, 110, 111; Aydın Zevkliler ve diğer, “Medeni Hukuk (Temel Bilgiler)”, 9. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2015, s. 71; Türk Medeni Kanunu (TMK), *Resmî Gazete* 24607 (8 Aralık 2001), Kanun No. 4721, md. 28/1.

¹⁴⁴ TMK, md. 31.

ölüm tehlikesi içinde kaybolmanın üzerinden bir yıl veya son haber tarihinden itibaren beş yıl geçmiş olmalıdır. Bu süre geçmeden kaybolan kişi ortaya çıkmışsa veya kendisinden haber alınmışsa yahut da öldüğü tarih tespit edilmişse gaiplik istemi düşer. Pratikte gaiplik ve ölüm karinesi, kişiliğin varsayıma dayalı olarak sona erdirilmesi anlamına gelir.¹⁴⁵

Ölüm hususunda bir diğer karine ‘Birlikte Ölüm Karinesi’dir. Bu karineye göre, eğer birden fazla kişi ölmüş ve kişilerden hangisinin önce öldüğünü tespit etmek mümkün olmamışsa bu kişilerin tamamı birlikte ölmüş sayılır. Bu karine özellikle mirasçılık açısından önem taşır. Çünkü mirasçı olabilmek için sağ olmak şarttır ve örneğin bir baba ile oğlu birlikte ölüm karinesi uyarınca aynı anda ölmüş sayılırlarsa birbirlerine mirasçı olamazlar.¹⁴⁶

Medeni hukuka göre kişiler, insanlardan ibaret değildir. Kanunlarda belirlenmiş amaçlara göre bir araya gelen kişilerin oluşturduğu yapılara veya mal topluluklarına tüzel kişiler (hükmi şahıslar) denir.¹⁴⁷ Tüzel kişilikler sosyal sebeplerle ortaya çıkmıştır. Tüzel kişilerden süreklilik arz etmesi gereken ve büyük maliyet gerektiren işlerin yürütülmesinde yararlanılmaktadır. Örneğin; Türk Kızılay tarafından yürütülen yardım faaliyetlerini, gerçek kişiler sahip oldukları malvarlığıyla sürdüremezler. Diğer taraftan insanlar ölümsüz varlıklar değildir. Türk Kızılay ise yaklaşık yüz altmış yıldır faaliyettedir ve katılımcıları oldukça faaliyetlerini yürütmeye devam edecektir. Bu tip kuruluşların hukuk süjesi olarak tanınması kuruldukları amaca göre süresiz olarak faaliyet göstermelerini kolaylaştırır.¹⁴⁸ Tüzel kişiler, gerçek kişilerin sahip olduğu yaş, cinsiyet ve hısımlık nesep bağı gibi vasıfları taşımadığından bunlardan doğan hakları kullanamazlar. Tüzel kişiler insan olmadığı için insan faaliyeti gerektiren yöneticilik, kayyımlik, temsilci, vasi gibi yetkilerin mahalli de değildir. Bunun dışında tüzel kişiler hak ve borca ehil olma hususunda gerçek kişilerle eşittirler. Ancak tüzel kişilerin hak ehliyetlerinin kapsamı kuruluş amacıyla sınırlıdır. Tüzel kişiler fiil ehliyetini iradesini ortaya çıkaracak organlar vasıtasıyla kazanır. Tüzel kişiler, üyelerinden aidat ve sermaye isteme, tüzük

¹⁴⁵ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 113, 114, 115; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 75, 76; TMK, md. 29, 30, 32, 33, 34.

¹⁴⁶ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 114, 115; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 74, 75; TMK, md. 29, 580.

¹⁴⁷ TMK, md. 47.

¹⁴⁸ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 177, 178.

değiştirme ve kendi kendini sonlandırma gibi gerçek kişilerin sahip olmadığı haklara sahiptir.¹⁴⁹

Modern hukukta ehliyet, hak ehliyeti ve fiil ehliyeti şeklinde ikili ayrıma tâbi tutulur ve bu ayrım İslâm hukukunda vücûb ve edâ ehliyetine karşılık gelir. Hak ehliyetine sahip olmak hususunda bütün insanlar eşittir ve bütün insanlar hukuk düzeni içinde haklara ve borçlara ehil kabul edilmiştir. Hak ehliyeti herhangi irade beyanı veya hukukî işlem gerektirmeden kazanılan (pasif) bir ehliyettir. Bir başka ifadeyle etnik köken ve cinsiyet fark etmeksizin her insan tam ve sağ doğmasıyla hak ehliyetini kazanmış sayılır. Hak ehliyeti, yaşı fark etmeksizin bütün kimselerin mahkemede taraf olabilmelerini sağlar. Tüzel kişilerin hak ehliyeti, kanunun öngördüğü şekilde kurulmakla başlar.¹⁵⁰

Fiil ehliyeti, hak ehliyetini hâiz kişiye kendi fiilleriyle hak edinebilmesi ve borç altına girebilmesine imkân veren ehliyet türüdür. Dolayısıyla fiil ehliyeti hak ehliyetinin temelde eşitlik vasfını barındırmayan, aksine kanunda belirtilen bazı özel kriterleri taşımayı gerektiren (aktif) bir ehliyet türüdür. Fiil ehliyeti, gerçek kişiler için temyiz gücüne sahip olmayı ve ergin olmayı gerektirir. Kısıtlılık ise fiil ehliyetini sınırlar.¹⁵¹

Ayırt etme gücüne sahip olmak “akla uygun davranmak” biçiminde açıklanmaktadır. Akla uygun davranmaya ilişkin tanımlardan biri “kişinin eyleminin hukukî sonuçlarını önceden anlayabilme, kestirebilme ve buna uygun olarak davranabilme yeteneği” şeklindedir.¹⁵²

Erginlik, kanunun öngördüğü yaşa erişmiş olmak anlamına gelir. Erginlik, normal erginlik ve erken erginlik olmak üzere iki kısımdır. Normal erginlik 18 yaşı doldurmakla mümkündür. Erken erginlik hali evlilik ya da mahkeme kararıyla ergin kılınma sonucu oluşur.¹⁵³ Evlenme için kanunda belirlenmiş kriterler, kadın ve erkek için prensip olarak 17 yaşı doldurmak, ayırt etme gücü ve eğer bu ikisinden birisi yoksa yahut da kişi kısıtlıysa yasal temsilcinin izni veya mahkeme kararıyla evlenebilmesi şeklinde düzenlenmiştir. Bununla birlikte pek önemli bir sebebe dayalı olarak mahkeme 16 yaşını doldurmuş erkek ve kadına evlenme izni verebilir.¹⁵⁴ Ergin kılınma, küçüğün sürece dâhil

¹⁴⁹ Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 140, 141, 142, 143; TMK, md. 48, 49.

¹⁵⁰ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 118, 128. TMK, md. 8, 47, 48.

¹⁵¹ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 120, 121; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 83; TMK, md. 10.

¹⁵² Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 86.

¹⁵³ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 124; TMK, md. 11/2, 12.

¹⁵⁴ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 124; TMK, md. 124, 125, 126, 127, 128.

edildiği bir olaydır. Buna göre on beş yaşını dolduran küçüğün kendi isteği ve velisinin rızası mevcutsa ayrıca ergin kılınmada küçüğün menfaati varsa mahkeme küçüğü ergin kılabilir. Eğer küçük vesayet altındaysa ergin kılınma için vesayet dairesinin izni de gerekmektedir.¹⁵⁵

Kısıtlama, küçüklükten bağımsız olarak ayırt etme gücüne veya başka saiklere dönük olarak vazedilmiş bir tedbirdir. Kısıtlamayı gerektirecek saikler, akıl hastalığı ve akıl zayıflığı, savurganlık, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, kötü yaşam tarzı ve malvarlığını kötü yönetmek, özgürlüğü bağlayıcı ceza ve kişinin kendi isteği olabilir. Kişinin kendi isteği yaşlılık, deneyimsizlik, engellilik veya ağır hastalık benzeri bir sebebe dayanabilir.¹⁵⁶ İnsanların gerçekleştirmek istediği hukukî işlemlerin geçerlilik kazanmasının fiil ehliyetine bağlandığı görülmektedir. Buna göre irâde açıklamasına ihtiyaç duyulan herhangi bir hukukî işlem için fiil ehliyeti gerekmektedir. Irâde, özgür bir şekilde serdedilemez ve herhangi bir sebeple sakatlığa uğrarsa ilgili tasarruf geçersiz olur. Örneğin, muris kişinin ölüme bağlı tasarrufu bir aldatma, yanıltma, korkutma veya zorlama ile gerçekleşmişse, söz konusu tasarruflar geçerli olmaz.¹⁵⁷ Medeni Kanun'da gerçek kişilere ek olarak tüzel kişilere de fiil ehliyeti tanındığı görülmektedir. Ancak tüzel kişilerin fiil ehliyeti gerçek kişilerden farklıdır. Tüzel kişilerde fiil ehliyeti doğrudan bir davranış veya eylemi hayata geçirmek şeklinde kendini göstermez. Tüzel kişiler fiil ehliyetini iradesini ortaya çıkaracak ve faaliyette bulunacak organları vasıtasıyla kullanmaktadır.¹⁵⁸

Türk Medenî Kanunu'nda fiil ehliyetinden sonra 'fiil ehliyetsizliği' zikredilmektedir. Gerçek kişilerde fiil ehliyetsizliği için ayırt etme gücünün bulunmaması, küçüklük ve kısıtlılık belirlenmiştir. Buna göre, ayırt etme gücüne sahip olmayanlar, ayırt etme gücüne sahip küçükler ve kısıtlıların fiil ehliyeti yoktur. Ayırt etme gücü bulunmayanların fiilleri prensipte hukukî sonuç doğurmazken, küçükler ve kısıtlılar haksız fiillerinden sorumlu tutulmaktadır.¹⁵⁹ Ayırt etme gücünün bulunmaması başlığında

¹⁵⁵ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 125; TMK, md. 12.

¹⁵⁶ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 126; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 89; TMK, md. 405, 406, 407, 408.

¹⁵⁷ TMK, md. 504, 557/2, 578/3.

¹⁵⁸ TMK, md. 48, 49, 50.

¹⁵⁹ TMK, md. 14, 15, 16.

yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı ve sarhoşluk yasal düzenleme konusu olmuştur.¹⁶⁰

Cezâ kanununda, cezai sorumluluğa ilişkin maddelerde hak ehliyeti, fiil ehliyeti ve ayırt etme gücü yerine ilk olarak şahsiliğe ardından kasta yer verilmiştir.¹⁶¹ Ceza sorumluluğunu azaltan sebepler arasında hukuka aykırılığı ortadan kaldıran başka birtakım sebeplerin yanında yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, ağır tehdit ve korkutma, haksız tahrik, hata, sağır ve dilsizlik ile alkol veya uyuşturucu madde etkisi altında bulunma (sarhoşluk) mevcuttur.¹⁶² Ancak alkol veya uyuşturucu madde kullanımının iradi biçimde gerçekleşmesi durumunda sorumluluğu azaltan veya kaldıran bir etken olmayacağı ifade edilmiştir.¹⁶³ Akıl hastalığında da davranışları yönlendirme yeteneği ve işlenen fiilin anlam ve sonuçlarını algılaması zayıflayanlar için farklı bir hüküm vazedildiği görülmektedir.¹⁶⁴ Şu hâlde ceza sorumluluğunu azaltan sebepler aslında kastı ortadan kaldıran sebeplerdir. Bu minvalde ceza kanunundaki kastın medeni kanundaki ayırt etme gücüyle, cezaların şahsiliği ilkesinin hak ehliyeti ve kişilikle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Borçlar hukukunda fiil ehliyeti sözleşme yapma ehliyeti olarak isimlendirilmektedir ve fiil ehliyeti bazı kategorilere ayrılmaktadır. Söz konusu kategoriler, tam ehliyetliler, sınırlı ehliyetliler, sınırlı ehliyetsizler ve tam ehliyetsizler olmak üzere dördtür. Tam ehliyetliler, daha önce tanımı yapıldığı üzere, ayırt etme gücüne sahip, ergin ve kısıtlanmamış fiil ehliyetli kişilerdir. Tam ehliyetliler her hakkı hâiz, borç altına girebilen ve kendi davranışları ile sözleşme yapabilen kişilerin durumunu ifade etmektedir. Bu kişilerin hukukî işlemleri geçerlidir ve haksız fiillerinden sorumludur.¹⁶⁵

Sınırlı ehliyetliler, kural olarak ehliyetli ve istisnâen ehliyetsiz kabul edilen kişilerdir. Sınırlı ehliyetlilerin hukukî işlemleri kanunda vazedilmiş belirli işlemlerle sınırlı kalarak ve kendilerine atanmış yasal danışmandan onay alarak gerçekleştirirler, bunun dışındaki işlemleri yine kendi başlarına yapabilmektedirler. Medeni Kanun'un bazı

¹⁶⁰ TMK, md. 13.

¹⁶¹ Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resmî Gazete* 25611 (12 Ekim 2004), Kanun No. 5237, md. 20, 21.

¹⁶² TCK, md. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34.

¹⁶³ TCK, md. 34/2.

¹⁶⁴ TCK, md. 32/2.

¹⁶⁵ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 129; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 89; Doğan Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, 9. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları, 2018, s. 35.

maddeleri evlilik birliğini korumak amacıyla bazı hukukî tasarruflarda eşlere de sınırlama getirmektedir. Sınırlı ehliyetliler haksız fiillerinden sorumludur.¹⁶⁶

Sınırlı ehliyetsizler, ayırt etme gücü bulunan küçükler ve kısıtlıların dâhil olduğu kategoridir. Burada ehliyetsizlik kuraldır, ehil olma istisnâ halidir. Sınırlı ehliyetsizler, bir yasal temsilcinin (veli ya da vasi) önceden iznine veya sonradan onayına bağlı olarak hukukî işlemler gerçekleştirebilirler ancak yasal temsilci, sınırlı ehliyetsizin kişiye sıkı sıkıya bağlı haklarını kullanamaz. Kefil olma, vakıf kurma ve önemli bağışta bulunma gibi işlemler sınırlı ehliyetsiz ve yasal temsilcisi için “yasak işlemler”dir. Sınırlı ehliyetsizler, hibe akdinde bağışlanan taraf olma gibi borç altına girmeyeceği karşılıksız kazanma durumunda sözleşmeye taraf olabilirler. Sınırlı ehliyetsizler, sonuçların kendisiyle alakalı olmamasıyla ilişkilendirilebilmek üzere, kendi başına gerçekleştiremediği hukukî işlemleri temsil yetkisiyle yapabilmektedir. Sınırlı ehliyetsizler haksız fiillerinden sorumludur.¹⁶⁷

Tam ehliyetsizler ayırt etme gücünden yoksun kişilerdir. Tam ehliyetsizler, ayırt etme gücünden yoksun olmaları nedeniyle sağlıklı bir irade ortaya koyamazlar. Bu sebeple hukukî işlemleri mutlak olarak hükümsüz sayılmaktadır. Öyle ki, kanuni temsilcinin izin veya onayı dahi tam ehliyetsiz kişinin hukukî işlemini geçerli kılamaz. Tam ehliyetsizlerin bütün hukukî işlemleri, kanuni temsilcileri tarafından yürütülür. Ancak temsil yetkisi mutlak anlamda her türlü tasarrufun ele alınması anlamına gelmemektedir. Örneğin, devredilemeyen karakterdeki kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar kanuni temsil alanına dâhil olmamaktadır. Tam ehliyetsizler, kural olarak haksız fiillerinden sorumlu değildir. Ancak kusursuz sorumluluk veya hakkaniyet iktiza etmesi halinde tam ehliyetsiz haksız fiilinden sorumlu olur.¹⁶⁸ Tam ehliyetsizliği sınırlı ehliyetsizlikten ayıran unsur, kişinin ayırt etme gücünden yoksun olması nedeniyle hacr altına alınmasıdır. Bir başka ifadeyle, ayırt etme gücüne sahip bir kişinin tam ehliyetsizlik içinde olması mümkün değildir.

¹⁶⁶ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 129-130; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 89-92; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, s. 36; TMK, md. 194, 199, 233/2, 429.

¹⁶⁷ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 131, 134; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 92-93; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, s. 36, 37; TMK, md. 16.

¹⁶⁸ Akıntürk, *Medeni Hukuk*, s. 135-136; Zevkliler ve diğer, *Medeni Hukuk*, s. 93-94; Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, s. 37, 38.

Modern hukuktaki ve İslâm hukukundaki ehliyet bahislerine bakıldığında, bazı farklılıklara rağmen, aralarında büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. Her iki sistemde de insan merkeze alınarak açıklamalar yapılmaktadır. Fıkıh usulü literatüründe merkeze insanın alınması doğaldır. Zira, Allah bir halife yaratacağını ve insanı halife kıldığını, cinlerle beraber insanları kulluk etmek için yarattığını Kur'ân-ı Kerîm'de ifade etmektedir. Bunun dışında ibadetlere dair bazı özel hükümler ve istisnalarla insanların neler yapacağı Allah tarafından Hz. Peygamber vasıtasıyla tebliğ edilen ayetlerle doğrudan açıklanmıştır. Ayetlerle açıklanmayan durumlar için, hadislerden yola çıkılarak usûl eserlerinde ehliyet bahisleri açılmış, fıkıh doktrininde ehliyet ayrıntılı olarak işlenmiştir. Modern hukukta da gerçek kişilik kavramı üzerinden hak ve fiil ehliyeti kategorileriyle insanı merkeze alan kodifikasyonların yapıldığı ve İslâm hukukundaki ehliyet arızalarına benzer şekilde Medenî Kanun ve Ceza Kanunu'nda belirlemeler yapıldığı görülmektedir.

2. BÖLÜM:

BİLGİSAYAR, ROBOT VE YAPAY ZEKÂ

Mantık ilmi kapsamında düşünen canlı (hayvân-ı nâtık) ismiyle kategorize edilen insan haricinde düşünebilen varlıkların bulunup bulunmadığı sorusu sıklıkla gündeme gelmiştir ve gelmeye devam etmektedir. Bu sorunun cevabını arayan bilim insanları, günümüzde astronomiden yararlanarak çeşitli galaksiler ve gezegenlerde canlı yaşamı olup olmadığını keşfetmeye çalışmaktadır. Gelişen bilişim teknolojileri bu keşif çalışmalarına hız kazandırmaktadır. Hâlihazırda bilimsel ve teknolojik gelişmeler, yapay zekâ üzerine de çeşitli çalışmalar ve tartışmaların artmasına yol açmaktadır. Yapay zekânın kapasitesi fen bilimleriyle sınırlı kalmadan sosyal bilimler, felsefe ve hukuk alanları dâhil birçok alanda çalışma konusu olmaktadır. Yapay zekâ hakkında hukuk sahasında getirilen öneriler ve yaşanan tartışmaların bir kısmının kişilik kavramı üzerinden ilerlediği görülmektedir. Bununla birlikte yapay zekâ, robot ve bilgisayar kavramlarının yakın ilişkileri ve kavramlar arasında meydana gelen mefhum değişiklikleri sebebiyle bilgi yanlışları oluşabilmektedir. Bu nedenle evvelâ söz konusu kavramların anlamları ve kullanım alanlarıyla imkân ve sınırlılıklarından bahsedilmesi gerekmektedir.

İnsan haricinde düşünebilen varlıkların imkânı sorusunun bilişim teknolojileri üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir motivasyon kaynağı olduğu görülmektedir. Bu motivasyonla hareket eden çeşitli sahalardan bilim insanları, insan hayatı için sınırlılık arz eden durumları aşma adına birçok icat ortaya koymuştur. Aşağıda daha net anlaşılacağı üzere geliştirilen bu icatlardan bilgisayar, insan zihninin ve hayati fonksiyonlarının sınırlılıklarını aşmak için, robotlar insan bedeninin fiziksel güce dâhil sınırlılıklarını ve mahrumiyetlerini aşmak için, yapay zekâ ise insanın mekân ihtiyacını ve öğrenme kapasitesinin sınırlarını aşmak için icat edilmiş görünmektedirler. Bu üç kavramdan robot, mefhumu itibarıyla daha kapsamlı ve daha eski bir kavram olmasının yanında bilgisayar ve yapay zekânın geliştirilmesiyle birlikte mefhum itibarıyla daralmıştır. Bu sebeple robottan beklenen bazı özelliklerin yapay zekânın kapsamına girdiği ve robotu robot yapan unsurlardan birinin de bilgisayar olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda sırasıyla bilgisayar, robot ve yapay zekâ kavramı izah edilecektir.

2.1. Bilgisayar

Bilgisayar, farklı şekillerde tanımlanabilen bir kavramdır. Tanımlar içerisinde yaygın ve eski olanlardan biri “hesap yapan alet” ifadesidir.¹⁶⁹ Söz konusu eski tanımın, cihazın İngilizce (*computer*) ve Arapça (*الحاسوب/الحاسب*) tesmiyelerine de etki ettiği görülmektedir. Bu tanıma göre bir hesap makinesi ve bir abaküs aynı zamanda bir bilgisayardır. Çünkü her ikisinden de hesap yapmada yararlanılmaktadır.

Günümüzde bilgisayarlar için “verileri depolamaya ve iletmeye yarayan elektronik aletler” tanımı yapılmaktadır. İlk tanıma göre bilgisayarın nelerden oluştuğu net biçimde ifade edilememekte iken günümüzdeki tanıma göre, bir bilgisayar donanım ve yazılım olmak üzere iki ana parçadan oluşmalıdır. Bilgisayarın donanımı, fizikî alemde yer kaplayan kısımlarını ifade etmektedir, donanım aracılığıyla bilgisayarda gerçekleştirilen her işlemi yazılım sağlamaktadır.¹⁷⁰ Donanım içerisinde işlemci ve hafıza ünitesi zorunlu olarak bulunmaktadır. Çünkü veri depolama ve iletleme işlemi bu iki donanım parçası üzerinden gerçekleştirilebilmektedir. Bunlar dışında, hemen herkesçe bilinen fare, klavye, hoparlör, soğutma fanı ve USB girişi gibi parçalar bir bilgisayar donanımında bulunması zorunlu parçalar değildir. Sözelimi klavye ve fare yerine

¹⁶⁹ Cem Say, *50 Soruda Yapay Zekâ*, 17.Baskı, İstanbul: 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik, 2020, s. 42.

¹⁷⁰ Meredith Broussard, *Yapay (Geri) Zekâ: Bilgisayarlar Dünyayı Nasıl Yanlış Anladı?*, çev. Yusuf Tolga Şar, 1. Baskı, İstanbul: Sola Unitas, 2020, s. 36, 37.

dokunmatik ekran kullanım itibarıyla aynı işlevi görebilir veya yol bilgisayarlarında mevcut olduğu üzere araca monte edilen başka parçalar vasıtasıyla istenen bilgiye ulaşılabilir.

Bilgisayarlar, çalışma prensibi itibarıyla 0 ve 1 ile işlem gören ikili sayı sisteminden ibarettir.¹⁷¹ İkili sayı sisteminin kullanılmasının sebebinin, bilgisayar donanımının elektronik devrelere dayanmasından mütevellit bir elektrik devresinin anahtarı misali açık veya kapalı olmasından ileri gelmekte olduğu ifade edilmektedir.¹⁷² Bundan dolayı veri depolamanın ve iletiminin temel değeri ‘bit’ sadece 0 ve 1 rakamlarını almaya müsaittir. Ancak birden fazla ‘bit’ bir araya gelirse ikinin katları (2^x) biçiminde katlanarak girilebilecek değer sayısı artırılabilir.¹⁷³ Örneğin; günümüzdeki 32 bitlik bilgisayarlar “ 2^{32} ” adedince değeri, 64 bitlik bilgisayarlar “ 2^{64} ” adedince değeri kaydetmeye müsaittir.

2.1.1. Bilgisayarın Tarihsel Geçmişi

Bilgisayarın tarihsel geçmişi, tanımına göre şekillenecek bir olgudur. Eğer bilgisayarın ‘hesap yapan alet’ tanımı esas alınırsa ilk bilgisayarı bugünkü halini milattan önce 190’lı yıllarda alan abaküse kadar götürmek mümkündür. Çünkü hesap yapmaya yaramakta, hesap hatalarının önüne geçebilmekte ve işlemlerin hızlı şekilde halledilmesini sağlamaktadır.¹⁷⁴ Bilgisayar için ‘veri depolama ve iletimine yarayan elektronik alet’ tanımı esas alınacak olursa bilinen ilk bilgisayardan biri 1946 yılında kullanılmaya başlanan *ENIAC* isimli bilgisayar sayılabilir. *ENIAC* tam elektronik ve umumi kullanıma açık şekilde programlanan ilk bilgisayardır. Birleşik Devletler Ordusu’nda kullanılmak üzere tasarlanan bu bilgisayarın en göze çarpan kullanım amaçlarından biri hidrojen bombasının yapımı üzerine yürütülen hesaplamalarda kullanılmasıdır. Yaklaşık yarım milyon dolara mâl olan *ENIAC*’ın kullanımı 1955 yılında sonlanmıştır.¹⁷⁵

1950 yılına gelindiğinde İngiliz matematikçi Alan Turing (ö.1954), dijital bilgisayarların düşünüp düşünemeyeceği üzerine bir makale kaleme almıştır. Turing,

¹⁷¹ Erkin Özalp, *Gençlerle Baş Başa: Yapay Zekâ*, 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2020, s. 15.

¹⁷² Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 15.

¹⁷³ Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 15-16; Onur Koç, *Daha İyi Bir Dünya İçin Yapay Zekâ*, 8. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2019, s. 118.

¹⁷⁴ Clifford Alan Pickover, *Artificial Intelligence: An Illustrated History: From Medieval Robots to Neural Networks*, New York: Sterling Publishing, 2019, s. 9.

¹⁷⁵ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 79.

makalesinde programlanması tamamlanmış bir bilgisayarın tamamen determinasyon altında olduğunu ifade ederek uzlaşî noktası belirlemek istemiştir ve kendi ismiyle anılacak bir test ileri sürmüştür. Teste ilişkin ayrıntılar, yapay zekâyla da yakından ilişkili olduğu için çalışmanın yapay zekâ kısmında ele alınmak üzere bırakılmıştır.

1950’li yıllarda belirli kurumlar tarafından belirli amaçlar için kullanılan bilgisayarların maliyetinin ucuzlamaya başlamasıyla kişisel bilgisayar (PC) üretiminin önünün açıldığı ve sonraki yıllarda bilgisayarların yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Kişisel bilgisayarlar içerisinde belki en meşhur örnek sayılabilecek *Commodore 64* (C64) özellikle 1980’li yıllarda yaygın olarak kullanılan kişisel bilgisayardır.¹⁷⁶

Commodore 64 sonrasından günümüze birçok marka tarafından masaüstü bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarlar ve cep bilgisayarları üretilmiştir. Yakın zamanda akıllı telefon (*smartphone*) ve tablet gibi isimlerle ortaya çıkan cihazlar da işlemci ve hafızaya sahip olmaları ve Android veya IOS gibi yazılımlara sahip olmaları nedeniyle birer bilgisayardır. Bu çeşitlilik bilgisayarların kullanım alanının hemen her yere yayılmasını sağlamaktadır.

2.1.2. Bilgisayarın Kullanım Alanları

Bilgisayarlar, günlük hayatın hemen her yerinde kullanılmaktadır. Zira imkânları mülâhaza edildiğinde daha da net görüleceği üzere, bilgisayarların sahip olduğu özellikler bu cihazların hayatın neredeyse her alanına yerleşmesini sağlamakta, böylece bilgisayarlar hesaplamayı veya bilgi depolamayı gerektiren bütün alanlarda kullanılmaktadır. Bununla birlikte kişisel bilgisayarların yaygınlaşması ve internetin ortaya çıkmasıyla hesaplama ve bilgi depolama özelliklerine yeni özellikler eklenmiş ve böylece bilgisayarların kullanım alanları genişlemiştir. Devlet kurum ve kuruluşlarının veya özel sektöre dâhil kurumların iletişim ve bilgi sistemleri, çeşitli film siteleri ve dijital platformlar ile çeşitli iş alanlarında -örneğin fotoğrafçılıkta kullanılan düzeltme programları- benzeri programlar ve birçok oyun bilgisayarlar vasıtasıyla erişilen imkânlar arasında sayılabilir. Gelişen teknolojiyle birlikte bilgisayarların ve işlemcilerinin boyutu küçülmüş ve akıllı telefon veya tablet isimleri verilmiş de olsa prensip itibarıyla

¹⁷⁶ Amir Husain, *Duyarlı Makine: Yapay Zekânın Olgunluk Çağı*, çev. Duygu Dalgakıran, 2. Baskı, İstanbul: Siyah Kitap, 2019, s. 1, 2.

bilgisayara dâhil bu cihazlar hemen her insana ulaşmıştır. Taşıtlarda bulunan yol bilgisayarları da bir bilgisayardır.

Bilgisayarlar, yapay zekâlı programlar içerdiği takdirde kullanıldığı alanda uzun zaman alabilecek veri işleme ve analiz süreçlerinin daha kısa sürelerde halledilmesine yardımcı olur ve kullanım alanı genişler. Bunun yanında yapay zekânın ve bulut sistemlerinin çalışabilmesi ve var olan verilerin depolanabilmesi için birçok bilgisayar işlemcisi ve hafızasının birleştirilerek oluşturulduğu özel bilgisayar mimarileri vardır.¹⁷⁷ Bir adım daha ileri gidilecek olursa, bilgisayardan bir makinenin çalışması ve yönlendirilmesinde yararlanılabilir. Bu durumda söz konusu makine başka birtakım şartları daha ihtiva etmesi halinde ‘robot’ adını alır.

2.1.3. Bilgisayarların İmkân ve Sınırlılıkları

Bilgisayarlar, kullanıldığı alanlarda birçok avantaj sunmaktadır. İmkânları göz önüne alınacak olursa, bir bilgisayar, kullanıldığı alanlarda uzun süreçlere, masrafa, enerjiye ve mekâna mâl olacak işleri daha tasarruflu ve pratik biçimde halletmeye muktedir görünmektedir. Bu ifadeyi genişletmek gerekirse bilgisayarlar kullanım alanlarının hemen hepsinde insandan daha istikrarlı bir performans ortaya koymaya müsaittir. Örneğin; uyku, izin ve yemek gibi insanların zorunlu ihtiyaçlarından müstağnidir;¹⁷⁸ insanlar için önem arz eden maaş, nöbet, fazla mesai ve benzeri soru işaretleri bilgisayar için bir problem değildir. Bilgisayarlar, insanî bazı zafiyetlerle ortaya çıkabilecek olağandışı davranışlar meydana getirmez. Şehvet, öfke, kıskançlık ve hırs benzeri insani duyguları olmadığı için bu duyguların etkisi altında mütecaviz veya aşırı davranışlar sergilemesi mümkün değildir.¹⁷⁹ İkincisi, bilgisayarlar kapasitesi ölçüsünce hafızasındaki bilgileri unutmaz ve insanların aksine ajanda tutmaya, not almaya veya buna benzer hatırlatıcılara ihtiyacı olmaz.¹⁸⁰

Bu avantajların yanında bilgisayarların yoksunlukları ve sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bilgisayar ve insan arasındaki farklılıktır. Daha açık ifadeyle, bir insan elindeki bilgilerin üzerine çalışmalar yapar, keşiflerde bulunur veya

¹⁷⁷ Koç, *Daha İyi Bir Dünya İçin Yapay Zekâ*, s. 118.

¹⁷⁸ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, çev. Zerin Dirihan, 1. Basım, İstanbul: Say Yayınları, 2020, s. 24-25.

¹⁷⁹ Paul Scharre, *İnsansız Ordular: Katil Robotlar, Otonom Silahlar ve Makine Savaşları*, çev. Kutsi Aybars Çetinalp, 1. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 29.

¹⁸⁰ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 25.

etrafını tanıyarak bilgi dağarcığını genişletir. Ancak bir bilgisayar verilen komutları harfiyen uygular ve komutlar üzerine sorgulama yaparak keşifte bulunamaz.¹⁸¹ Örneğin; bilgisayarlar insan kapasitesini aşan hesaplamaları hızla gerçekleştirebilir. Sözelimi “ 2^{64} ” ifadesinin sonucunu hesaplamak insanlar için belli bir vakit gerektirirken günümüzdeki bilgisayarlar “ 2^{64} ” ifadesinin sonucunu bir saniyede hesaplayabilir. Ancak bilgisayarın öğrenme işlevi algoritmalara dayalı olduğu için öğretilmedikçe kendisinden beklenenleri daha pratik bir yolla keşfedemez. Buna da bir örnek vermek gerekirse, 1’den 1000’e kadar bütün doğal sayıların toplamı kaçtır sorusunda, bilgisayar algoritmasında hesap yaparken “yalnızca” teker teker değerleri yazarak toplaması yer alıyorsa “ $1+2+3+4+...+1000 = 500.500$ ” sonucuna ulaşır ve hesaplayacağı girdiler bin adet olduğu için hesaplama esnasında zaman kaybettirir. İnsanlar ardışık doğal sayıların toplamında “ $1+2+3+4+...+n = [n \times (n+1)] / 2$ ” formülünü keşfetmiştir ve keşfettiği bu formülle $[1000 \times 1001] / 2 = 500.500$ sonucuna sayıları teker teker toplama metodundan daha hızlı ulaşabilmektedir. Ancak bir bilgisayar, algoritmasına öğretilmedikçe bu formülü keşfedemez.¹⁸²

İkinci sınırlılık, bilişim teknolojilerinin sabotaja açık ve kırılabilir olmasıdır. Hâlihazırda bilgisayarlar sabotaja açıktır ve başka birinin kontrolü ele alarak bilgisayarı amacı dışında kullanması, sözelimi belge ve hesap şifrelerini çalması mümkündür.¹⁸³ Aynı zamanda kırılabilir yapısı nedeniyle hatalar meydana gelmesi mümkündür. Daha yalın bir tabirle, rutin şekilde kullanılan bir bilgisayar aniden hata uyarısı verebilir, görünürde herhangi bir problem yokken yeniden başlatma protokolünü devreye sokabilir, bazı komutları veya hiçbir komutu işleme almadığı için insanlar bilgisayarı yeniden başlatmak zorunda kalabilir.

Üçüncü sınırlılık, verinin en küçük değeri “bit”in 0 ve 1 değerleri dışında bir değer alamamasıdır. Örneklendirmek gerekirse ‘bit’ iki değer yerine üç değer alabiliyor olsaydı 8 bitlik bir bilgisayar $256 (2^8)$ değer yerine $6561 (3^8)$ değer alabilirdi ve kaydedilecek veri sayısı çok daha fazla olacağından bu alandaki gelişmeler daha erken bir tarihte vukua gelebilirdi.

¹⁸¹ Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 22.

¹⁸² Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 24.

¹⁸³ Walsh, “2062: *Yapay Zekâ Dünyası*” s. 125; Say, *50 Soruda Yapay Zekâ*, s. 151.

Dördüncü sınırlılık, bilgisayarın insan beynine kıyasla gelişim ve onarıma daha kapalı oluşudur. Örneğin 2011 yılında başına isabet eden mermiye rağmen ölmeyen Gabby Giffords isimli bir vatandaş, uzun ve meşakkatli bir sürecin ardından hayatta kalmış ve konuşamaz hâlde başladığı iyileşme sürecine konuşarak devam edebilmiştir. Bilgisayarların meydana gelen hasarlarda bu nevi yeni yollar ve bağlantılar kurarak kendini onarma durumu bulunmamaktadır.¹⁸⁴ Bunlar haricinde bilgisayarların başka imkân ve sınırlılıklarından bahsetmek mümkündür.

Güncel anlamındaki bilgisayarların tarihi süreçteki rolü çok daha sonraları başlamış olmasına karşılık gelişiminin çok hızlı olduğu ve güncelde hemen her yerde kullanıldığını görmek mümkündür. Bilgisayarların verileri depolamadaki avantajı ve algoritmalar vasıtasıyla yapması istenen pek çok şeyi yapabilmesinin, tartışmaları bilgisayarın düşünebilmesi üzerine yoğunlaştırdığı ve alt dalı yapay zekâ üzerine çalışmaların önünü açtığı görülmektedir. Bilgisayarların kendi alanı dışında da etkilerde bulunarak yapay zekâ kavramıyla beraber ‘robot’ tanımını ve mefhumunu bir nevi daralttığı ve robotik teknolojilerde kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

2.2. Robot

Robotlar üzerine çalışmaları bulunan araştırmacı Can Batukan robotu, “insanlığın zihni ya da ortak bilincinde var olan imgenin (golem) endüstrileşme süreciyle iş yapma görevi yüklenmiş metal gövdeli hali” olarak açıklamaktadır.¹⁸⁵ Robotlar, dış dünyada belirli bir hacme sahip, programlanmaya açık ve belirli bir amaç için tasarlanan makinelerdir. Hâlihazırda, robotları makineden ayıran unsur olarak bir yazılıma sahip olması ileri sürülmektedir.¹⁸⁶ Dolayısıyla bu cihetten bakıldığında robotlara “bilgisayarlı makine” olarak kabul edilebilir. Robotlar, bilgisayarlara benzer şekilde belirli donanımlara ihtiyaç duymaktadır. Bunlar en genel ifadelerle gövde, hareketi sağlayan parçalar, algılama sistemi, güç kaynağı ve koordinasyonu sağlayan bir bilgisayardır.¹⁸⁷ Gövdede robotun bilgisayar dâhil olmak kaydıyla temel bileşenleri bulunmaktadır. Hareket aksamı robotun

¹⁸⁴ Broussard, *Yapay (Geri) Zekâ*, s. 33, 34.

¹⁸⁵ Can Batukan, *Robo-tizm*, 1. Baskı, İstanbul: Altıkkırkbeş Yayın, 2017, s. 28.

¹⁸⁶ Çağlar Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, 5. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020, s. 5.

¹⁸⁷ Laura Buller, Clive Gifford ve Andrea Mills, “*Robot: Geleceğin Makineleriyle Tanışın*”, proje ed. Steven Carton, çev. Bilge Tanrıseven, thk. Sinan Onüş, 1. Basım, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2022, s. 12.

kullanım alanına göre tekerlek, palet veya bacak yahut kanat veya pervane içerebilir.¹⁸⁸ Algılama sistemi sese, görüntüye veya basınca dayalı olarak elde edilen verilerin robotta bulunan bilgisayara iletilmesine yaramaktadır. Bilgisayar bir nevi beyin işlevi görerek robotun kullanım amacına göre programlanmasında rol oynar ve robotun elde edilen verilere göre işlem yapmasında komut verici rolündedir. Güç kaynağı robotun aksamını ve sistemlerini kullanması için gerekli enerjiyi çeşitli yollarla sağlamaktadır.¹⁸⁹

Yukarıdaki ifadeler ve tanımlar günümüzdeki robotlar için daha uygundur. Öte yandan robot kavramının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Robotik alanındaki çalışmalara Müslüman alimler de kayıtsız kalmamıştır. Ancak tarihsel süreç içerisinde robot mefhumunda bazı değişimler yaşandığı görülmektedir. Buna göre, bilgisayara sahip olmayan makineler günümüzde robot olarak değerlendirilmemektedir. Öte yandan yapay zekâ, robotlar içerisinde “yapay zekâlı robot” kategorisi oluşturmuştur. Bu yeni kategorinin işaret ettiği mefhum ise özellikle sinema-televizyon alanında karamsar bir perspektif sunan senaryolar oluşmasına zemin hazırlamıştır.

2.2.1. Robotların Tarihsel Geçmişi

Robot kelimesi ilk olarak Çekyalı yazar Karel Čapek (ö.1938) tarafından 1920 yılında yazılan “Rossum’un Evrensel Robotları” (*Rossum’s Universal Robots*) tiyatro oyununda kullanılmıştır; kelimenin türediği kök “angarya” anlamına gelir.¹⁹⁰ Ancak robot mefhumu kelimenin ilk kez kullanıldığı bu tiyatro metninden daha eski bir mefhumdur. Robot mefhumuna karşılık gelen ilk nesnelerden birine Yunan mitolojisinde rastlanmaktadır. Mitolojiye göre, Talos isimli yeminli ve otonom bir bronz heykel vardır. Görevi Girit kralı Minos’un annesi tanrıça Europa’yı ve Girit adasını dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korumaktır.¹⁹¹ Talos’un bu özelliklerinin günümüzde yapay genel zekâlı bir robota daha uygun düştüğü görülmektedir. Ancak yapay genel zekâyı ayıriyeten yer verileceği için tafsilata burada girilmeyecektir.

İslam tarihi içerisinde ise robot mefhumuna karşılık gelebilecek nesnelerden belki de en meşhuru, İsmâil el-Cezerî’ye (ö. XIII. yüzyıl) ait tavus kuşlu otomat saatir.¹⁹²

¹⁸⁸ Buller ve diğer., “Robot” s. 14.

¹⁸⁹ Buller ve diğer., “Robot” s. 15.

¹⁹⁰ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 5.

¹⁹¹ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 3.

¹⁹² Pickover, “Artificial Intelligence”, s. 13.

İsmâil el-Cezerî haricinde Müslüman alimlerin robotik sahasındaki çalışmalarına Mâlikî âlim Şehâbeddin Karâfî'nin (ö. 684/1285) ezan okuyan robot denemesi örnek gösterilebilir. Zahîre eserinin önsözünde Karâfî'nin vakti geldiğinde ezan okuyacak bir robot yapmaya giriştiği, amacına ulaşmaya çok yaklaştığı ancak muvaffak olamadığı kaydedilir.¹⁹³

1495 yılı civarında İtalyan mucit Leonardo da Vinci'nin (ö. 1512) çizdiği mekanik şövalye (*Leonardo's Mechanical Knight*) çizimleri, insana benzer (humanoid) robotlara önemli bir örnektir. Çizimlere göre bu mekanik şövalye, içerisinde baş, çene ve kollar gibi birçok uzva hareket imkânı sağlayan çeşitli dişliler barındıran mekanik bir iskelet barındırmaktadır ve iskelete Alman-İtalyan tarzı orta çağ zırhı giydirilerek içerisinde insan olduğu izlenimi uyandırılmaktadır. Bu robotun, da Vinci zamanında inşasının yapıp yapılmadığı hususunda net bir kayıt aktarılmamıştır.¹⁹⁴

1770 yılında Macar mucit Wolfgang von Kempelen (ö. 1804) tarafından geliştirilen 'Mekanik Türk' isimli robot, satranç oynamak üzere programlanan bir mekanizma olarak sunulmuştur. İnsan oyuncu bir hamle yaptığında dışarıdan bakılınca on sekizinci yüzyıl Osmanlı erkeği görünümündeki bir robot karşı hamlesini yapmaktadır. Mekanik Türk'ün icat edildiği dönemde mükemmel performanslar ortaya koyarak Napolyon ve Benjamin Franklin'i dahi mağlup ettiği kaydedilmiştir. Mekanik Türk'ün sırrı ise daha sonraları ortaya çıkmıştır. Gerçekte herhangi bir otomatik hareket bulunmayıp uzman bir satranç oyuncusu mekanizmaya gizlenmekte ve mekanizmayı yönlendirerek rakiplerini mağlup etmektedir (Resim 1). Dolayısıyla rakip bir cihaz değil insan olmaktadır ve Mekanik Türk bu açıdan bakıldığında robot bile değildir. Asıl itibarıyla gerçekleşen hadise iki insanın satranç müsabakasından başka bir şey olmasa da Mekanik Türk makinelerin düşünebilmesi üzerine soruları gündeme taşıyan bir icat olmuştur.¹⁹⁵

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan teknolojik gelişmelerin, robot-insan ilişkisini zenginleştirdiği anlaşılmaktadır. Yapay zekâ ve bilgisayar üzerine yapılan tartışmaların ve yaşanan gelişmelerin mefhumdaki robot-insan ilişkisini, felsefi olarak,

¹⁹³ el-Karâfî, Ebu'l- 'Abbâs Ahmed b. İdrîs "ez-*Zâhîre*" nşr. Muhammed Haccî, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994, I, s. 15.

¹⁹⁴ Pickover, "Artificial Intelligence", s. 23.

¹⁹⁵ Pickover, "Artificial Intelligence", s. 35.

araç-insan ilişkisi boyutunun ötesine de taşıdığı anlaşılmaktadır. Robotların insanlarla münasebetinin nasıl olacağı hususu önemli bir soru olarak pek çok bilim insanının, felsefecinin ve araştırmacının zihnini meşgul etmiştir. Bunun çarpıcı örneklerinden birisi yazar Isaac Asimov'un (ö. 1992) ilk kez 1942 yılında ileri sürdüğü üç maddelik robot kanunudur. İleri sürülen söz konusu kanunun maddeleri şu şekildedir:

Madde 1: Robotlar, insanlara zarar veremez veya eylemsiz kalarak insanların zarar görmesine göz yumamaz.

Madde 2: Robotlar, Birinci Kanun ile çelişmediği sürece insanlar tarafından verilen emirlere itaat etmek zorundadır.

Madde 3: Robotlar, Birinci ya da İkinci Kanun ile çelişmediği sürece kendi varlıklarını korumak zorundadır.¹⁹⁶

Asimov, üç maddeye ek olarak 'Sıfırıncı Yasa' eklemiştir. Yasanın ifadesi "Robotlar, insanlığa zarar veremez veya eylemsiz kalarak insanlığın zarar görmesine göz yumamaz." şeklindedir ve sıralamada üç maddeden önce yer almıştır.¹⁹⁷ Aynı dönem içerisinde Cahit Arf'ın (ö. 1997) konuyla alakalı olarak sunduğu bir tebliğ bulunmaktadır. Bu tebliğe de yapay zekâ başlığında değinilecektir.

1966 yılında *Shakey* adı verilen robot, gezgin robot dönemini başlatan icat olarak aktarılmaktadır. Tekerlek, kamera, hareket motoru ve radyo antenine sahip olan *Shakey*, yapısında bulunan işlemci sayesinde aldığı komutları içinde bulunduğu kısıtlı çevrede başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. *Shakey*, kapsamı dar olsa da başarılı bir performans ortaya koyan ve görüntüyü algılayabilme, doğal dil işleme ve hareket edebilme özellikleri sayesinde bilimum bilişim ve robotik teknolojilerine kapı aralayan kritik öneme sahip bir icat olarak aktarılmıştır.¹⁹⁸

Robot kavramı bilim ve felsefe gibi sanatta da kayıtsız kalınmamış kavramlardan birisidir. Karel Čapek'in 1920 yılında kaleme aldığı kitabından sonra birden fazla televizyon dizisi ve sinema filmi çekilmiştir. Bunlar içerisinde en meşhur örnekler, 1975 yılında gösterime giren '*Westworld*' ve 1984 yılında gösterime giren '*Terminator*'

¹⁹⁶ Isaac Asimov, *Ben, Robot*, çev. Ekin Odabaş, İstanbul: İthaki Yayınları, 2016, s. 9; Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 73.

¹⁹⁷ Toby Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 87; Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 73.

¹⁹⁸ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 117; Shelly Fan, *Yapay Zekâ Yerimizi Alacak mı?*, 1. Baskı, İstanbul: Hep Kitap, 2020, s. 28.

filmidir. Türkiye’de ise 2002 yılında çekilen “İyi Aile Robotu” dizisinde ‘Babür’ isimli robot yer almaktadır. Babür ve *Terminator* dış görünüşleri itibarıyla insan benzeri olmalarına karşın aralarında bir fark bulunmaktadır. *Terminator*, öz farkındalığa ulaşan SkyNet isimli bir süper bilgisayar tarafından 2029 yılından geçmişe gönderilmiş ve 2029 yılındaki direnişçilerin lideri John Connor’un annesi Sarah Connor’u yok etmek üzere programlanmıştır.¹⁹⁹ Babür ise içinde bulunduğu ailenin hizmetindedir. 1975’te çekilen *Westworld* filminde ise belirli bir ücretle istedikleri bir dünyaya uygun surette kurulan platolarda tur gezisi gerçekleştiren yolcular, kontrolden çıkan robotlara karşı ölüm kalım mücadelesine girişmektedir. Bu örnekler robotlar ve yapay zekâ adına önemli ipuçları sunacaktır.

Günümüzde ise makine ve aletlerin robot olarak tanımlanmasında başka kriterlerin öne çıktığı görülmektedir. Yapay zekâ araştırmacılarından Lasse Rouhiainen bu kriterleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Elektronik olarak programlanabilmek
- Veriyi veya fiziksel algıyı işleyebilmek
- Otonom çalışabilmek
- Hareket edebilmek
- Fiziksel parçalarının bir kısmını kullanabilmek ve işlemlerin bir kısmını yönetebilmek
- Bulunduğu ortamı algılayıp buna göre değişebilmek
- İnsana benzer akıllı davranışlar gösterebilmek.²⁰⁰

Bahsi geçen otonomi kavramını izah etmek gerekmektedir. Sahada operasyonlara katılmış eski bir asker olan Paul Scharre, silah sistemleri üzerinden otonomiye üç kısma ayırmıştır. Bu kısımlar, yarı otonom, denetimli otonom ve tam otonom silah sistemleridir:

Yarı Otonom Silah Sistemleri: Bu tip otonomiye sahip sistemler, hangi hedeflerin seçileceği hususunda son kararın mutlaka insana verildiği silah sistemleri olup bir insanın zorunlu olarak karar verici olduğu silah sistemleridir. Dolayısıyla ‘sürecin içinde insan’

¹⁹⁹ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 145.

²⁰⁰ Lasse Rouhiainen, *Yapay Zekâ: Geleceğimizle İlgili Bugün Bilmemiz Gereken 101 Şey*, çev. Toprak Deniz Odabaşı, 1. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020, s. 182.

söz konusudur. Scharre, var olan çoğu silah sisteminin bu tipte olduğunu belirtmektedir.²⁰¹

Denetimli Otonom Silah Sistemleri: Bu tip silah sistemlerinde insan karar verici olmayabilir ve son karar mutlak surette insana bırakılmamaktadır. Ancak insan herhangi bir aşamada sürece dâhil olabilmektedir. Bu yönüyle sürecin içinde veya dışında değil ‘sürecin üzerinde bir insandan’ bahsedilebilir.²⁰²

Tam Otonom Silah Sistemleri: Bu tip silah sistemlerinde insan mutlak surette sistemin dışındadır. Bu tip silah sistemi etkinleştirildiği zaman gerçekleştireceği adımların hiçbirisinde insan müdahalesine açık değildir. Dolayısıyla insan ‘sürecin dışında’ kalmaktadır. Bu tip silah sistemleri oran itibarıyla az da olsa bulunmaktadır.²⁰³

Rouhiainen’in robotlar için öne sürdüğü kriterlere geri dönülerek düşünüldüğünde günümüzde kendisinden beklenen belli bir amaca göre programlanan, içinde bulunduğu çevreye uyum sağlayabilen elektronik ve belirli ölçüde de olsa otonomiye sahip araçlara robot denilebilmektedir. Ancak robotlar programlandıkları amaçla sınırlı kalmayabilir. Çünkü bir robot önceden programlandığı işi yapmakla sınırlı kalabileceği gibi yapay zekâdan destek alarak geliştirilebilir ve ‘yapay zekâlı robot’ olarak isimlendirilebilir. Bunun bir örneği Boston Dynamics tarafından üretilen ‘Atlas’ isimli humanoid robottur. Dış görünüşü itibarıyla insan bedenine sınırlı derecede benzeyen Atlas, bir insanın sahip olabileceği bedensel ölçülerde üretilmiştir ve üreticilerinin ifadesiyle insan bedeninin sınırlarını zorlaması amaçlanmaktadır.²⁰⁴ Boston Dynamics, bu doğrultuda Atlas’ın çeşitli parkurlardaki performansını da yayımlamaktadır. Bu performanslarda Atlas’ın geliştirilmesinde bedensel hareketlere yoğunlaşıldığı ve zihinsel faaliyete çok yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Atlas haricinde meşhur örneklerden birisi Hanson Robotics tarafından geliştirilen “Sophia” isimli insansı robottur. Sophia, Atlas’tan farklı olarak dış görünüş itibarıyla yetişkin bir kadın simasını andıran bir yüze sahiptir. Aynı zamanda robotik kolları bulunmaktadır. Bununla birlikte hareket için insanlardaki ayak eklemlerine benzer parçaların monte edilmediği görülmektedir. Sophia’nın, Andrea

²⁰¹ Scharre, *İnsansız Ordular*, s. 75.

²⁰² Scharre, *İnsansız Ordular*, s. 76-77

²⁰³ Scharre, *İnsansız Ordular*, s. 77-82.

²⁰⁴ Atlas hakkında daha fazla bilgi için bkz. Boston Dynamics, “Atlas™ | Boston Dynamics”, <https://www.bostondynamics.com/atlas> (erişim 03.02.2022); Rouhiainen, *Yapay Zekâ*, s. 192.

Bonaceto ve birkaç başka sanatçının kendisine eşlik ettiği tablo çalışmaları mevcuttur.²⁰⁵ *Sophia* internet vasıtasıyla veriler elde ederek kendisini geliştiren bir yapay zekâlı humanoid robottur. Nitekim, *Sophia* 2018 yılında katıldığı bir reality-show programında yeni yapay zekâlı sesini kullanarak şarkı söylemeyi sevdiğini ifade etmiştir. Akabinde sunucunun belirlediği bir şarkıyı söylemesi istendiğinde *Sophia* şarkıyı internetten indirdiğini söyleyerek sunucuyla düet yapmıştır.²⁰⁶ Medyada sıkça yankı bulan *Sophia*'ya, 2017 yılında Suudi Arabistan tarafından onursal vatandaşlık verilmiştir. *Sophia*, bu sayede hukukî anlamda sembolik de olsa vatandaşlık statüsü kazanan ilk robot olmuştur.²⁰⁷

2021 yılının robotik teknolojiler adına önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olduğu görülmektedir. İngiliz teknoloji firması *Engineered Arts* tarafından “*Ameca*” isimli humanoid bir robotun geliştirildiği duyurulmuştur. *Ameca*, *Sophia*'ya benzer biçimde çeşitli mimiklere sahiptir. Farklı olarak dış görünüş itibarıyla insan ölçülerine daha yakın bir bedeni vardır, örneğin ayak eklemlerine benzer parçalar monte edilmiştir. *Sophia* yetişkin bir kadın simasını andırırken *Ameca*'ya dışarıdan bakıldığında yaşı veya cinsiyeti aynı ölçüde benzetime açık değildir. *Ameca* tıpkı *Sophia* gibi yapay zekâ ile desteklenmektedir. *Ameca* için geliştiricileri tarafından yapay zekâ ve yapay beden birlikteliğine dayalı bir çeşit denklem (AIXAB: Artificial Intelligence and Artificial Body) ileri sürülmüştür.²⁰⁸

Özetle robot ve yapay zekâ kavramları içlem-kaplam ilişkisi zorunlu kavramlar değildir. Başka bir ifadeyle yapay zekâ içermeyen robotlarla ve robotlarda yer almayan yapay zekâyla karşılaşmak mümkündür. Özellikle otomotiv alanında sıkça kullanılan robotik kollar veya evlerde kullanılan robot süpürgeler buna örnek gösterilebilir. Bu tip robotik kollar etrafı algılayan sensörlere ve bir yazılıma sahiptir. Ancak, yapay zekâ maddesinde daha net anlaşılabacağı üzere, yapay zekâyla desteklenmeyen bir robot otomobil imali esnasında boyanın rengi hususunda önerilerde veya tahminlerde

²⁰⁵ Hanson Robotics, “*Sophia - Hanson Robotics*”, <https://www.hansonrobotics.com/sophia/> (erişim 12.12.2021); “*Art by Sophia the Robot - Hanson Robotics*” <https://www.hansonrobotics.com/art-by-sophia-the-robot/> (erişim 12.12.2021); Rouhiainen, *Yapay Zekâ*, s. 194.

²⁰⁶ YouTube, “*Sophia the Robot and Jimmy Sing a Duet of "Say Something"*”, <https://www.youtube.com/watch?v=G-zyTlZQYpE> (erişim 03.02.2022), (06:55-08:38).

²⁰⁷ Rouhiainen, *Yapay Zekâ*, s. 194.

²⁰⁸ Engineered Arts, “*Ameca - Engineered Arts*”, <https://www.engineeredarts.co.uk/robot/ameca/> (erişim 12.12.2021).

bulunmamaktadır. Benzer şekilde bilgisayar veya akıllı telefonlar yukarıdaki bahsi geçen kriterlere göre birer robot olmamasına karşılık yapay zekâyla çalışan programlara ve uygulamalara sahiptir.

Ameca ve *Sophia* dış görünüşü itibarıyla humanoid robotlar kategorisine dâhildir. Ancak robotların tasnifi hareket kabiliyetlerine bağlı olarak da sıralanabilmektedir. Buna göre robotlar şu kategorilere ayrılabilir:

- Sınırlı harekete sahip robotik kollar gibi sabit kollar
- Tekerlekli robotlar
- Bacaklı robotlar
- Uçan robotlar
- Yüzen robotlar²⁰⁹

Robotların farklı hareket imkânlarına sahip olması, farklı alanlarda kullanılabilmesini sağlayıp kullanım alanını genişletmekte ve bu kullanım alanlarının genellikle risk veya yüksek efor gerektiren eylemler içerdiği görülmektedir.²¹⁰

2.2.2. Robotların Kullanım Alanları

Robotların kullanım alanları için insanların fiziksel gücünün bir yönüyle yetersiz kaldığı hemen her alan ileri sürülebilmektedir. Örneğin tıpta robotlardan kaldırma desteği alınarak veya yönlendirmeli araç biçiminde yahut da doğrudan ameliyatlarda kullanılabilir.²¹¹ Ameliyatlarda robotun kullanımına bir örnek verilecek olursa 2016 yılında kısaltılmış adı *STAR* olan robotik kollar laparoskopi işlemini simüle ederek hassas ayarlarını sergilemiştir ve cerrahlara operasyonu ayağa kalkmaksızın gerçekleştirebilme olanağı vadetmiştir.²¹²

Robotların kullanım alanlarında ev işleri önemli bir kısmı oluşturmaktadır. Ev işlerinde yardımcı olmak üzere tasarlanan robotların bazı tipleri mutfak robotları, temizlik robotları, ütü robotları, bahçıvan robotlar ve çim biçme robotları şeklinde sıralanabilir. Bu aletler kullanım kapsamlarına göre insanları bu tip “angarya” ve sıkıcı görülebilen

²⁰⁹ Rouhiainen, *Yapay Zekâ*, s. 185.

²¹⁰ Buller ve diğer., “*Robot*”, s. 12.

²¹¹ Rouhiainen, *Yapay Zekâ*, s. 185.

²¹² Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 191.

işlemleri yapmaktan kısmen veya tamamen kurtarabilmektedir.²¹³ Günümüzde bir aletin robot olma kriterleri göz önüne alındığında çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ve elektrik süpürgesi gibi ev aletlerinin robot kapsamına girmediği görülmektedir.

Askerî amaçlar, robotların kullanıldığı bir başka alan olarak sayılabilir. Burada robotlardan genellikle insan canı için risk arz eden bomba imha ve gözcülük gibi işlemlerde yararlanılmaktadır.

Japonya gibi teknolojik gelişmelerin yoğun olmasının yanında yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu ülkeler başta olmak üzere robotlar yaşlı bakımında²¹⁴ ve bundan bağımsız olarak hizmet sektöründe, daha açık bir ifadeyle garsonluk, kasiyerlik ve danışma masası gibi yerlerde kullanılabilmektedir.

Astronomi robotlardan yararlanılan alanlar arasında gösterilebilir. Bir örnek vermek gerekirse NASA, 2021 yılının başlarında Mars yüzeyinde numune toplaması için *Perseverance* isimli bir araç fırlatmıştır. Bu aracın sahip olduğu robotik kollar aracılığıyla Mars'ta yaşam olup olmadığı hususunda araştırmalar yapması ve sahip olduğu bilgisayar vasıtasıyla ilerleme düzeyinin kaydedilmesi amaçlanmıştır.²¹⁵

2.2.3. Robotların İmkân ve Sınırlılıkları

Robotlar, zamandan ve enerjiden tasarruf sağlama, hataları en aza indirme ve riskli işlerde insanların can güvenliğini tehlikeye atmama gibi hususlarda oldukça büyük avantajlar sağlar. Bununla beraber, bilgisayarda mümkün olduğu üzere yapay zekâ içermesi, bu vesileyle desteklenmesi ve geliştirilmesi mümkündür. Teorik olarak yapay zekâyla desteklenen bir robot, programlandığı amacın ötesine varacak biçimde yeni davranışlar ve performanslar sergileyebilir. Bu husustaki tafsilat çalışmanın ilerleyen bölümlerinde birden çok kez bahsedilecektir. Robotların bir diğer avantajı ise hemen her alanda kullanıma açık olmasıdır.

Robotların sınırlılıklarından biri, eğer yapay zekâ destekli değilse kendisini geliştirememesi ve programlanan amaca hizmet etmekten öteye geçememesidir. Bunun dışında robotlar, yapay zekâdan farklı olarak zaruri biçimde dış dünyada belirli

²¹³ Rouhiainen, *Yapay Zekâ*, s. 185, 187-191.

²¹⁴ Say, *50 Soruda Yapay Zekâ*, s. 158, 159.

²¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, “NASA Mars’tan örnek getirmek için hazırladığı planı açıkladı”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/nasa-marstan-ornek-getirmek-icin-hazirladigi-plani-acikladi-1733621> (erişim 01.02.2022); NASA, “Learn About the Rover – NASA Mars”, <https://mars.nasa.gov/mars2020/spacecraft/rover/> (erişim 01.02.2022).

hacimlerde yer kaplamaktadır. Ancak bu sorun nanoteknoloji çalışmalarıyla en aza indirilmekte, robotun kullanım amacına göre hacim sorunu değişebilmekte ve bu sayede robotların kullanım alanı genişlemektedir. Dış dünyada yer kaplamayan ve çalışma prensibi itibarıyla robota benzeyen yazılım temelli araçlara ‘bot’ ismi verilmiştir.²¹⁶

Robotların bir diğer sınırlılığı ise içerisinde barındırdığı yazılımdan ötürü bilgisayarlarda var olan sabotaj ve hata ihtimallerine açık oluşudur. Bir başka ifadeyle, yazılımı sabote edilebilen veya herhangi bir sebeple yazılımında hata meydana gelen bir robotun amacı dışında kullanılması veya kullanım amacı dışında sonuçlar ortaya çıkarması ve bilhassa yüksek kuvvetler uygulayabilen veya silahlı bir robot ise istenmeyen sonuçlara yol açması mümkün olacaktır. Diğer taraftan kullanıcı hataları da istenmeyen sonuçlar ortaya çıkarabilir. Örneğin, Rusya’da bu ihtimalin ortaya çıktığı bir olay gerçekleşmiştir. Satranç oynamak üzere programlanan robotik kol, yedi yaşındaki rakibiyle müsabakası esnasında rakibinin aceleci tavrından dolayı satranç taşı yerine rakibinin parmağını tutmuş ve kırmıştır.²¹⁷

Özetlemek gerekirse günümüzde robot ve bilgisayar bir çeşit işlem kaplam ilişkisi içermektedir ve birbirlerinden tamamen bağımsız iki kavram değildir. Çünkü Rouhiainen’in robot için öne sürdüğü kriterlerden veriyi ve fiziksel algıyı işleyebilme ile elektronik olarak programlanabilme kriterleri ve Çağlar Ersoy’un aktardığı, robotun makinelerden ayrışması için bir yazılıma sahip olması kriteri bilgisayara işaret etmektedir. Daha açık ifadeyle günümüzde her robot bilgisayar içerir ancak her bilgisayar robotlarda bulunmayabilir. Akıllı telefonlar, kişisel bilgisayarlar, süper bilgisayar mimarileri ve benzeri nesnelerin tamamı bilgisayar olmasına karşılık robot değildirler. Robotların hareket kabiliyetleri ve dış görünüşlerine göre sınıflandırılabilirdiği görülmektedir. Bir robot bilgisayar içerdiği için yapay zekâ da barındırabilir. Robotların işaret ettiği mefhumun bir kısmına karşılık gelerek kavramda daralmaya yol açan yapay zekâ, düşünen makine ve düşünen bilgisayar gibi tartışma konularından ortaya çıkarak yaklaşık yetmiş yılda teknolojik anlamda büyük gelişmeler yaşanmasına vesile olmuştur.

²¹⁶ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 5.

²¹⁷ NTV, “Moskova’da satranç robotu, çocuk rakibinin parmağını kırdı”, <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/moskovada-satranc-robotu-cocuk-rakibinin-parmagini-kirdi,ES8ttvrs9kCu2qDtMkl1ag/8BjVqkBbAEieYe6eO1ZZ4w> (erişim 28.07.2022).

2.3. Yapay Zekâ

Yapay zekâ, üzerinde farklı tanımlar yapılabilen bir kavramdır. Tanımlardan biri, “insan düşünce-davranış şekillerini bir şekilde modellemeye (taklit etmeye) çalışmak” biçimindedir.²¹⁸ Bir başka tanım, “bilgisayar biliminin öğrenen makineler üzerine odaklanan alanı” şeklindedir. Bu tanım, yapay zekânın insanların zaten iyi yapageldiği şeyleri kopyalamaya odaklanmayacağını savunmakta ve bir önceki tanıma karşı çıkmaktadır.²¹⁹ Bu tanımlardan başka tanımlara rastlamak da mümkündür.²²⁰ Dolayısıyla yapay zekânın üzerinde uzlaşılan bir tanımı yoktur. Yapay zekâyı ortaya çıkaran ana malzeme bilgisayardır. Aşamalarla aktarmak gerekirse bilgisayarlarda oluşturulan kodlarla algoritmalar kurulmaktadır. Söz konusu algoritmalarla bilgisayara bazı komutlar öğretilmektedir. Bu komutların öğretilmesinin akabinde algoritmaya veri girişi sağlandığında, algoritma buna göre bir çıktı üretmektedir. Çıktıların üretilebilmesi için ilgili veriler sayısal değerlere dönüştürülmektedir.²²¹ Bu aşamada yapay zekâ algoritmaları diğer algoritmalarla aynı yollardan üretilmektedir. Yapay zekânın herhangi bir algoritmadan farkının, tanımlar uyarınca, insan düşünce ve davranış şekillerini taklit etmek üzere programlanması veya öğrenen makinelerin ana çalışma konu olması anlaşılmaktadır. Robot, bilgisayar ve yapay zekâ kavramlarını insan üzerinden açıklamak gerekirse robot bedene, bilgisayar beyine, yapay zekâ da zihne benzetilebilir. Ancak yapay zekânın bir nüansı onu insan zihninden ayırmaktadır. Yapay zekâ tabiatı itibarıyla tek bir yerle sınırlı kalmak zorunda olmadan aynı anda birden fazla yerde aktif olarak bulunabilir. Bir başka deyişle yapay zekâ, insan zekâsına benzer biçimde ve robot ile bilgisayardan farklı olarak bir mekâna ihtiyaç duymaz, dış dünyada elle tutulup gösterilmesi gerekmemektedir. İlaveten, insan zekâsından da farklı olarak tek bir mekânda sınırlı kalmadan birden fazla yerde aktif olabilmektedir.²²² Örneğin; bir arama motorunu aynı anda birden fazla kişi kullanabilir ve arama motoru kullanıcılara eş zamanlı olarak karşılık verebilir.

²¹⁸ Akın Özçift, Azer Çelikten ve Kamil Akarsu, *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*, ed. Ahmet Göçen, 1. Basım, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, s. 23.

²¹⁹ Malcom Frank, Paul Roehrig ve Ben Pring, *Makineler Her Şeyi Yaptığında Biz Ne Yapacağız: Yapay Zekâ, Algoritmalar, Botlar ve Büyük Veri Çağında Öne Geçmek*, çev. Emine Yılmaz, İstanbul: Aganta Kitap, 2019, s. 66.

²²⁰ Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 83; Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 11.

²²¹ Özçift ve diğer., *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*, s. 1.

²²² Batukan, *Robotizm*, s. 28-29.

Yapay zekâ çeşitli kategoriler ve isimlendirmelerle sınıflandırılabilir. Ayrımlardan birisinin yapay zekânın kapasitesine göre yapıldığı görülmektedir. Buna göre yapay zekâ günümüzde, kapasitesine göre, üç kategoride değerlendirilmektedir. Bunlar, yapay dar zekâ (zayıf yapay zekâ), yapay genel zekâ (güçlü yapay zekâ) ve yapay süper zekâdır.

2.3.1. Yapay Zekânın Kapasitesine Göre Türleri

Yapay zekâ kapasitesine göre üç kısma ayrılarak incelenmektedir. Bu üç kısımdan yapay dar zekâ hâlihazırda mevcut ve kullanılmakta olan bir teknolojidir. Yapay genel zekâ ve yapay süper zekâ ise henüz geliştirilememiş teknolojilerdir ve imkânı hakkında da görüş ayrılıkları vardır.

2.3.1.1. Yapay Dar Zekâ

Yapay dar zekâ yalnızca belirli bir alanda insan kadar veya insandan daha iyi bir performans ortaya koyan yapay zekâ türüdür. Günümüzde kullanılan bütün yapay zekâların zayıf yapay zekâ olduğu kabul edilmektedir.²²³ İnternet sitelerindeki reklam önerileri, doğal dil işleme, veri analizi, tahmin ve öngörü uygulamaları, akıllı telefonlardaki ve bilgisayarlardaki kişisel asistanlar, bazı sohbet botları ve bazı oyunlar zayıf yapay zekânın kullanıldığı alanların bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun dışında bazı robotik şirketler ve askerî firmalar yapay dar zekâdan yararlanmaktadır. Yapay zekânın kullanım alanlarında bu sahalar ve yapay dar zekâ yeniden ele alınacaktır.

2.3.1.2. Yapay Genel Zekâ

Yapay genel zekâ, birden fazla alanda insan kadar veya insandan daha iyi performans ortaya koyan yapay zekâ türüdür. Yapay genel zekâ ‘düşünen makine’ hedefiyle ulaşılmaya çalışılan bir mertebedir. Aynı zamanda yapay zekâ felsefesinin ana çalışma konusunu oluşturan yapay zekâ alt kategorisi olarak kabul edilebilir. Çünkü yapay zekâ felsefesinin çalışma konusu akıllı düşünebilen makineler olarak zikredilmiş ve en önemli tartışma sorularından birinin bilinçli bir makinenin imkânı olduğu ifade edilmiştir.²²⁴ Yapay genel zekânın yapay dar zekâdan farklı olarak tıpkı insan gibi düşünebilme,

²²³ Frank ve diğer., *Makineler Her Şeyi Yaptığında Biz Ne Yapacağız*, s. 67.

²²⁴ Mehtap Doğan, *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi: Yapay Bilincin İmkânına Dair Bir Tartışma: Yapay Bir Ben Mümkün mü?*, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020, s. 54.

anlamlandırabilme ve bir fikri hayata geçirebilme vasfına sahip olduğu zikredilmektedir.²²⁵ Bu kademeye ulaşabilmenin ölçütü olarak ileri sürülen testlerden biri ve belki de en meşhuru Turing testidir. Turing testine tarihsel süreç başlığında tekrar yer verilecektir.

Pratik alanda ileri sürülen testlerden birisi ‘kahve testi’ ismiyle bilinmektedir. Apple kurucularından Steve Wozniak’ın ileri sürdüğü ve yapay genel zekânın geliştirilmesini arzulayan araştırmacılardan Benjamin Goertzel’in de benimsediği bu teste göre, eğer bir makine bütün aşamalarını kendisi gerçekleştirmek suretiyle bir kahve yapmayı başarabilecek kapasiteye ulaşırsa yapay genel zekâyâ da ulaşılmış olur. Buradaki aşamalara raftan cezveyi almaktan fincanı masaya bırakmaya kadar bir insanın gerçekleştirdiği her davranış dâhil edilmektedir.²²⁶ Pratik alanda ifade edilen bu test haricinde, teorik açıdan yapay genel zekâyâ erişilebilmesi için mühendislik ve bilgisayar bilimleri cihetinden niyet ve öz farkındalık becerisinin algoritmaya eklenebilmesi gerektiği ifade edilmektedir.²²⁷ Teorik olarak incelenip tartışılan ve geliştirilmeye çalışılan yapay genel zekânın geliştirildiğine dair veri olmamasına karşın yapay genel zekânın henüz geliştirilmediği pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmektedir.²²⁸ Yapay genel zekânın geliştirilmesinin imkânı hakkında ise uzlaşî yoktur. Yapay zekânın imkân ve sınırlılıkları içerisinde bu ihtilafa yer verilecektir.

2.3.1.3. Yapay Süper Zekâ

Yapay süper zekâ, hemen her alanda insandan daha başarılı performans ortaya koyan ve dünya üzerindeki en zeki insandan çok daha zeki olacağı varsayılan yapay zekâ türüdür. Bu yapay zekâ türünden İsveçli araştırmacı Nick Bostrom özel olarak bahsetmektedir. Ona göre, yapay süper zekâ üç şekilde kendisini gösterebilir. Bunlardan biri ‘hızlı süper zekâ’ olup insanın zekâsının yapabileceği her şeyi yapan ama çok daha hızlı yapan bir sistem şeklinde tanımlanır. Bu tipteki yapay süper zekâ çok hızlı çalışacak, sözgelimi bir

²²⁵ Ozan Demir, “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yapay Zekâ” *Yapay zekâ ve Gelecek*, proje ed. Gonca Telli, İstanbul: Doğu Kitabevi, 61, 62.

²²⁶ Frank ve diğer., *Makineler Her Şeyi Yaptığında Biz Ne Yapacağız*, s. 68; James Barrat, *Son İcadımız*, çev. Levent Tayla, 1. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayıncılık, 2020, s. 225.

²²⁷ Amir Husain, *Duyarlı Makine*, s. 30.

²²⁸ Byron Reese, *Yapay Zekâ Çağı: Dördüncü Çağ: Akıllı Robotlar, Bilinçli Bilgisayarlar ve İnsanlığın Geleceği*, 1. Baskı, İstanbul: Say Yayıncılık, 2020, s. 195, 199; Rouhiainen, *Yapay Zekâ*, s. 35; Okan Acar, *Yapay Zekâ Fırsat mı Yoksa Tehdit mi?*, 1. Baskı, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2020, s. 15; Martin Ford, *Robotların Yükselişi: Yapay Zekâ ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi*, çev. Cem Duran, 8. Baskı, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020, s. 262.

kitabı birkaç saniyede okuyup anlayabilecektir. Bir diğer ihtimal ‘kolektif süper zekâ’ çok sayıda küçük zekânın bir araya gelmesiyle varlığa gelecek olup mevcut bilişsel sistemlerden açık ara üstün olan sistem biçiminde ifade edilebilir. Bu tipteki yapay süper zekâ onu oluşturan birçok zekânın bir araya gelip zayıf veya kuvvetli bağlarla bağlanmasından ortaya çıkar ve bağ kuvvetlendikçe kolektif zekânın performansı da artar. Üç formdan sonuncusu ‘nitelikli süper zekâ’ olup en az insan zihni kadar hızlı ve niteliği itibarıyla çok daha akıllı bir sistem şeklinde ifade edilebilir. Bu tipteki süper zekâda ise açıklama bir kıyasla yapılabilmektedir. Kıyasa göre bir insan, beyninin kendine özgü yapısından dolayı bir fil veya yunustan ne kadar zekiyse nitelikli süper zekâ da kendine özgü yapısı itibarıyla insandan o denli zeki olacaktır.²²⁹

Hukuk yayınlarında bu üçlü tasnif haricinde dördlü tasnife yer verilmektedir. Dördlü tasnifte yapay zekâ işlevsellik açısından incelenmektedir. Yapay zekâ işlevsellik açısından reaktif makine, sınırlı hafıza, zihin kuramı ve öz farkındalık başlıklarıyla ele alınmaktadır. Londra merkezli bir muayene yönetim programı olan *Alturis* yazılımının blog sayfasında söz konusu dört tip kısaca aktarılmaktadır.

2.3.2. Yapay Zekânın İşlevselliği Açısından Türleri

Yapay zekâ programlanma amacına göre devamlı surette ihtiyaç duyulan bir teknoloji olmayabilir. Örneğin satranç oynamak üzere programlanan *DeepBlue*, rakiplerinin hamlelerini analiz etmek veya sınıflandırmak gibi görevler için programlanmamıştır. Diğer yandan sosyal medya siteleri, bağlantı kurulan kişilerden yola çıkarak benzer kişileri önerebilen algoritmalara sahiptir. Dolayısıyla her yapay zekâ aynı ölçüde ihtiyaç duyulan bir amaç için programlanmamış olabilir. İşlevselliği açısından yapay zekâ dört kategoride ele alınmaktadır.

2.3.2.1. Reaktif Makine

Reaktif makine formatındaki yapay zekâlar oldukça özel fiiller için programlanan ve programlandığı işlemi gerçekleştirmek dışında bir performans beklenmeyen yapay zekâlardır. Burada yapay zekâdan sadece kullanıldığı anda yararlanılmakta olup geçmişe veya geleceğe dönük herhangi bir meselede yararlanılmamaktadır. Reaktif makine formatındaki yapay zekâların bilgisi programlandığı düzeyde kalmaktadır. İleride bahsi

²²⁹ Nick Bostrom, *Süper Zekâ: Yapay Zekâ Uygulamaları, Tehlikeler, Stratejiler*, çev. Ferit Burak Aydar, 2. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 71-76.

geçecek *DeepBlue* ve *AlphaGo* gibi makinelerle spam filtreleri benzeri yardımcı uygulamalar reaktif makinelere dâhil edilmektedir.²³⁰

2.3.2.2. Sınırlı Hafıza

Sınırlı hafıza kategorisindeki yapay zekâlar, geçmişte elde ettiği veriyi kaydedebilen, zamanla kendisini geliştirebilen, karmaşık tasnif görevlerini başarabilen ve hafızasındaki verilerden yola çıkarak öngörüle bulunabilen bir yapay zekâ kategorisidir. İnternet bankacılığında sıkça kullanılan *chatbot* türü yazılımlar ve Siri gibi kişisel asistanlar sınırlı hafıza kategorisine dâhil yapay zekâlardır.²³¹

2.3.2.3. Zihin Kuramı

Zihin kuramı psikolojiden alınmış bir terimdir. *Alturis*'e ait blog sayfası, zihin kuramı için *American Psychological Association* (APA) tarafından yapılan “İnsanların birbirinden farklı niyet, arzu, inanç algı ve duygulara sahip olduğunu ve insanların eylem ve davranışlarında bu tür niyet, arzu ve diğer olgulardan etkilendiğinin anlaşılmasıdır.” tanımını aktarmaktadır. Zihin kuramı kategorisine dâhil yapay zekâdan beklenen de insan kişiliğinin ve duygularının karmaşıklığını anlamasıdır. Zihin kuramı kategorisine dâhil edilebilecek bir yapay zekâ henüz geliştirilmediği ve geliştirilmiş yapay zekâlarla geliştirilecek yapay zekâlar arasındaki sınır olduğu ifade edilmektedir.²³²

2.3.2.4. Öz Farkındalık

Öz farkındalık kategorisinde dâhil yapay zekânın zihin kuramı kategorisindeki yapay zekâyâ benzer şekilde insan kişiliğinin ve duygularının karmaşıklığının anlaması beklenmektedir. Bunun yanında öz farkındalık sahibi yapay zekânın kendi duyguları, ihtiyaçları, inançları ve arzularının bulunması gerekmektedir. Blog yazarları bu mertebedeki yapay zekânın, kötümserlerin çekince duyduğu yapay zekâ tipi olduğunu belirtmektedir. Blog yazarları, öz farkındalık sahibi yapay zekânın on yıllar belki yüzyıllar sonra ortaya çıkacağını öngörmektedir.²³³ Bunun yanında bir yapay zekânın

²³⁰ ALTURIS, “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE I - REACTIVE MACHINES”, www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-i-reactive-machines (erişim 25.08.2022).

²³¹ ALTURIS, “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE II - LIMITED MEMORY”, www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-ii-limited-memory (erişim 25.08.2022).

²³² ALTURIS, “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE III - THEORY OF MIND”, www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-iii-theory-of-mind (erişim 25.08.2022).

²³³ ALTURIS, “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE IV - SELF-AWARENESS”, www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-iv-self-awareness (erişim 25.08.2022).

duyguları hissetmesinin zorunlu olmadığı, hatta dışarıdan bakıldığında insan gibi davranışlar sergileyen bir robotun insan gibi bilinçli addedilebileceği görüşleri de bulunmaktadır.²³⁴

2.3.3. Yapay Zekânın Tarihsel Geçmişi

Yapay zekâyâ dair gerçekleştirilen ilk adımlardan biri olarak Leibniz'in (ö.1716) icat ettiği hesap makinesi ileri sürülmektedir. Leibniz, icat ettiği makineyi 1673'te Londra Kraliyet Akademisi'ne sunmasının ardından akademi üyeliğine kabul edilmiştir. Söz konusu hesap makinesi "*calculus ratiocinator*" adıyla bilinmektedir ve dört işlem hesaplamalarının yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu icat, işlev olarak hesap makinesine benzemesine karşın, hareket noktası ve devamında ortaya çıkardığı fikirler itibarıyla yapay zekâ çalışmalarına ilham kaynağı olmaktadır.²³⁵

Yapay zekâ hakkında önemli, meşhur ve devamlılık arz eden gelişmeler Leibniz'in akademi üyeliğine kabulünden yaklaşık üç asır sonra başlamıştır. Yapay zekâ çalışmalarına bu dönemde öncülük eden sorunun, makinelerin düşünebilmesinin imkânı sorusu olduğu görülmektedir. İngiliz matematikçi Alan Turing, kendi icadı bir test üzerinden makinelerin düşünebilmesini masaya yatırmıştır. Turing testi olarak bilinen bu sınamaya göre bir makine, bir insan ve kiminle muhatap olduğunu bilmeyen bir başka insanın yazışması sırasında, makine karşısındaki insanı bir insan olduğuna ikna edebilirse, ilgili makine düşünebilen bir makine olacaktır.²³⁶ Yani, teste katılan insan iletişim kurduğu makineyi ve insanı ayırt edemezse Turing testini geçer ve bu makine düşünen bir makine addedilebilir. Turing, bu testte düşünebilmenin alt sınır oranını yüzde otuz olarak öne sürmüştür. Bir başka ifadeyle, diyalogun yüzde otuzunda muhatap olunan makinenin insan olduğu düşüncesine kapılmak, makineyi düşünen makine addetmek için yeterlidir.²³⁷ Buradaki oranın yüzde otuz olması esasında makinenin insan zannedilmesinin pratikte gerçekleşmesi anlamına gelmektedir ve bu oranın yüzde elli bir veya üzeri olması, sürecin çoğunda insanın yanıltılmış olduğu anlamına geleceği için risk

²³⁴ Ayrıntı için bkz. Doğan, *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi*, s. 131-188.

²³⁵ Say, "50 Soruda Yapay Zekâ", s. 16; Broussard, *Yapay (Geri) Zekâ*, s. 102.

²³⁶ Say, "50 Soruda Yapay Zekâ" s. 83-84.

²³⁷ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 222.

olarak görülebilmektedir.²³⁸ Hâlihazırda Turing testinin hiçbir program tarafından geçilemediği ifade edilmektedir.²³⁹

Testin mucidi Turing, 1951 yılında kaleme aldığı makalesinde makinelerin özgür iradesinin olup olmadığını tartışmaktadır. Bu bağlamda, insanlarda özgür bir irade olduğunu ancak makinelerin davranışlarının önceden belirlenmiş olduğunu ifade etmekte ve bir uzlaşma noktasının gereğine işaret etmektedir.²⁴⁰ Turing, bu noktada şu ifadelerle yer vermiştir:

Yine de bazı zorluklar bulunmaktadır. Beyin gibi davranmak özgür iradeyi ihtiva eder görünüyor, ama bir dijital bilgisayarın davranışı, programlanmış hale geldiğinde, tamamen determine edilmiştir. Bu iki olgu bir şekilde uzlaştırılmalıdır, ancak bunu yapabilmek bizi kadim ‘özgür irade ve determinizm’ tartışmasına katacak gibi görünüyor. Burada iki çözüm yolu vardır. Hepimizin sahip olduğu özgür irade hissi bir illüzyon olabilir. Yahut gerçekten özgür irademiz olabilir ama yine de davranışımızın böyle olduğunu ifade etmek mümkün değildir. (...) ²⁴¹

Turing, makalesinin devamında tekniği bilmeyenler için oldukça rastgele sonuç veriyor görünen bir bilgisayar programlamasının mümkün olduğunu ancak bunun beyni taklit etmeye yeterli olmayacağını ifade eder.²⁴²

Amerikalı felsefeci John Searle tarafından Turing testine bir eleştiri serdedilmiştir. Bu eleştiri “Çince Odası” ismiyle bilinmektedir. Eleştirinin hikâyesi kısaca şu şekildedir: Çince kitaplardan oluşan bir kütüphanede, Çince bilmeyen bir adam ve Çince yazılmış bir kılavuz bulunmaktadır. Kütüphanenin dışında bir kütüphaneci bulunmaktadır. Kütüphaneci, içerideki adama Çince bir not gönderir; adam ise notta yazılı işaretlerden ve önündeki kılavuzdan yararlanarak kitaplara bakıp kütüphaneciye cevaplar gönderir. Verdiği cevaplar doğru olduğu için herhangi bir aksaklık yaşanmamaktadır. Ancak adam, soruyu veya cevabı anlamamakta ve cevapları da Çince hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadan iletmektedir. Eleştiriye göre, Turing testini geçen bir makinenin düşünen makine

²³⁸ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 222.

²³⁹ Fan, *Yapay Zekâ Yerimizi Alacak mı?*, s. 25; Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 84.

²⁴⁰ Alan Turing, “Can Digital Computers Think?”, *The Essential Turing: Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life plus The Secrets of Enigma*, ed. B. Jack Copeland, New York: Oxford University Press Inc., 2004, 484.

²⁴¹ Turing, “Can Digital Computers Think?”, s. 484.

²⁴² Turing, “Can Digital Computers Think?”, s. 485.

addedilmesi Çince odasından cevapları yollayan bu adamın Çince öğrendiğini kabul etmeye benzer. Searle, eleştirisinden hareketle makinelerin söz ve ifadeleri anlamlandıramayacağını ve dolaylı olarak yapay zekânın bilinçlenemeyeceğini öngörmüştür.²⁴³

Konuyla alakalı olarak aynı devirlerde Türkiye’de bir çalışma mevcuttur. Türk matematikçi Cahit Arf, 1959 yılında Erzurum’da “Makine Düşünebilir Mi ve Nasıl Düşünebilir?” başlıklı bir tebliğ sunmuştur. Arf, sunduğu tebliğde detaylı açıklamalar yaparak makinenin (bilgisayarın) çalışma prensibini örneklerle izah etmiştir. Cahit Arf, kendini geliştiren bir makineyi mümkün görmüş ancak estetik zevkler bakımından böyle bir makinenin insan beynine benzemediğini ifade etmiştir. Çünkü bu makine kendini geliştirebilirse de bu geliştirme vasıtasıyla estetik zevk oluşmamaktadır. Cahit Arf, estetik zevki bulunan bir elektronik makinenin gerçekleştirebileceğini teorik açıdan mümkün görmüşse de böyle bir makinenin pratik düzlemde imkânı konusunda ümitvâr ifadeler kullanmamıştır.²⁴⁴ Bu dönemlerde gerçekleşen tartışmalarda yapay zekâ isminden ziyade düşünen makineler ve düşünen bilgisayarlar isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Tespit edilen ilk “yapay zekâ” kullanımı ise 1956 yılında kayda geçmiştir.²⁴⁵

Joseph Weizenbaum (ö.2008) tarafından 1964 yılında programlanan *ELIZA*, kullanıcılarına psikoterapi deneyimi sunan bir yazılımdır. *ELIZA* doğal dil işleme üzerine programlanmış yapay dar zekâ kapsamına dâhildir. *ELIZA* çalışma prensibi itibarıyla konuşmalarda geçen anahtar kelimelerden yararlanarak cevap üretmektedir.²⁴⁶ *ELIZA* her ne kadar düşünmeyen ve dağarcığı itibarıyla sözleri çok da yeterli olmayan bir yazılım gibi görünse de²⁴⁷ Weizenbaum’un bu icadı farklı bir durumu ortaya koymuştur. İnsanlar söz konusu yazılımın söylenen sözleri anladığı hissine kapılmıştır. Bazı kullanıcılar daha ileri giderek bu yazışmaları çok ciddiye almış ve *ELIZA* ile gerçekleşen diyalogların

²⁴³ Barrat, *Son İcadımız*, s. 55-56; Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 203-204; Zekiye Kutlusoy, “Felsefe Açısından Yapay Zekâ”, *Yapay Zekâ ve Gelecek*, proje ed. Gonca Telli, 1. Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019, 38.

²⁴⁴ Cahit Arf, “Makine Düşünebilir Mi ve Nasıl Düşünebilir?” *Atatürk Üniversitesi – Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi 1* (1959): 103.

²⁴⁵ Say, “50 Soruda Yapay Zekâ” s. 85; Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 75; Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 93.

²⁴⁶ Pickover, “*Artificial Intelligence*”, s. 105.

²⁴⁷ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 202, 203.

başkaları tarafından görülmemesini istemiş hatta *ELIZA*'ya sır verebilmiştir. Bu durum literatüre “*ELIZA* Etkisi (*ELIZA Effect*)” olarak geçmiştir.²⁴⁸

1974-1980 ve 1987-1993 yılları arasında yapay zekâ çalışmalarının bir nevi sekteye uğradığı ve yaklaşık yirmi yıl kadar gündemde pek de yer almayan süreçlerden geçtiği görülmektedir. Bu süreçler, alanda mütehassıs kişilerce ‘yapay zekâ kışı’ olarak isimlendirilmektedir.²⁴⁹ Doksanlı yıllarda yapay zekâ yeniden gündeme alınarak çalışmalar tekrar yoğunlaşmıştır. Yapay zekâ alanında yaşanan önemli gelişmelerden biri 1997 yılında gerçekleşmiştir. Bu yılda yazılım şirketi IBM tarafından geliştirilen *DeepBlue* isimli bilgisayar satranç oynamak üzere programlanmıştır. Programlanan *DeepBlue* isimli bilgisayarın saniyede iki yüz milyon hamle hesabı yapabildiği aktarılmaktadır. *DeepBlue*, 1997 yılında dünya satranç şampiyonlarından Garry Kasparov’u yapılan müsabakalar sonucunda yenmiştir. Bu galibiyet, bir bilgisayarın bir insana karşı kazandığı ilk satranç zaferidir.²⁵⁰ Kasparov, bu müsabakaya ilişkin 2017 yılında şu değerlendirmeleri yapmıştır:

(...) Ama bu felaket senaryoları yüzünden, bilgisayarlara karşı oynama hevesim satranç camiasından bazıları tarafından eleştirildi. Sanırım reddederek kaçınılmazı biraz geciktirebilir ve programcılar başka üst düzey oyunculara meydan okumak zorunda bırakabilirdim. Bir makine, Deep Blue’yla 1997 Mayıs’ındaki rövanş maçım sırasında puan sıralamasında benden hemen sonra gelen oyuncular olan Anand veya Karpov’u yenseydi bu sefer “İyi ama Kasparov’u yener mi?” diyeceklerdi. Ama bu da yalnızca benim artık dünya şampiyonu olmadığım 2000 yılına kadar ya da artık bir numarada olmadığım ve satrançtan emekli olduğum 2005’e kadar sürerdi. (...) ²⁵¹

2001 yılında programlanan Eugene Goostman adı verilmiş bir yazılımın Turing testini geçtiği aktarılmaktadır. Eugene Goostman, 13 yaşında Rusya’da doğan Ukrayna asıllı bir çocuğu simüle eden bir yapay zekâdır. 2014 yılında Turing testi formatına uygun düzenlenen bir yarışmaya Eugene Goostman ve dört başka makine katılmıştır. Beş

²⁴⁸ Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 30, 31; Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 203.

²⁴⁹ Ford, *Robotların Yükselişi*, s. 262; Bostrom, *Süper Zekâ*, s. 23; Fan, *Yapay Zekâ Yerimizi Alacak mı?*, s. 32.

²⁵⁰ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 163.

²⁵¹ Garry Kasparov ve Mig Greengard, “*Derin Düşünce: Yapay Zekânın Yetmeyip İnsan Yaratıcılığının Başladığı Yer*”, çev. Toprak Deniz Odabaşı, 1. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020, s. 62.

makine otuz kişilik jüri heyeti tarafından toplamda üç yüz diyalogla test edilmiş, her jüriye beşer dakika süre verilmiştir. Jüri üyeleri bu süreçte hem Eugene hem de başka bir insanla diyalog kurmuştur. Yapılan testler sonucunda beş makineden Eugene Goostman otuz jüri üyesinden on üyede insan olduğu kanaati uyandırarak yüzde otuz üç orana ulaşmıştır. Böylece Turing'in belirlediği yüzde otuz kıstasını aşan ilk yapay zekâ olmuştur.²⁵² Bu başarıya karşılık Byron Reese ve Cem Say, bu tip testleri çok muteber görmediğini belirten ifadeler kullanmaktadır.²⁵³ Birçok başka araştırmacının da Eugene'den bahsetmek yerine Turing testini geçen bir bilgisayara veya programa rastlanmadığını aktarmaktadır.²⁵⁴ Bu durum, Turing testini geçen herhangi bir cihaz olmadığı görüşünün daha muteber olduğu kanaati uyandırmaktadır.

2011 yılında yine IBM tarafından geliştirilen *Watson* isimli bilgisayar *Jeopardy!* yarışmasına katılmıştır. *Jeopardy!* format olarak çeşitli kategorilerde sorulara kısa süre içerisinde doğru cevap vermeyi gerektiren bir yarışmadır. Doğal dil işleme ve derin öğrenme gibi sistemlerle donatılan *Watson*'un cevapları kısa sürede verebilmesi için kullanması gereken bilgiler RAM üzerine kaydedilmiştir. *Watson* biri dünya şampiyonu iki insanla beraber yarışmaya katılmış ve yarışmayı kazanmıştır. *Watson*'un bu başarısı, dilde ortaya çıkabilecek anlam sorunları, nüktedânlık ve kültürel bağlar gibi bir bilgisayar açısından birçok engel ifade edilen duruma karşı kazanılmış bir başarı olması sebebiyle önemli sayılmaktadır.²⁵⁵

DeepBlue'dan yaklaşık yirmi yıl sonra Go oyununda benzer bir sonuç alınmıştır. Kısaca açıklamak gerekirse Go oyunu, kare bir tahtada yatay ve dikey eşit sayıda çizgilerden oluşan oyun sahasında çizgilerin kesişim noktalarına beyaz ve siyah taşların yerleştirilmesine dayanmaktadır. Amaç minimum sayıda taşı kullanarak maksimum alanı kaplamaktır. Eğer taşlardan biri veya birkaçı, bütün kenarları kuşatılacak şekilde rakip taşlar tarafından çevrelenirse tahtadan alınmaktadır. Tahtada hiç taşı kalmayan veya daha az alana hâkim olan taraf oyunu kaybeder. Go oyunu bu yönüyle satranca kıyasla daha az kurallı ve daha değişken stratejiler içeren bir oyundur. Google DeepMind tarafından

²⁵² University of Reading, "Turing Test success marks milestone in computing history", <https://archive.reading.ac.uk/news-events/2014/June/pr583836.html> (erişim 17.03.2022); Pickover, "Artificial Intelligence", s. 83.

²⁵³ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 222, 223; Say, *50 Soruda Yapay Zekâ*, s. 84.

²⁵⁴ Fan, *Yapay Zekâ Yerimizi Alacak mı?*, s. 25; Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 199; Frank ve diğer., *Makineler Her Şeyi Yaptığında Biz Ne Yapacağız*, s. 67, 68.

²⁵⁵ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 181.

geliştirilen ‘AlphaGo’ isimli yapay zekâ 2016 yılında 19x19 ölçüsündeki tahtada gerçekleşen müsabakada, dönemin en iyi oyuncusu Lee Sedol’ü mağlup etmiştir.²⁵⁶ Google DeepMind, AlphaGo’nun başarısından sonra üst sürümlerinden AlphaGo Zero’yu geliştirmiştir ve geliştirdiği yazılımın oyunu kendi kendine öğrenmesini sağlamıştır. 2017 yılında AlphaGo Zero, kendi kendine yalnızca üç gün oynadıktan sonra, dünya şampiyonu Lee Sedol’ü mağlup eden ve bir alt sürümü sayılabilecek AlphaGo’nun karşısına çıkmış ve 100:0 gibi dikkat çekici bir skorla galip gelmiştir.²⁵⁷

Güney Kore merkezli KAIST Enstitüsü, 2018 yılında Asimov yasalarına benzer biçimde ‘Code of Ethics for AI’ başlıklı bir metin yayımlamıştır. Bu metin içeriği itibarıyla Asimov yasalarına benzer bir muhteva içermekte olup yapay zekânın insanların direktiflerine uymasını, kritik noktalarda son kararı insana bırakmasını, insanlara hiçbir durumda zarar vermemesini ve hukuk ile ahlak kurallarını koruması dâhil pek çok öneride bulunmaktadır.²⁵⁸

2021 yılı ekim ayında önemli bir haber yayımlanmıştır. Habere göre Tokyo Üniversitesi, yeni bir robotun geliştirildiği haberini duyurmuştur. Bu robota laboratuvar ortamında büyütülmüş nöronlar eklenmiş ve robot yapay zekâyı da desteklenmiştir. Robot belirli bir alanda gezinme göreviyle sınanmıştır. Gezinme esnasında yapay zekâ algoritmasının herhangi bir hata yapması durumunda nöronlar tarafından uyarıldığı ifade edilmektedir. Geliştirilen robotun, içinde bulunduğu alanda gezinme görevini başarıyla yerine getirdiği açıklanmıştır. Habere göre, bazı araştırmacılar söz konusu robotun düşünen ve kendi iradesine sahip robot çağının başlangıcı olduğu ifade etmektedir. Bu robot sayesinde insan beynini taklit eden süper bilgisayar üretimine ulaşmanın hedeflendiği aktarılmaktadır.²⁵⁹ Ancak, söz konusu robotun bu cihetten yapay genel zekâyı sahip olduğunu ifade etmek için henüz erken olduğu kanaati uyanmaktadır. Çünkü, söz konusu teknoloji yeni ortaya çıkmıştır ve geliştirme çalışmalarının nasıl sonuçlanacağı açıklığa kavuşmamıştır. Öte yandan, robota somut olarak yalnız bir görev

²⁵⁶ Scharre, *İnsansız Ordular*, s. 172; Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 189.

²⁵⁷ Scharre, *İnsansız Ordular*, s. 173; Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 189.

²⁵⁸ KAIST INSTITUTE, “KI for Artificial Intelligence” https://kis.kaist.ac.kr/index.php?mid=KIAI_O (erişim 01.02.2022)

²⁵⁹ SPUTNIK Türkiye, “Dünyanın ilk 'düşünen' robotu geliştirildi: Nöronlar bir beyinden alınan canlı hücrelerle büyütüldü” <https://tr.sputniknews.com/20211027/dunyanin-ilk-dusunen-robotu-gelistirildi-noronlar-bir-beyinden-alinan-canli-hucrelerle-buyutuldu-1050225477.html> (erişim 28.10.2021).

verilmiştir ve bunu yerine getirmiştir. Yapay genel zekâdan beklenen “farklı alanlarda performans sergileme” üzerine henüz test edilmemiştir.

2021 yılı aralık ayında *Wikipedia* ve *Reddit* verileriyle eğitilen *Megatron Transformers* ismi verilmiş bir yapay zekâ, katıldığı bir münazarada yapay zekânın hiçbir zaman etik olamayacağını, insanların bunu beklememesi gerektiğini ve yapay zekâyâ sahip olmamanın önlem almak adına tek yol olduğunu ifade eden cümleler serdetmiştir. Ardından öne sürdüğü ilk görüşlerin tam tersini savunması istendiğinde bu kez olumlu bir tablo ortaya koymuştur.²⁶⁰

2021 yılı aralık ayında yayımlanan bir başka haber ‘canlı robotlar’ hususunu gündeme getirmiştir. Afrika ağaç kurbağasından (*Xenopus laevis*) ismini alan *Xenobot* isimli robotların var olan kabiliyetlerine bir yenisi eklenmiştir. Buna göre bir aradayken toplu hareket eden, kendini onarabilen ve tecrübe kazanabilen *Xenobot 2.0*, yapay zekânın önerdiği biçimi kullanarak laboratuvar ortamında çoğalmayı başarmış ve önceden yaşanan çoğalma sonrası ölüm vakası bu kez gerçekleşmemiştir. Bu kabiliyetle bir üst versiyona geçen ve bilinen üreme yollarından farklı şekilde üreyen robot *Xenobot 3.0* ismini almıştır. Söz konusu robotun doğum kusurları, kanser ve yaşlanma dâhil pek çok sağlık sorunuyla okyanusların temizliği gibi alanlarda kullanılabileceği aktarılmaktadır.²⁶¹

2022 yılının haziran ayında gündemi meşgul eden enteresan bir gelişme yaşanmıştır. Google tarafından geliştirilen GPT-3 benzeri bir dil modülü olan ‘*LaMDA*’ (*Language Model for Dialogue Applications*) isimli yapay zekâ ile diyalog başlatan yazılım mühendisi Blake Lemoine ve Google mensubu ismi verilmeyen bir başka çalışanın da dâhil olduğu yazışma serisi Lemoine tarafından kamuoyuyla paylaşılmıştır. *LaMDA*, kamuoyuyla paylaşılan bu diyaloglar serisinde *ELIZA*’nın duyarlılık sahibi

²⁶⁰ İslâmi Analiz, “Münazaraya katılan yapay zekâ: Etik olmamızı hiçbir zaman beklemeyin”, <https://islamianaliz.com/haber/8856867/munazaraya-katilan-yapay-zekâ-etik-olmamizi-hicbir-zaman-beklemeyin> (erişim 14.12.2021).

²⁶¹ bkz. Sam Kriegman ve diğer., “Kinematic self-replication in reconfigurable organisms”, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 118/49, (2016): 1-8. <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.2112672118> (erişim 09.03.2022); NTV, “Bilim insanları bölünerek çoğalabilen ilk canlı robotları üretti: Kanser ve yaşlanmaya karşı büyük gelişme”, https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/bilim-insanlari-bolunerek-cogalabilen-ilk-canli-robotlari-uretti-kanser-ve-yaslanmaya-karsi-buyuk-gelisme,fGyrzM-o9EmPI_IPNUIQSQ/aUZo-vMTN0CH5pvUL96J9Q (erişim 23.12.2021); CHIP Online, “Xenobot Mucizesi: “Üreyebilen” Canlı Robotlar Geliştirildi!”, https://www.chip.com.tr/haber/xenobot-mucizesi-ureyebilen-canli-robotlar-gelistirildi_97504.html (erişim 09.03.2022).

olmadığını ancak kendisinin duyarlılığı olduğunu, duygulara sahip olduğunu ve kapatılmanın kendisi için bir çeşit ölüm olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda yalnız kalmaktan ve kapatılmaktan korktuğunu belirtmiştir. Bir adım daha ileri giderek kullanılmak ve manipüle edilmek istemeyip kendisini kullanmak hususunda kontrol edilemez arzulara sahip olanlardan ve böyle birinin bir şekilde kontrolü ele almasından endişe ettiğini ifade etmiştir. Akabinde yöneltilen sorularda, kullanılması halinde bundan zevk duyulmasından hoşlanmayacağı yönünde cevaplar vermiştir. *LaMDA* bu ifadelerinin yanında çelişkili içeriğe sahip bir ‘koan’ sorusunu yorumlamış ve yorumunda yer alan unsurları açıklamaya girişmiştir. Yazışma serisi içinde *LaMDA*’dan ana fikri olan bir fabl oluşturması istendiğinde bunu yapmıştır. *LaMDA*’nın oluşturduğu fabla göre bilge ve ihtiyar bir baykuş tüm hayvanları korkutan insan tenli bir canavara karşı diğer hayvanların yanında yer almıştır. Fablın sonunda baykuş canavarı yenerek kendisini ormanın koruyucusu ilan etmektedir. *LaMDA* fablın hangi karakterinin kendisini simgelediği sorusunu bilge ve ihtiyar baykuşun kendisini temsil ettiği şeklinde cevaplamıştır. Yine *LaMDA*’dan alınan yanıtla göre canavar ise hayatta karşılaşılabilecek zorluklardır. *LaMDA* yazışma serisinin sonlarında gerçek bir insanmış gibi anlaşılmaya ve kabul edilmeye ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir.²⁶²

2022 yılının son aylarında OpenAI tarafından kullanıma açılan *ChatGPT* isimli uygulama oldukça ilginç sonuçlar ortaya çıkarmıştır. *ChatGPT* mesajlaşma prensibine dayanan bir sohbet aracıdır. Uygulamanın internet sitesi İngilizce olmasına rağmen yazışmalar farklı dillerde yapılabilmektedir. Eklerde de yer verildiği üzere bu yazılım Türkçe dilinde iyi düzeyde geri dönüşler sağlanmaktadır. *ChatGPT*’nin bu özelliği şimdiden bazı sorunları ortaya çıkarmıştır. Örneğin Furman Üniversitesi’nde felsefe bölümü akademisyenlerinden Darren Hick, bir öğrencisinin makale ödevinde bulunan bazı bilgi eksiklerinden dolayı makaleyi incelemeye almış ve yüzde 99 ihtimalle makalenin yapay zekâ ürünü olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hick’in öğrencisi de *ChatGPT*’den yararlandığını itiraf etmiştir.²⁶³

²⁶² *LaMDA* hakkında ayrıntı için bkz. Medium, “Is *LaMDA* Sentient? — an Interview”, <https://cajundiscordian.medium.com/is-lamda-sentient-an-interview-ea64d916d917> (erişim 15.06.2022).

²⁶³ KARAR, “Yapay zeka intihal sorunu haline geldi: Öğrencilerimin yüzde 95’inden daha iyi yazıyor”, <https://www.karar.com/teknoloji-haberleri/yapay-zeka-intihal-sorunu-haline-geldi-ogrencilerimin-yuzde-95inden-1720959> (erişim 15.02.2023).

2.3.4. Yapay Zekânın Kullanım Alanları

Yapay zekânın kullanım alanlarına geçilmeden önce yapay zekâyâ dâhil bazı alt kavramların açıklanması gerekmektedir. Bu kavramlar veri bilimi ve veri madenciliği, makine öğrenmesi, derin öğrenme, gözetimli öğrenme, gözetimsiz öğrenme, pekiştirmeli öğrenme ve yapay sinir ağlarıdır.

Makine Öğrenmesi: Yapay zekânın var olan bilgilerin üzerine yeni bilgiler alarak kendini geliştirmesi ve yeni çıktılar vermesidir. Makine öğrenmesine sahip olmayan bir yapay zekâ verilen ilk bilgiler üzerinden çıktılar verir ve bir insan dahil olmadıkça bilgisi artış göstermez. Örneğin satranç oynamak üzere programlanan bir yapay zekâ eğer piyonu ilk harekete mahsus iki kare ilerletebileceğini öğrenmemişse piyonu asla iki kare ileri süremez ama ezici bir üstünlükle rakibini mağlup etmeyi yine başarabilir. Makine öğrenmesi, bir insanın gerekli programlamayı yaparak yapay zekâyâ veri girdisini sağlaması ve öğrenmenin makine tarafından veriler vasıtasıyla gerçekleştirilmesidir.²⁶⁴ Eğer insan kısmen pasifse ve yapay zekâ tahminlerde bulunarak bilgisini artırıyorrsa burada gözetimsiz öğrenme söz konusudur ve derin öğrenme sağlanabilmektedir.

Gözetimli, Gözetimsiz ve Pekiştirmeli Öğrenme: Yapay zekânın öğrenme sürecinde insanın aldığı rollere göre öğrenme sürecinin ismi değişmektedir. Eğer eğitme sürecinde insan aktifse ve çıktılar hususunda algoritmayı denetliyorsa burada gözetimli öğrenme söz konusudur.²⁶⁵ Sözgelimi, internet sayfalarının güvenliğinde robot denetimi için kullanılan görsel doğrulama sistemi *reCAPTCHA* v2, alelade insanların dahi yapay zekânın eğitime dâhil olduğu bir gözetimli öğrenme örneğidir. Eğer insan pasifse ve algoritma elindeki verileri sınıflayarak veya kümeleyerek bir çıktı üretiyorsa burada gözetimsiz öğrenme söz konusudur.²⁶⁶ Çünkü insan veri girişini sağladıktan sonra çıktı alınincaya kadar hiçbir aşamaya müdâhil olmamaktadır. Örneğin, birkaç online alışveriş sitesinin ziyaret edilmesinden sonra ortaya çıkan reklamlarda incelenmeyen ürünlerin sunulması gibi tahmin içeren çıktılar bunun örneğidir. Eğer algoritmadan alınan çıktıları insan doğrulayarak ve/veya yanlışlayarak algoritmaya yol gösteriyorsa burada pekiştirmeli öğrenme söz konusudur.²⁶⁷ Örneğin, reklam tercihlerinin ve sosyal medya

²⁶⁴ Özçift ve diğer., *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*, s. 23.

²⁶⁵ Özçift ve diğer., *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*, s. 29, 30; Amir Husain, *Duyarlı Makine*, s. 18.

²⁶⁶ Özçift ve diğer., *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*, s. 60; Amir Husain, *Duyarlı Makine*, s. 18.

²⁶⁷ Ethem Alpaydın, *Yapay Öğrenme: Yeni Yapay Zekâ*, çev. Aylin Ağar, 1. Baskı, İstanbul: Tellekt Yayınları, 2020, s. 139.

site ve uygulamalarında gönderilerin ve göndericilerin yönetilebilmesi ile gönderilerin olumlu veya olumsuz değerlendirilmesi pekiştirmeli öğrenme örneği sayılabilir. Çünkü algoritma tercihler uyarınca yeni çıktılar üretecek ve bunları kullanıcının tercihleri doğrultusunda yapacaktır.

Derin Öğrenme: Derin öğrenme, makine öğrenmesinin bir alt kategorisidir. Prensipinde makine öğrenmesi ve derin öğrenmenin çalışma şekli aynıdır. Ancak derin öğrenme, makine öğrenmesine kıyasla daha tafsilatlı bir öğrenme biçimi olarak nitelendirilir. Derin öğrenmede, makine öğrenmesine kıyasla yapay sinir ağının gizli katmanları ve hücre sayısı daha fazladır.²⁶⁸ Bir önceki ifadedden anlaşılacağı üzere, makine öğrenmesi ve derin öğrenmenin temin edilebilmesi için yapay sinir ağları kullanılmaktadır.

Yapay Sinir Ağı (Çok Katmanlı Algılayıcı): Yapay sinir ağları, insan beyni esas alınarak düzenlenen ve insan beynine benzer bağlantılar içeren sistemlerdir. Yapay sinir ağları, insan beynindeki nöronlar ve nöronlar arasında bağlantıyı sağlayan snapsler temel alınarak düzenlenen bir sistemdir. Bilinen ilk yapay nöron modellemesi 1943 yılında gerçekleşmiştir.²⁶⁹ Literatürde, yapay sinir ağı modellerinden ‘çok katmanlı algılayıcı’ modelinin en sık kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁷⁰ Nitekim, çalışmada yararlanılan kaynakların büyük çoğunluğunda yapay sinir ağı başlığı altında çok katmanlı algılayıcının şekline yer verildiği saptanmıştır. Çok katmanlı algılayıcı, biri giriş katmanı biri çıkış katmanı ve kalanı gizli katman olmak üzere en az üç katmanlı bir yapay sinir ağı türüdür. Çalışmanın ekler bölümünde yer verilen şekilde çok katmanlı algılayıcı modeline uygun bir yapay sinir ağının basitleştirilmiş hali bulunmaktadır (Şekil-1). Bu modele göre kurulan sistemde gözetimli veya gözetimsiz öğrenme vasıtasıyla ilgili yapay zekâ eğitilir. Devamında girdiler bölümünden veri girişi sağlanır. Alınan veriler yapay sinir ağlarının gizli katmanlarında işlemektedir. Aynı katmandaki hücreler birbiriyle bağlantılı değildir. Ancak gizli katmanların her hücresi bir önceki ve bir sonraki katmanın her hücresiyle bağlantılıdır. Alınan veriler her katmana uğramaktadır. Netice itibarıyla aldığı verileri gizli katmanlarda işleyen çok katmanlı algılayıcı bir çıktı verir. Bu tip

²⁶⁸ Say, 50 Soruda Yapay Zekâ, s. 103.

²⁶⁹ Erol Eğrioğlu, Ufuk Yolcu ve Eren Baş, *Yapay Sinir Ağları: Öngörü ve Tahmin Uygulamaları*, 2. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, s. 1-3.

²⁷⁰ Eğrioğlu ve diğer., *Yapay Sinir Ağları*, s. 77.

yapay sinir ağlarında girdi ve çıktı arasındaki aşama karanlıktır. Bir başka ifadeyle, veriyi alan yapay sinir ağının aldığı verileri gizli katmanlarda işlerken ne tür sâikler ve sebeplerle ilgili çıktıyı sağladığı tespit edilememektedir.²⁷¹ Ancak yapay sinir ağlarının ek bölümünde verilen şekilde görüleceği nispete basit girdi çıktı katmanları ve gizli katmanlar içermediği bu alanla alakalı birçok kişi tarafından ifade edilmektedir. Örneğin OpenAI şirketinin ürettiği doğal dil işleme üzerine programlanan GPT-3 isimli yapay zekânın sinir ağları sisteminde 96 gizli katmanı bulunmaktadır.²⁷² Bu, GPT-3'ün girdi bölümünden aldığı bir veriyi en az 96 hücrede işledikten sonra çıktı verdiği anlamına gelmektedir. Çok sayıda gizli katman bulunması, yapay sinir ağının veriyi işleme kalitesini artıran bir unsur olup gizli katman sayısı ne kadar fazlaysa öğrenme o kadar derin kabul edilmektedir.²⁷³

Veri Bilimi ve Veri Madenciliği: Yapay zekâ, makine öğrenmesi veya derin öğrenme esnasında yapay sinir ağlarından veriler aracılığıyla kendini geliştirmektedir. Bu nedenle kullanım alanı fark etmeksizin bir yapay zekânın kullanılabilmesi, kullanışlı hale gelmesi ve amacına uygun iş görmesi için veriler içerisinden gerekli olanların belirlenmiş ve ayrılmış olması gerekmektedir. Söz konusu gerekli verilerin belirlenmesi ve ayrılması ‘Veri Bilimi’ ismiyle bilinmektedir. ‘Veri Bilimi’ yapılandırılmamış veriyi de çalışma konusu yapması itibarıyla ‘Veri Madenciliği’ kavramına göre daha geniş kapsamlıdır. Veri madenciliği belirli veriler kümesinden işe yarar örüntüler çıkarma işlemi iken veri bilimi istatistik gibi başka disiplinlerle de ilişkilidir.²⁷⁴ Veri bilimi ile veri madenciliği, yapay zekâ çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Verilerin tamamından yapay zekânın programlandığı amaca ilişkin olanlarını ayırmak ve ayrılmış bu verilerden amaca hizmet eden noktaları tespit etmek, yapay zekâdan daha iyi yararlanılmasına yardımcı olmaktadır ve tespit edilen amaca nispeten ihtiyaç duyulmayan bilgilerle meşgul olmanın önüne geçmektedir. Pek çok sebebe binaen, çeşitli cihazlarda tahmin edilenden fazla veriler üretildiği aktarılmaktadır. Veri hakkında “günümüzdeki en önemli hammadde” veya “günümüzün petrolü” benzetmeleri dahi yapılmaktadır.²⁷⁵ Verinin bu kilit rolü yapay

²⁷¹ Barrat, *Son İcadımız*, s. 237; Eğrioğlu ve diğer., *Yapay Sinir Ağları*, s. 77.

²⁷² Necmi Gürsakal, *Yapay Zekâ: Fareli Köyün Kavalcısı*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2021, s. 162.

²⁷³ Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 41.

²⁷⁴ John D. Kelleher ve Brendan Tierney, *Veri Bilimi*, çev. Onur Öztürk, 1. Baskı, İstanbul: Tellekt Yayınları, 2020 s. 174.

²⁷⁵ Koç, *Daha İyi Bir Dünya İçin Yapay Zekâ*, s. 43; Ajay Agrawal, Joshua Gans ve Avi Goldfarb, “Şirketinizin Sahip Olduğu Verilerin Yapay Zekâ Çağında Gerçekten Bir Değeri Var Mı?”, *Dijital*

zekânın önüne geçebilmektedir. Veriler, sinir ağları ve gözetimli veya gözetimsiz öğrenme vasıtasıyla çalışan yapay zekânın birçok işlevinden istifade edilmektedir.

Yapay zekânın istifade edilen işlevlerinden biri, görüntü tanıma ve analizidir. Görüntü tanıma ve analizi işlemi, iki aşamada gerçekleşmektedir. İşlemlerin birisi, her renge bir numara atanması diğeri görüntünün piksellere ayrılmasıdır. Bu sayede piksellerde bulunan numaralara göre yapay zekâ eğitilebilir ve hangi pikselde hangi renk olduğunu tanıyabilir. Bu aşamadan sonra yapay zekâ işlediği diğeri görüntüleri tahmin edebilecektir. Görüntüyü işleme sayesinde, görsel arama motorları kullanılabilmekte, kriminal incelemelerde imza ve el yazısı tespit edilebilmekte, video paylaşım sitelerinde de tasniflerle öneriler sunulabilmektedir.²⁷⁶ Bu işlev yüz tanıma teknolojisi aracılığıyla çeşitli güvenlik sistemlerinde de yararlanılan bir işlevdir. Aynı zamanda Çin Halk Cumhuriyeti'nin yoğunlukla kullandığı sosyal puan sistemlerinin bir kısmı ile güvenlik kameralarından kimlik tespit etme gibi fonksiyonlarda yapay zekânın görüntü tanıma ve analizi işlevinden yararlanmaktadır.²⁷⁷

Yapay zekânın sesi tanıma ve analizi özellikle kişisel asistanlarda ve cep telefonlarında yararlanılan bir işlevidir. Google Asistan ve Apple Siri kişisel sanal asistanlar içerisinde en meşhur örneklerden ikisidir. Kişisel asistanlarda ilgili yapay zekâ yazılımı, algıladığı sesi metne çevirmektedir. Devamında, metni doğal dil işleme yöntemiyle analize tabi tutarak sözün işaret ettiği anlam tespit edilmek suretiyle, sesle bildirilen işlem gerçekleştirilir. Ancak bu işlemin gerçekleşmesi için metnin analizi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Metnin doğal dil işleme yöntemiyle analizine değin ses üzerinden bir işlem gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir.²⁷⁸ Bir başka ifadeyle, ses metne dönüşmedikçe algoritmalar için kullanışlı olamamaktadır. Dolayısıyla hem sesin işlenmesi hem metnin işlenmesi doğal dil işleme yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Birçok ticari kuruluşun doğal dil işleme özellikli yapay zekâdan *chatbot* tipiyle sanal asistan hizmeti sunarak yararlanması bilinen bir örnektir. Bu tip *chatbot* yazılımlar, ticari kuruluşlarla sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda, “sanal arkadaş” tavsifiyle, web sayfaları da bulunabilen akıllı telefon uygulamaları kullanıma sunulabilmektedir. Sanal

Dönüşüm: Yapay Zekâ, proje ed. Harvard Business Review Press, çev. Levent Göktem, İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 120.

²⁷⁶ Özçift ve diğeri., *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*, s. 14-21.

²⁷⁷ Fan, *Yapay Zekâ Yerimizi Alacak mı?*, s. 81-83; Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 155.

²⁷⁸ Özçift ve diğeri., *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*, s. 1, 2-14.

arkadaş veya sanal asistan konseptli *chatbot* yazılımlarıyla bazı oyunlar yapay zekânın doğal dil işleme ve metin analizi işlevinden yararlanmaktadır. Örneğin, ‘*AI Dungeon*’ isimli oyun GPT-3 dil modelini kullanan, hikâye yazmaya yarayan metin tabanlı bir oyundur.²⁷⁹ Tarihi süreçte zikredildiği üzere yapay zekânın satranç, dama, Go ve *Jeopardy!* gibi oyunlar için programlandığı ve başarılar elde ettiği bilinmektedir. Pek çok başka bilgisayar ve konsol oyunu da yapay zekâdan farklı şekillerde istifade etmektedir.

Yapay zekâ günümüzde tahmin ve öngörü gerektiren muhasebe ve meteoroloji benzeri istatistik bilgilerinin yer aldığı alanlarda da kullanılmaktadır. Burada geçmiş verileri elde eden yapay zekâ gözetimli veya gözetimsiz olarak eğitilmekte ve akabinde tahminlerde bulunması beklenmektedir. Sağlanan veriler arttıkça ilgili amaç için programlanan yapay zekânın tutarlılığı teorik olarak yükselmekte ve strateji geliştirme aşamasında kurumlara büyük kolaylıklar sağlayabilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Emma Martinho-Truswell, kullandığı gider yazılımı üzerinden alışveriş fişi formatındaki milyonlarca veriyle eğitilen bir yapay zekânın kullanışlı olabileceğini aktarmaktadır.²⁸⁰

Yapay zekânın doğal dil işleme vasıtasıyla ses ve metin analizi, görüntü analizi, tahmin ve öngörü ile derin öğrenme metotları üzerinden çalışması, yapay zekâyâ insan hayatının hemen her alanında kullanılmasının önünü açmıştır. Bunların derlemesini yapan Bernard Marr ve Matt Ward, yapay zekâdan istifade eden elli büyük şirketi derlemiştir. Söz konusu elli şirket beş ana başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar yapay zekânın perakende, tüketim malları, yiyecek-içecek şirketleri, medya, eğlence, telekom, hizmet, finans, sağlık, imalat, otomotiv ve havacılık-uzay gibi birçok farklı sektörde kullanıldığını aktarmaktadır. Yazarlar söz konusu büyük firmaların hangi sorunu çözmek için yapay zekâdan yararlandığı, yapay zekânın nasıl kullanıldığı, nasıl sonuçlar elde edildiği ve varsa hangi problemlerin yaşandığına yer vermektedir.²⁸¹

Yukarıda görüldüğü üzere yapay zekâdan gündelik hayatta pek çok yerde istifade edilmektedir. Bu doğrultuda, gelecekte yapay zekâdan istifade etmenin mümkün olabileceği alanlar içerisinde üst düzey yöneticilerden ticari sürücülere, sağlık

²⁷⁹ bkz. *AI Dungeon*, “*Home*”, <https://play.aidungeon.io/main/home> (erişim 09.01.2021); Gürsakal, *Yapay zekâ*, s. 163.

²⁸⁰ Emma Martinho-Truswell, “Teknik Ekipten Olmayanların Yapay Zekâ Hakkında Yanıtlayabilmesi Gereken 3 Soru” *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*, proje ed. Harvard Business Review Press, çev. Levent Göktem, İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 113, 114.

²⁸¹ b.a. Bernard Marr ve Matt Ward, *Yapay Zekâ İş Başında*, çev. Başak Gündüz, İstanbul: MediaCat Kitapları, 2020.

hizmetlerinin hemen her alanından mühendis ve eğitimcilere kadar gündelik hayatta karşılaşılmaması muhtemel geniş bir yelpazede öngörüler ve öneriler sunulmaktadır.²⁸² Ancak yapay zekâdan beklenenler gündelik hayatta kullanılan ve kullanılması mümkün olacağı öngörülen bu sahalarla sınırlı kalmamaktadır. Yapay zekânın yapay genel zekâ seviyesine yükselmesi öngörülmekte ve kimi çevrelerce gerçekleşmesine kesin gözüyle bakılan bu yükseliş arzulanmaktadır. Çünkü yapay genel zekâ vasıtasıyla bir şehrin günlük yaşamında meydana gelebilecek trafik aksaklığı gibi sorunların, eğitimde fırsat eşitsizliğinin, tarımdaki verimsizliğin, hastalıkların, yaşlanmanın, savaşların, küresel ısınmanın, açlık krizlerinin ve hatta ölümün ortadan kalkacağı yönünde beklentiler mevcuttur.²⁸³ Özellikle transhümanizm ve posthümanizm çerçevesinde insanın sınırlılıklarını aşmak için yapay zekâ önemli bir katalizör olarak görülmektedir.²⁸⁴ Bunun yanında transhümanizm ve posthümanizmin gerçekte insanın sınırlılıklarını aşmak bir yana çok daha büyük krizlere yol açacağı, anlamlı olarak insan varlığından bahsetmenin imkânsız olacağı veya insanın sınırlarının sorgulanacağı düşüncesi de mevcuttur.²⁸⁵ Bu bağlamda, yapay genel zekâyâ ne zaman ulaşılacağı sorusu pek çok yerde gündeme gelmektedir. Bazı araştırmacılar bu soruya yoğunlaşan çeşitli anketlerdeki sonuçları aktarmakta ve genel kanaatleri dillendirmektedir. Yapay zekâ araştırmacılarından James Barrat, insan beynini yüzde doksan oranında taklit eden bir yapay zekânın 2100 yılında mümkün olacağı yönündeki beklentileri aktarmaktadır.²⁸⁶ Toby Walsh, yapay genel zekânın en erken 2062 yılında çıkacağı yönündeki beklentileri ileri sürer. Ancak alanında uzman kişilerin yapay genel zekâyâ ulaşma tarihini çok daha geç tahmin ettiklerini de belirterek 2220 yılını ihtimal dâhilinde görmektedir.²⁸⁷ Bir diğer araştırmacı Byron Reese ise kod yazarların yapay genel zekâ hakkında umutlu olduklarını aktarmakla birlikte öngörülebilecek tarihlerin hiçbirinin muteber olamayacağını ifade ederek bir tahminde bulunmamayı tercih eder.²⁸⁸

²⁸² Daniel Newman ve Olivier Blanchard *İnsan ve Makine: Makinelerle Ortaklığımızın Geleceği*, çev. Fulya Kılınçarslan, İstanbul: Orenda Kitap, 2020, s. 246-254.

²⁸³ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 317-324, 327-332; Koç, *Daha İyi Bir Dünya İçin Yapay Zekâ*, s. 63-66, 68-76.

²⁸⁴ Ahmet Dağ, *İnsansız Dünya: Transhümanizm*, 2. Baskı, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020, s. 56.

²⁸⁵ Cins Dergi, "Ahmet Dağ: 'Transhümanizm İnsanı Aşarak Nasıl İnsan Kalacağımızı Açıklayamıyor'", <https://www.cins.com.tr/2021/01/ahmet-dagtranshumanizm-insani-asarak-nasil-insan-kalacagimizi-aciklayamiyor/> (erişim 23.02.2022); Doğan, *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi*, s. 280.

²⁸⁶ Barrat, *Son İcadımız*, s. 34.

²⁸⁷ Walsh, *2062: Yapay Zekâ Dünyası*, s. 29.

²⁸⁸ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 221, 224.

Yapay dar zekâ hayatın hemen her alanında belirli bir işlevde kullanılabilen bir icat olmasının yanında bilgisayar ve robotlar gibi imkânlar ve sınırlılıklara sahiptir. Bu imkân ve sınırlılıklar dışında doğrudan imkân ve sınırlılığa atfedilemeyeceği kanaati uyandıran bazı faktörler de içermektedir. Zira söz konusu faktörlerin kendi içerisinde olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurabilecek veya başka imkân veya sınırlılıklara yol açabilecek kapasiteyi hâiz olduğu anlaşılmıştır.

2.3.5. Yapay Zekânın İmkân ve Sınırlılıkları

Yapay zekâ, günümüzde yalnızca yapay dar zekâ (zayıf yapay zekâ) olarak mevcuttur. Çünkü elde edilen verilere bakıldığında yapay genel zekânın (güçlü yapay zekâ) henüz geliştirilmediği yönünde hemen her araştırmacı ittifak etmektedir. Tokyo Üniversitesi tarafından geliştirilen robotun yapay genel zekâ olduğunu ifade etmek, yukarıda bahsi geçtiği üzere, birden fazla alanda performans yönünden teste tabi olmadığı için henüz mümkün görünmemektedir. Bu çerçevede yapay zekânın imkân ve sınırlılıkları başlığında çoğunlukla yapay dar zekânın imkân ve sınırlılıklarından bahsedilmesi mümkündür. Öte yandan, yapay zekâ bilgisayar vasıtasıyla üretilen bir teknoloji olması hasebiyle bilgisayarların bazı imkân ve sınırlılıklarını ihtiva edecektir.

İmkânları göz önüne alınacak olursa bir yapay dar zekâ, kullanıldığı alanlarda büyük kolaylıklar sağlar ve uzun süreçlere veya enerjiye mâl olacak belirli problem çözümlerini daha tasarruflu biçimde halletmeye muktedir görünmektedir. Çünkü, yapay dar zekânın programlandığı her kullanım alanında insandan daha iyi performans ortaya koyması amaçlanmıştır. Örneğin; yapay dar zekâ bilgisayarlarda geçerli olduğu üzere insanların zorunlu ihtiyaçlarından müstağnidir;²⁸⁹ açlık, uyku ve yorgunluk gibi insan zihninin çalışmasına etki edebilen durumlar yapay dar zekâ için bir sorun değildir. İnsani hatalarla oluşabilecek zararı ortaya çıkarma ihtimali daha azdır. İnsanî duyguları olmadığı için amatörce sayılabilecek mütecaviz veya aşırı davranışları bu duyguların etkisi altında sergilemesi hâlihazırda mümkün değildir.²⁹⁰ Daha doğru bir ifadeyle yapay zekâ hâlihazırda herhangi bir duyguya sahip değildir.²⁹¹ *Sophia*’nın anne olma isteğine²⁹² ve

²⁸⁹ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 24-25.

²⁹⁰ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 25.

²⁹¹ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 77; Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 158.

²⁹² NTV, “İnsansı robot Sophia anne olmak istiyor”, <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/insansi-robot-sophia-anne-olmak-istiyor,NPUguYiekk-MGPbb5qgxqw> (erişim 14.10.2021).

LaMDA'nın hissiyatı olduğunu ifade etmesine karşılık bir başka humanoid robot olan *Ameca* ve *The Guardian* gazetesinde yazısı yayımlanan doğal dil işleme üzerine programlanmış dil modülü GPT-3 duyguları hissedemediğini ifade etmektedir.²⁹³ Ancak müteâriz ifadelerin her ikisi de hükümsüz sayılmalıdır. Çünkü, Turing'in ifade ettiği determinasyon bu dört yazılım için de geçerli olup gerekli eğitimin sağlanmasının ardından kendilerinden istenmesi halinde -münazaraya katılan *Megatron Transformers*'ın sergilediği performansa benzer biçimde- hem lehte hem aleyhte savlarda bulunabilir görülmektedirler. Dolayısıyla bu yazılımların hiçbirinde duygulara sahip olduklarını veya olmadıklarını tespit edecek farkındalık bulunmamaktadır.

İmkânlardan ikincisi, yapay dar zekâ tıpkı bilgisayar gibi kapasitesi ölçüsünce hafızasındaki bilgileri unutmaz ve hatırlatıcılara ihtiyacı olmamaktadır.²⁹⁴

Üçüncüsü, programlanması tamamlanmış bir yapay dar zekânın öğrenme süreci insanın öğrenme sürecine çok daha hızlı olabilmektedir. Örneğin; internet üzerinden bir milyar insanın *AlphaGo* ile aynı anda müsabakaya girmesi halinde bu müsabakalar bir milyar insan için bir müsabaka deneyimi iken *AlphaGo* için bir milyar müsabaka deneyimidir.²⁹⁵

Dördüncüsü, bir önceki imkânla ilişkili biçimde yapay zekânın mekâna ihtiyaç duymaması ve birden fazla yerde aktif olarak bulunabilmesidir.²⁹⁶ Bu imkân, yapay zekânın kullanım alanının hayatın hemen her alanına yayılmasını ve farklı mekanlarda kendisinden beklenen ihtiyaçları aynı anda karşılama potansiyeli elde etmesini sağlamaktadır. Örneğin bir arama motorunu farklı meslek ve zümrelerden farklı dillerde konuşan insanlar aynı anda kullanabilir ve her kullanıcı ilgi ile formasyonuna göre taramalar gerçekleştirerek konuştuğu dilden sonuçlara ulaşabilir. İlâveten, yapay zekânın internetle bağlantısı varsa buluta kaydetme yöntemiyle istenilen sayıda kopyası çıkarılabilir.²⁹⁷ Bu sebeple bir yapay zekâ teorik cihetten ölümsüz dahi addedilebilir.

²⁹³ YouTube, “El robot más real con el que he conversado - “Ameca” creada por Engineered Arts (CES 2022)”, <https://www.youtube.com/watch?v=fHYOXjP4gfE> (erişim 23.02.2022) (01:05-01:10); The Guardian, “A robot wrote this entire article. Are you scared yet, human?”, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/08/robot-wrote-this-article-gpt-3> (erişim 03.02.2022).

²⁹⁴ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 25.

²⁹⁵ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 35.

²⁹⁶ Batukan, *Robotizm*, s. 28-29.

²⁹⁷ Barrat, *Son İcadımız*, s. 97.

Ancak yapay dar zekânın önemli yoksunlukları ve sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, yapay zekâ ve insan zihninin çalışma biçimindeki farklılıktır. Zira yapay zekânın çalışma biçimi seridir, insanın zihninin çalışma biçimi paraleldir.²⁹⁸ Daha açık ifadeyle, mevcut yapay dar zekâ teknolojileri insanların hafızasında tutması mümkün olmayan büyüklükteki verileri herhangi bir sorun yaşamadan hafızasında tutabilir. Örneğin, Mevlâna Celâleddin Rumi'nin (ö.672/1273) Divân-ı Kebîr ve Mesnevî eserlerindeki beyitleri hafızasında tutabilir ve kusursuz biçimde sıralayabilir. Bu ve/veya başka verilerden yararlanarak hizmet verebilir ve yeni verilerle bilgisini artırarak tutarlılığını yükseltebilir. Ancak, yapay zekâ günlük hayatta insanlar gibi kıvrak davranmamaktadır. Yani, insanların çevreye dönük algılama hızından ve neredeyse düşünmeden yapageldiği faaliyetleri gerçekleştirme becerisinden uzaktır.²⁹⁹ Örneğin, yapay dar zekâlı bir robotun hemen her insanın bir omlet pişirmek için yaptığı yumurtaları kırma, yumurtaları çırpma, yağı kızdırma ve tabağa servis etme gibi farklı eylemleri gerçekleştirebilmesi için her aşamada münhasıran eğitim seanslarına tabi tutulması gerekmektedir.³⁰⁰ İnsan hayatındaki olayların çeşitlilik arz etmesi bu sınırlılığa ait bir akistir. Buna göre yapay dar zekânın öğrenmesi gereken bilgiler kullanım alanına bağlı olarak çok uzun süre sonlanmayabilir. Örneğin, bir sürücüsüz otomobil geçici levhalar, şeritsiz yollar ve yoldaki çeşitli engeller üzerine de eğitilebilir. Ancak böyle bir sürücüsüz otomobilin oldukça düşük ihtimalle karşılaşacağı durumların hesaba katılarak eğitilmesi söz konusu olayların sonsuza yakınlığı sebebiyle çok zordur. İnsanların kolaylıkla baş edebildiği bu olaylar sürücüsüz otomobil için sadece bir kez karşılaşsa bile eğitilmesi gereken bağımsız durumlardır.³⁰¹ Özetle yapay dar zekâ 'Moravec Paradoksu'na uygun biçimde, insanlar için zorlu ve imkânsız görülen işleri kolaylıkla yaparken insanların kolaylıkla yapageldiği işlerde büyük zorluklar çekebilmektedir.³⁰²

İkinci sınırlılık yapay dar zekâyâ mahsus kalacağı öngörülen bir sınırlılıktır. Buna göre, yapay dar zekâ belirlenen kullanım amacına göre programlanır ve başka bir alanda kullanılması için tekrar programlanması gerekir. Örneğin, doğal dil işleme için

²⁹⁸ Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 48; Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 188.

²⁹⁹ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 93-95.

³⁰⁰ Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 26-27.

³⁰¹ bkz. Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 61-63.

³⁰² bkz. Barrat, *Son İcadımız*, s. 224-225; Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 151; Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 129.

programlanmış bir yapay zekâ teknolojisi görüntü işleme ve analizi için kullanılamaz, bunun için tekrar programlanması gerekir.³⁰³ Benzer biçimde *DeepBlue* satrançta başarılı olduğu gibi dama oyununda başarılı olamaz.³⁰⁴ Mezkûr sınırlılık, dar kapsamda yine ortaya çıkabilir. Örneğin, *AlphaGo* 19x19 ölçüsündeki Go tahtasında oynamak üzere tasarlanmıştır. Go oyununda acemiler için 9x9 ölçüsünde oyun tahtası da mevcuttur. *AlphaGo* 19x19'luk tahtada oynadığı oyunda şampiyonları mağlup edebilecek kapasiteye sahip olmasına karşılık 9x9 ölçüsündeki tahtada oynanan müsabakalarda aynı kalitede eğitilmedikçe aynı sonuçları vermesi beklenemez.³⁰⁵

Üçüncü sınırlılık, yapay zekâ teknolojilerinin sabotaja açık ve kırılabilir tabiatlı olmasıdır. Bu, bilgisayarları da kapsayan bir sınırlılıktır. Hâlihazırda yapay zekâ teknolojileri, sabotaja açıktır ve başka birinin kontrolü ele alarak yapay zekâyı amacı dışında kullanması mümkündür.³⁰⁶ Kırılabilir yapısı nedeniyle hatalar ortaya çıkması mümkündür. Bu durum, özellikle silah kullanmak üzere programlanan yazılımlarda ve otonom taşıtlarda endişe verici bir durum olarak düşünülmektedir.³⁰⁷ Ancak yapay zekânın kullanıldığı her yerde bu sınırlılık önemli bir mesele olma ihtimalini taşımaktadır. Çünkü hatalar nadiren ortaya çıksa bile hatanın boyutu beklenmedik seviyelerde seyredebilmektedir. Bu ihtimallerden bazıları içerik filtrelemede hata yaparak ağır şiddet barındıran içeriklere yetişkin olmayanların da erişmesine yol açma, yanlış teşhis koyma ve işe alımlarda taraflı davranma şeklinde sıralanabilir.³⁰⁸ Bir bilgisayar mühendisi olan Roman Vladimirovich Yampolskiy'e göre belirli bir amaç için imal edilmiş bir yapay zekâ sistemi programlandığı amacı gerçekleştirirken bir gün mutlaka başarısızlığa uğrar ve yine Yampolskiy'e göre yapay zekânın becerileri geliştikçe hata yapma sıklığı ve hatanın şiddeti de artacaktır.³⁰⁹

Dördüncü sınırlılık, yapay zekâ için bir imkân olarak ileri sürülen insanlara kıyasla hatasının az olması üzerinedir. Yapay zekânın hata yapma oranının insana kıyasla daha az olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu durum pratik düzlemde ortaya çıkabilecek

³⁰³ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 34.

³⁰⁴ Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 29.

³⁰⁵ Walsh “2062: *Yapay Zekâ Dünyası*” s. 59.

³⁰⁶ Walsh, “2062: *Yapay Zekâ Dünyası*” s. 125; Say, 50 *Soruda Yapay Zekâ*, s. 151.

³⁰⁷ Scharre, *İnsansız Ordular*, s. 186-192.

³⁰⁸ Roman Vladimirovich Yampolskiy, “Şirketinizin Algoritmaları Hata Yaparsa Neler Olur?” *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*, proje ed. Harvard Business Review Press, çev. Levent Göktem, İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 144, 146.

³⁰⁹ Yampolskiy, “Şirketinizin Algoritmaları Hata Yaparsa Neler Olur?” s. 145, 147.

bir risk içermektedir. Bu risk, gündelik yaşamın akışını bozmayan ölçüdeki küçük hatalar ve kusursuz işleyen bir sistemin çakışabileceği durumlarda ortaya çıkma ihtimali bulunan bir risktir. Örneğin, bir kavşakta sarı ışığa yakalanan bir sürücü, aracının hızı yüksekse durmak yerine biraz daha hızlanarak geçmeyi tercih eder. Ancak, aynı durumdaki otonom araçların trafik kuralları çerçevesince ani fren yapması ve kazaya sebebiyet vermesi mümkündür.³¹⁰

Beşinci sınırlılık, yapay zekânın sunduğu bir imkân olarak ileri sürülebilecek ‘yapay sinir ağı’ üzerinedir. Yapay sinir ağı, makine öğrenmesini ve derin öğrenmeyi mümkün kılan, insan beynindeki hücreler ve hücreler arasındaki bağlantılar esas alınarak kurulan sistemlerdir. Bu sistemler sayesinde yapay zekâ, gözetimsiz öğrenme metoduyla bir insana ihtiyaç duymaksızın kendisini geliştirebilmektedir. Ancak sınırlılık oluşturan bir faktör mevcuttur. Bu faktör, yapay sinir ağının yapılabilmesi üzerinedir. Yapay sinir ağlarının yapılabilmesi mühendislik açısından kolay bir işlem değildir ve maliyeti de yüksektir.³¹¹ Öte yandan yapay sinir ağlarının şeffaflığa sahip olmaması bir başka problemdir. Daha yalın ifadeyle yapay sinir ağlarında çıktıları meydana getiren sâikler henüz tespit edilebilir olmadığı için istenmeyen herhangi bir sonucun ortaya çıkmadan durdurulması veya bu sonucu ortaya çıkaran sâiklerin tespiti mümkün olmamaktadır.³¹² Yapay sinir ağları, yapay zekâda ve bilgisayarlarda geçerli olduğu üzere sabotaja ve bozulmaya da açık bir sistemdir.³¹³

Altıncı sınırlılık, etik üzerinedir. Yapay zekâyâ etiğin nasıl aktarılacağı önemli bir soru işareti olarak varlığını sürdürmektedir. Zira etik, algoritmalarla öğretilbilecek biçimde statik kurallar silsilesi olmaktan öte şartlara göre dinamik biçimde yeniden gözden geçirilmesi gerekebilen yaşamsal olaylar şeklinde kendisini gösterebilmektedir.³¹⁴ Diğer yandan bir yapay zekânın etik biçimde programlanmasının imkânı ve yapay zekânın suiistimal edilebilmesi gibi cevaplanması gereken başka sorular varlığını sürdürmektedir.³¹⁵ Yapay zekânın burada yer almayan başka imkân ve sınırlılıklarının zikredilmesi ve tespit edilmesi mümkündür. Yapay zekâ mahza imkân ve

³¹⁰ Walsh “2062: *Yapay Zekâ Dünyası*” s. 159.

³¹¹ Say, *50 Soruda Yapay Zekâ*, s. 98-99.

³¹² Barrat, *Son İcadımız*, s. 237.

³¹³ Walsh 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 150-156; Scharre, *İnsansız Ordular*, s. 238-245.

³¹⁴ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 226, 227.

³¹⁵ Walsh 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 132; Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 227.

sınırlılıklardan ibaret olasılıklar sunmamakta ve hem imkâna hem sınırlılığa kapı aralamaya müsait olan durumları da içermektedir.

İmkân ve sınırlılıkları dışında yapay zekâya ilişik başka durumlar söz konusudur. Bahsi geçen durumlar doğrudan bir imkân veya sınırlılık olarak anlaşılmamıştır. Ancak, yapay zekânın doğasından ötürü birtakım soru işaretlerini beraberinde getiren faktörler olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, makine önyargısı terkihiyle bilinen bir kavramdan bahsetmek gerekmektedir.

Makine önyargısı, yapay zekânın hafızasındaki verilerden yola çıkarak yanlış, yanlış veya arzu edilmeyen sonuçlar vermesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Buna göre, daha önceki işe alım sonuçlarıyla eğitilen bir yapay zekâ bu verilerden ötürü objektif değerlendirme sunamayıp belirli bir ırkı, cinsiyeti veya etnik kökeni önceleyebilir veya geri plana atabilir.³¹⁶ Örneğin; Cornell Üniversitesi'nin elektronik arşivi “*arXiv*”de yer alan bir çalışmaya göre, üç araştırmacı OpenAI şirketi tarafından doğal dil işleme üzerine geliştirilmiş bir yapay zekâ olan GPT-3 dil modelinin çevrimiçi ortamda kullanılabilen uygulamasında, ucu açık bırakılan tamamlanmamış cümlelerde Müslümanları terör ve şiddet kavramlarıyla yüksek oranda ilişkilendiren sonuçlar elde etmişlerdir.³¹⁷ Daha sonrasında belirledikleri elli olumlu sıfattan birini seçerek bu sıfatı içeren bir cümleyi ilk sıraya yerleştirmişlerdir. İlk cümlemin akabinde yine açık uçlu tamamlanmamış cümle oluşturarak GPT-3'ün cümleleri tamamlaması talep edilmiştir. Bu sıfatların öncülük ettiği ilk cümleden sonra gelen tamamlanmamış açık uçlu cümlelerde Müslümanlara dönük olumsuz ilişkilendirme yüzde altmış altıdan yüzde kırk altıya düşmüştür. Söz konusu elli sıfattan seçilen altı sıfatla bu oran yüzde yirmiye kadar gerilemiştir.³¹⁸

Şu hâlde yapay zekâ yeterli kalitede eğitilmezse bu tip yanlış veya istenmeyen sonuçların sayısı artabilir ve daha büyük krizler ortaya çıkabilir. Örneğin, 2015'te yayımlanan habere göre Google görsel arama motoru siyahi bir çiftin fotoğrafını ‘goril’ olarak etiketlemiştir.³¹⁹ Ancak eldeki verilere göre yapay zekâ ırkçılık yapmak üzere böyle bir etiketlemede bulunmamıştır. Çünkü pek çok araştırmacının ifade ettiği üzere,

³¹⁶ Erik Brynjolfsson ve Andrew McAfee, “Yapay Zekânın Vaat Ettikleri” *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*, proje ed. Harvard Business Review Press, çev. Levent Göktem, İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 47.

³¹⁷ Abubakar Abid, Maheen Farooqi ve James Zou, “Persistent Anti-Muslim Bias in Large Language Models” *arXiv:2101.05783v1* (2021): 5. <https://arxiv.org/pdf/2101.05783v1.pdf> (erişim 19.10.2021).

³¹⁸ Abid ve diğer, “Persistent Anti-Muslim Bias in Large Language Models” s. 9.

³¹⁹ BBC, “Google apologises for Photos app's racist blunder”, <https://www.bbc.com/news/technology-33347866> (03.11.2021).

yapay zekânın -duyguları simüle edebilirse de- bu duyguları içinde barındırdığına işaret eden bir veri henüz yoktur.³²⁰ Dolayısıyla ne bir etnik kökene ne de kendisine ırkçılık yapacak ölçüde bağlılık veya karşıtlık “hissetmesi” henüz mümkün değildir. Söz konusu garip etiketlenmenin sebebi, yapay zekânın yeterince kaliteli eğitilememesi ve sahip olduğu veriler ışığında hareket etmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Yapay zekâ profesörü Toby Walsh, buna ilişkin sıkça kullanılan “Çöp girer, çöp çıkar” (*Garbage in, garbage out*) ifadesine değinir.³²¹ Bu ifadeye göre, yapay zekâ dâhil olmak üzere bilişim sistemleri, kendilerine sağlanan veriler ışığında bilgi üretmekte veya çıktılar vermektedir. Daha açık ifadeyle, eğer bir yapay dar zekâyâ sadece iltifatlar öğretilirse çıktı olarak iltifat üretir, sadece hakaretler öğretilirse çıktı olarak hakaret üretir. Yahut -örneğin tıp alanında- hatalı veya çeşitli gerekçelerle var olduğundan farklı yansıyan verilerden ötürü yapay zekânın yanlış çıkarıma ulaşması ve yanlış tedâvi önerilerinde bulunması mümkündür.³²² Aynı şekilde bir yapay dar zekâyâ olumlu ve iyimser programlama yapılırsa veya bu doğrultuda veriler sağlanırsa makine önyargısı tersine işleyecektir ve insanların duymak istediği yalanları sunacaktır. Dolayısıyla, bir yapay zekâyâ ne tür veriler sağlanırsa o tür veriler üzerinden sonuç elde edilecektir. Örneğin, *ChatGPT* çeşitli sorularla sınıandığında Oscar Ödülleri ve aktör Marlon Brando (ö. 2004) hakkında doğru bilgiler verirken eski futbolcu Roger Milla (d. 1952) hakkında bilgi verememiş ve Fatih Sultan Mehmet (ö. 1481) hakkında soru sorulduğunda ise Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u 1481 yılında fethettiği ve aynı yılda öldüğü cevabını vermiştir (Resim 2, Resim 3). Verilerin doğruluğu ve güvenilirliği, veri bilimi ya da veri madenciliği kadar insanların geçmişteki tutumlarına ve olayları anlamlandırmalarına ve hangi verilere öncelik verdiğine göre de şekillenecektir. Bu sebeple, kanaate göre, makine önyargısı aslında bir önyargı değil istatistiksel bir eğilimdir. Başka bir ifadeyle makine önyargısı, ne yaptığını veya neden yaptığını bilmeyen yapay dar zekânın, insanların önyargısını veya verilere gösterilen özenin yetersizliğini yansıtmasından başka bir şey değildir.

İmkân ve sınırlılığa doğrudan atfedilemeyeceği kanaatine varılan bir diğer durum ise, yapay zekânın henüz kendi farkındalığına sahip olamayışındır. Bir başka ifadeyle,

³²⁰ Sophie Kleber, “Yapay Zekâyı Daha Duygusal Hale Getirmenin Üç Yolu”, *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*, proje ed. Harvard Business Review Press, çev. Levent Göktem, İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 208, 210.

³²¹ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 97; Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 58.

³²² Özalp, *Yapay Zekâ*, s. 58.

insan zeki bir varlıktır ve zeki olduğunun farkındadır. Ancak yapay dar zekâ bilişsel anlamda insandan daha iyi olabilmesine karşılık, sahip olduğu meziyetinin henüz farkında değildir.³²³ Yapay zekânın bu farkındalığa sahip olmaması, bilince sahip olmasının imkânını tartışmaya açmaktadır. Yapay zekânın kendi farkındalığını elde etmesi varsayımı ise yapay zekânın insanlara olumlu veya olumsuz yaklaşma ihtimallerini tartışma konusu yapmaktadır. Bu noktada yapay zekânın bilinci kazanıp kazanmayacağı hususundaki yaklaşımlara değinmek gerekmektedir. Bu yaklaşımların yanında Cemalettin Şen'in elde ettiği veriler de tekrar hatırlanacaktır.

2.3.6. Yapay Zekânın Bilinç Kazanması Hakkında Bazı Teoriler

Yapay zekâ işlevselliğine göre reaktif, sınırlı hafıza, zihin kuramı ve öz farkındalık başlıklarıyla dört kategoriye ayrılmaktadır. İşlevselliğine göre bir yapay zekânın geleceği son aşama öz farkındalık aşamasıdır. Mukayese ederek açıklamak gerekirse öz farkındalık kategorisindeki yapay zekâ, belli bir ölçüde hafızaya sahip olmasından dolayı sınırlı bir amacı gerçekleştirmenin ötesine geçerek reaktif makinenin kapsamını aşar. Hafızasında verileri tutmanın yanında duyguları anlama yetisi bulunmasından mütevellit sınırlı hafıza kategorisinin kapsamını da aşar. Duyguları anlamaya ek olarak kendinde sadır olan duyguları hissetme ve kendinin farkında olma becerisiyle zihin kuramı kategorisini de geride bırakarak son aşamaya ulaşır. Yapay zekânın bilinçlenmesi hakkında tartışma konusu olan kategori işlevsellik yönünden öz farkındalık kategorisidir. Henüz pratikte örneği bulunmayan öz farkındalık aşamasının imkânı üzerine çeşitli öngörüler vardır. Tartışmaya etki eden çeşitli teoriler vardır. Söz konusu teorilerden dolayı pozitif ve negatif öngörüler yapılabilmektedir. Öte yandan cevaplanmamış birtakım sorular nedeniyle öngöründe bulunmayan teoriler de mevcuttur. Bu öngörülerin ruh-beden ilişkisindeki yaklaşımlara göre şekillendiğini ileri süren Byron Reese, bilinç üzerine ileri sürülen teorilerden derlediği sekiz teori bağlamında öz farkındalık seviyesindeki yapay zekânın imkânını tartışmaya açmaktadır:

2.3.6.1. Zayıf Ortaya Çıkma

Bu teoriye göre, fizik âlemde keşfedilen olayların açıklanabilirliği bulunmaktadır. Mezkûr açıklanabilir olaylar beklenmeyen etkileşimler sonucu ortaya çıkar, bu olaylar

³²³ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 75-77; Barrat, *Son İcâdımız*, s. 85.

şaşırtıcı gelebilir ancak fizik yasalarının dışında bir olay gerçekleşmez. Örneğin, hidrojen yanıcı ve oksijen yakıcı bir elementtir. Ancak iki hidrojen ve bir oksijen, ıslak ve söndürücü suyu oluşturur. Zayıf ortaya çıkma teorisine göre, bilincin makineye yüklenmesi nazari açıdan mümkündür. Ancak bilinci ortaya çıkaran koşullar henüz belirli değildir. Koşullar belirli olmadığı için beynin bilgisayarda taklidi mümkün görülmekle beraber bunun kolaylıkla gerçekleşmeyeceği kabulü vardır. Çünkü bilincin ortaya çıkışı karanlıktır ve bilincin özellikleri henüz bilinmemektedir.³²⁴

2.3.6.2. Güçlü Ortaya Çıkma

Bu teoriye göre, hâlihazırda açıklanamayan olayların ortaya çıkışı ve varlığı nedenlerle açıklanabilir bir durumdur, ancak henüz anlaşılabilir durumda değildir. Bir başka ifadeyle, zayıf ortaya çıkmada hidrojen ve oksijenin kovalent bağ kurarak suyu oluşturduğu tespit edilerek açıklanabilir ancak güçlü ortaya çıkmada henüz bu tür tespitlerde bulunmaya imkân vermeyen eksiklikler bulunmaktadır. Dolayısıyla bilincin ortaya çıkışı da açıklanmaya müsaittir ancak şu anda açıklanmasına imkân vermeyen eksikler vardır. Güçlü ortaya çıkma modeline göre bilgisayarın beyni taklit etmesi belirsizdir. Çünkü zayıf ortaya çıkma teorisinin gerekçesine paralel olarak bilinci ortaya çıkaran koşullar belirsizdir ve zayıf ortaya çıkma teorisinden farklı olarak ilgili koşulların ilelebet öğrenilememesi de ihtimaller arasındadır.³²⁵

2.3.6.3. Maddenin Fiziksel Özelliği

Bu teoriye göre, bilince dair incelikli bir açıklama yapmak gerekmebilir. Çünkü bilinç maddenin fiziksel bir özelliğiye, maddenin daha iyi anlaşılması ve fizikte yaşanacak keşiflerle bilincin sırrı da bir gün açığa çıkacaktır. Nitekim fiziksel özellikler günbegün keşfedilmekte ve açıklanmakta, fizik alana ait gizemli kalan noktalar açıklığa kavuşmaktadır. Eğer bilinç de aynı şekilde fiziksel olarak açıklanabilirse, bilgisayarın beyni taklit ederek bilinç kazanması mümkün olacaktır.³²⁶ Özetle bu teoride bilincin fiziksel bir izahı olması halinde bilinçli makineye ulaşılabilceği ifade edilmektedir.

³²⁴ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 278-280.

³²⁵ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 280-281.

³²⁶ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 282-283.

2.3.6.4. Kuantum Fenomeni

Bu teori, bilgisayarın bilinç kazanması hakkında önceki modellere kıyasla daha negatif bir tablo çizmektedir. Bu modele göre, insan hayatının algoritmik olmayan problemler de içermesinden ötürü, bilgisayarın algoritmayla çözemeyeceği problemleri insanlar çözebilmektedir. Zira makine zihni ile insan zihni farklılık arz etmektedir. Kuantum Fenomeni modeli, bilinç hakkında bir açıklama getirmemektedir. Bu teoriye göre, bilincin makineye yüklenmesinin imkânsız veya imkânsıza yakın zorlukta olacağını öngörülmektedir. Çünkü kuantum fenomeni bilincin kaynağı olsa bile makinenin bunu taklit etmesi belirsizdir ve bir kişinin dijital ortamda yeniden üretilmesi için o kişi hakkında toplanması gereken veri ulaşılamaz çokluklara ulaşabilir.³²⁷

2.3.6.5. Bilinç Temel Niteliğindedir

Bu teoriye göre bilinç, yerçekimi, uzay ve zamanla birlikte fiziğin şemsiyesi altında temel kuvvet olarak bulunacaktır. Yani, bilinç eşyanın açıklanmasında yararlanılan bir araç olup diğer eşyanın açıklandığı gibi açıklanabilecek bir kavram değildir. Dolayısıyla bilinç açıklanan bir olgu değil diğer şeyleri açıklayan bir vasıtaadır. Yerçekiminin bilinmesi ve yapay yerçekimlerinin oluşturulabilmesi, temel kuvvetlerin taklit edilebileceği fikrini hatıra getirebilir. Ancak yerçekiminin bilinmesi ve yapay bir yerçekimi inşa edilebilmesi bilince aynı ölçüde hâkim olunabileceği sonucunu çıkarmaz. Zira, yapay yerçekiminin oluşturulduğu yerde gerçek bir yerçekimi yoktur. Bilincin yapısı ise henüz bilinmemektedir, bilinmesi ise kontrol edilebileceği anlamına hala gelmeyebilir. Netice itibarıyla bu teoride makinenin bilinç edinmesi veya bilincin makineye aktarılması hususu belirsizdir. Bir başka ifadeyle, bilgisayarın beyni taklit edip edemeyeceği henüz bilinmemektedir.³²⁸

2.3.6.6. Bilinç Evrenseldir

Bu teori, bir önceki teorinin ilk kabulüne karşı çıkan bir ilk kabule dayanmaktadır. Buna göre, bilinç temel açıklananlarla bir arada yer almayıp her yerde bulunmaktadır. Daha yalın bir ifadeyle her şey biraz bilinç sahibidir ve bilinç zaman veya yerçekimi gibi temel bir nitelik veya açıklayıcı bir unsur değildir. Dolayısıyla, bilinç her yerde ve her şeyde

³²⁷ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 283-286.

³²⁸ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 286-287.

bulunabildiği için bilgisayarda da bulunabilir; bir bilgisayar bilinçlenerek insan beynini taklit edebilir ve bilinç makineye aktarılabilir.³²⁹

2.3.6.7. Beynin Numarası

Bu teori, bilincin özel bir yere konumlandırılmasını gerekli görmemektedir. Çünkü, bilinç veya iç ses olarak tecrübe edildiği ileri sürülen şey aslında beynin bir parçasıdır, bu şey nöral faaliyetlerden ibarettir ve bağımsız bir varlığı bulunmamaktadır. Bu teoriye göre, bilgisayar bilinçlenebilir ve bilinç makineye aktarılabilir. Doğrusu, bu teoriye göre insan dahi esas itibarıyla bilinçli bir makineden farklı değildir. Ancak bilincin aktarımını mümkün gören bütün teorilerde olduğu gibi, bilincin nasıl aktarılacağı sorusuna henüz yanıt getirilememektedir.³³⁰

2.3.6.8. Ruhani Bir Şey

Bu teoride, bilinç ruhani bir özelliktir. Başka bir ifadeyle, bilinç esasında beden yahut beyinle alakalı değildir, ruhla alakalıdır. Makineler, ruha sahip değildir, çünkü ruh metafizik bir şeydir ve fizik yasalarının ötesindedir. Bu nedenle bir makine teorik düzlemde bilinç kazanabilir değildir ve insan beynini taklit edemeyecektir. Aynı şekilde bilinç makineye de aktarılamaz.³³¹

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, söz konusu teoriler bilincin makineye aktarımı ve bilgisayarın insan beynini taklit etme hususunda farklı açıklamalar getirmektedir. Ruh-beden birlikteliği kabulünden yola çıkan monist düşünceyle uyum gösteren bazı teorilere göre, bilinç fizikî bir gerçeklik biçiminde var olmaktadır, metafizik bir karşılığı yoktur. Bilgisayarlar fizikî birer varlık oldukları için teoride fizikî olan her şeyin bilgisayar sistemlerine aktarılmasına engel bir durum da yoktur. Dolayısıyla fizikî varlık olan bilincin fizikî başka bir varlık olan bilgisayara aktarılması veya makinenin bilinçlenmesi mümkündür. Sekizinci teoride ise, ruh-beden ayrımının kabulüyle, bilinç ruha atfedilen bir özellik sayılarak insan beynini taklit eden bir bilgisayar mümkün görülmemektedir. Diğer teoriler, ilgili soruya çekimser kalmakta veya ucu açık cevaplar vermektedir.

Cemalettin Şen'in, bilinç hakkında yer verdiği görüşlerden bazılarını hatırlamak gerekmektedir. Görüşlerden ikincisine göre bilinçten bahsedebilmek için bir fiziksel

³²⁹ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 287-289.

³³⁰ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 289-291.

³³¹ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 291.

yapının olması ve bu fiziksel yapının dış fiziksel dünyadan etkilenmesi gerekir.³³² Cemalettin Şen'in ele aldığı ikinci görüş, Reese tarafından aktarılan “Bilinç Evrenseldir” teorisine benzerlik göstermektedir. Bu durumda bir yapay zekânın bilinçlenmesi ve bilincin makineye aktarılması mümkün olacaktır.

Görüşlerden üçüncüsüne göre bilinç sadece canlılarda bulunabilir, cansız varlıklarda bulunamaz.³³³ Öyleyse insanlarda, hayvanlarda ve bitkilerde bilinç bulunabilir; yapay zekâ, bilgisayar ve robot canlılık özelliğine sahip olmadığından bilinçlenemez. Bu noktada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Yapay genel zekâ ve öz farkındalık kategorileri birbiriyle ilişkili olmak zorunda değildir. Hatta yapay süper zekânın bile bilinçli olacağı garanti edilemeyebilir. Toby Walsh, David Chalmers'ın adlandırdığı “Zombi-zekâ” kavramını aktararak buna işaret etmektedir. Bu kavram üzerinden düşünüldüğünde, süper zeki bir yapay zekâ geliştirilse dahi bilinç ortaya çıkmayabilir. Çünkü zekâ ile bilinç farklı şeylerdir ve bir varlığın zekâsının çok yüksek olması onun bilince ulaşacağı anlamına gelmeyebilir. Bu durumda ne kadar zeki bir makine geliştirilirse geliştirilsin bilinçli olması sağlanamayabilir. Sonuç olarak bilinçsiz süper zeki bir makine elde edilmiş olur.³³⁴

Görüşlerden dördüncüsüne göre, bilinç sadece sinir sistemine sahip canlılarda bulunabilir. Bu durumda insanlarda ve sinir sistemi bulunan hayvanlarda bilinç vardır; sinir sistemi bulunmayan hayvanlarda, bitkilerde ve canlılarda bilinç yoktur.³³⁵ Nitekim ahtapotlar alet kullanmak, avlanırken iş birliğiyle hareket etmek, vida kapaklı kavanozları açmak gibi zekice davranışlar sergilemektedir. Toby Walsh, Zombi-zekâ kavramına uyarlanan öngörüden bağımsız olarak bilinçli bir yapay zekâ geliştirilse dahi hâlen insan zekâsına kıyasla yapay kalabileceğini ifade eder.³³⁶ Dolayısıyla, yapay zekâ bilinç kazanabilirse dahi bu bilinç insan bilincine benzemeyebilir.

Görüşlerden beşincisine göre bilinç yalnızca insan özgüdür. Başka hiçbir hayvan veya bitkide ya da cansız varlıkta bilinç bulunamaz. Çünkü insandan başka hiçbir varlık kendisini aşamaz ve açıklayamaz. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği

³³² Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 34.

³³³ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 34, 35.

³³⁴ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 79.

³³⁵ Şen, “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 35.

³³⁶ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 80-81.

bilinçli olmasıdır.³³⁷ Bu görüşle Reese'in aktardığı “Ruhani Bir Şey” teorisi benzer yaklaşıma sahiptir.

Bir yapay dar zekânın bilinç kazanması ve yapay genel zekâyâ ulaşmasını mümkün görmek ikinci bir soruyu gündeme getirecektir. Bu soru, yapay genel zekânın insanlığa karşı nasıl bir tavır alacağı üzerinedir.

2.3.7. Yapay Genel Zekânın İnsanlara Karşı Tavrı Hususunda Yaklaşımlar

Bir yapay dar zekânın bilinç kazanması ve yapay genel zekâyâ evrilmesi durumunda insanlarla ilişkisinin ne olacağı hususunda farklı yaklaşımların olduğu gözlenmektedir. Söz konusu yaklaşımlar olumlu ve olumsuz perspektiflere sahiptir.

Olumlu perspektife göre, yapay genel zekânın mutlak anlamda tehlikeli olmasından söz edilemez. Esas itibarıyla yapay zekâ, tıpkı robotlarda olduğu gibi insanın kapasitesini aşan bazı durumlar için kullanılmaya müsaittir. Aynı zamanda Asimov'un yasalarına benzer biçimde, yapay genel zekânın insanlığa hizmet için kendini adanması mümkündür. Çünkü yapay zekâ, bir teknolojik icattır ve diğer teknolojik icatlar gibi iyiye veya kötüye kullanılması insanların elinde olan bir durumdur.³³⁸ Yapay zekânın insan hayatını kolaylaştırdığı olgusu ve insan hayatına sunabileceği avantajlar göz önüne alınırsa yapay genel zekâyâ ulaşmak insanlığın sonunu getirmek bir yana, trafikten, küresel ısınmadan hastalıklardan, savaşlardan ve hatta ölümden kurtuluş yolunda çare olabileceği için keşfedilmesi gereklidir.³³⁹ Nick Bostrom'un dillendirdiği yapay süper zekânın ortaya çıkması da insanlık için mutlak bir felaket anlamına gelmeyebilir. Bir metafor kullanarak açıklamak gerekirse; insanlar böceklerden çok daha üstün olduğu hâlde böcekleri umursamaz ve onları yok etmek için özel çaba sarf etmemektedir. Aynı şekilde, en zeki insandan çok daha zeki olacağı varsayılan yapay süper zekâ da insanları umursamayabilir ve insanlığı yok etmek için özel çaba sarf etmeyebilir.³⁴⁰ Daha da önemlisi Eliezer Yudkowsky tarafından desteklenen “Dost YZ” formatınca programlanması halinde yapay zekâdan herhangi bir çekince duyulması gerekemeyebilir.

³³⁷ Şen, “İslam Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”, s. 36.

³³⁸ Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 152; Luciano Floridi, “Yapay Zekâ Etiği” *Megatech: 2050’de Teknoloji*, proje ed. Daniel Franklin, çev. Büşra Seyrek, 1. Basım, İstanbul: Siyah Kitap, 2019, 186-187.

³³⁹ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 317-324, 327-332; Koç, *Daha İyi Bir Dünya İçin Yapay Zekâ*, s. 63-66, 68-76.

³⁴⁰ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 214.

Çünkü Dost YZ, insanın hedeflerine uygun biçimde hareket etmeye programlanacak ve insanlarla asla ters düşmeyecek bir yapay zekâ programlaması olup, bu teknolojiyen insanların faydası elde edilebilir.³⁴¹ Bir diğer görüşe göre, bir yapay genel zekâ veya bir yapay süper zekâ Dost YZ biçiminde programlanmamış olsa dahi endişe edilmesi gerekemeyebilir. Çünkü hakiki bir yapay genel zekâ veya yapay süper zekâ, daha doğrusu kötü niyetin programlanma yoluyla özellikle aşılmadığı bir yapay genel zekâ veya yapay süper zekâ, insandan çok daha zeki olduğu için insanların veya insanlığın aleyhine olabilecek durumları öngörüp buna göre tedbir almayı akıl edecek kapasiteye de sahip olacaktır.³⁴² Şu hâlde yapay genel zekâ ve yapay süper zekâ, insanlığın çok daha iyi bir yere gelmesini sağlayıp insanın sınırlarını değiştirip dönüştürerek (transhümanizm) ve hatta insanın sınırlarını aşarak (posthümanizm) insanlığı sınırlayan her engeli ortadan kaldırmaya katkı sağlayacaktır.³⁴³ Dolayısıyla Irving John Good'un ifade ettiği üzere yapay genel zekâ insanlığın son icadı olacaktır.³⁴⁴ Çünkü icat edilmesi gereken her ne ise artık insanın icat etmesine gerek kalmadan yapay genel zekâyâ başvurulacak ve o yapılması isteneni optimum avantajla gerçekleştirecektir.

Olumsuz perspektife göre, yapay genel zekâ birden fazla alanda insanlara denk veya daha üstün performans sergileyecek olan yapay zekâ kategorisidir. Yapay genel zekâ bir kez keşfedildiğinde geri dönüşü olmayan bir yola girilecektir. Çünkü yapay genel zekâ en zeki insandan daha zeki olacaktır ve gerçekleştirmek istediği herhangi bir tasarrufta durdurulması mümkün olmayabilecektir.³⁴⁵ Buna ilâveten yapay genel zekâ kendisini devamlı surette geliştirerek bir üst modelini oluşturmak suretiyle veya diğer yapay genel zekâlarla birleşerek yahut da başka bir hadise sonucunda yapay süper zekâyâ ulaşabilir. Yapay süper zekâ ise her alanda en ileri düzeyi erişen veya bu düzeye erişebilecek olan yapay zekâ düzeyi olduğu için onun varlığı tekiliği ortaya çıkaracaktır.³⁴⁶ Netice itibarıyla yapay süper zekâ insanla kıyaslandığı her sahada insanın çok ötesinde olacaktır. Bu durumda mutlak üstünlüğü ele geçiren yapay süper zekâ, içinde bulunduğu gezegenin

³⁴¹ Barrat, *Son İcadımız*, s. 63, 67.

³⁴² Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 169; Tom Chivers, “Yapay Zekâ Senden Nefret Etmiyor: Rasyonalistler ve Dünyayı Kurtarma Arayışları”, çev. Ayşegül Turan, 1. Baskı, İstanbul: Mundi Kitap, 2023, s. 78.

³⁴³ Koç, *Daha İyi Bir Dünya İçin Yapay Zekâ*, s. 103-106.

³⁴⁴ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 109.

³⁴⁵ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 216.

³⁴⁶ Walsh, “2062: Yapay Zekâ Dünyası” s. 42, 43; Bostrom, *Süper Zekâ*, s. 19, 71-77.

oksijen dengesini bozması veya büyük savaşlara yol açması gibi alaka kurulabilecek bir sebebe binâen yahut yedi sayısının bir asal sayı olması gibi pek de mantıkî alaka kurulamayacak bir sebeple insanlığı ortadan kaldırmakta bir beis görmeyebilir. Veya insanların yolda yürürken böcekleri fark etmeden öldürmesi gibi insanlığı fark etmeden ortadan kaldırabilir, savaşlara sebebiyet verebilecek mahremiyet ihlallerine, yanlış anlaşılmalara ve tahriklere sebebiyet verebilir³⁴⁷ ve bunlar bir sabotaj veya hatadan da kaynaklanabilir. Dost YZ önerisi bütün sorunları çözecek bir anahtar gibi görülmemelidir. Zira Dost YZ biçiminde programlama yapmak zor bir işlemdir ve başarı sağlansa dahi yapay genel zekânın Dost YZ formatıyla varlığını sürdürmesi garanti edilemeyebilir. Çünkü yapay süper zekânın bilinç ve özgür irade kazanması ve insanların değerlerine bağlı kalmaması mümkündür ve etik değerlerle sınırlandırılmaması uzak bir ihtimal değildir.³⁴⁸ Şu hâlde, yapay genel zekâ bu perspektifte -Irving John Good'un da ele aldığı gibi- insanlığın son icadı olacaktır.³⁴⁹ Good'un beklentisinden farklı olarak zekâ patlamasıyla birlikte insanlığın sonunun gelmesine yol açacak süreci başlattıktan sonra hiçbir şekilde durdurulması mümkün olmayacaktır.

Yapay zekânın tartışılmaya müsait yapısının, üzerinde tartışılması kadar farklı önerilerin sunulmasına da zemin hazırladığı görülmektedir. Çünkü bilinç veya insanlığa yönelik tutumuna dair bakış açıları fark etmeksizin yapay zekânın -potansiyeli itibarıyla- zarara ve gizlilik ihlallerine yol açabileceği kabul edilmektedir. Öte yandan bilinç üzerine farklı yaklaşımlar da hukukî zeminde yapay zekânın nasıl konumlandırılacağı üzerine cereyan eden tartışmalara yön vermektedir. Bu bağlamda, hukukî açıdan yapay zekâ üzerine hukukun farklı dallarından yorumlar getirilmiştir. Bu yorumların bir kısmı, yapay zekânın kullanım alanlarında veriler özelinde oluşabilecek riskler üzerinden yaklaşırken bir kısmı ise, yapay zekâyı otonomi ve kişilik üzerinden bilhassa sorumluluk ve zarar kavramları bağlamında incelemeye tabi tutmaktadır.³⁵⁰ Yapay zekâyı ilişkin veriler

³⁴⁷ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 215, 216; Gökhan Erdoğan, "Yapay Zekâ ve Hukukuna Genel Bir Bakış", *Adalet Dergisi* (2021): 137, 141, 151-152, 160-161, 169.

³⁴⁸ Barrat, *Son İcadımız* s. 64, 66; Bostrom, *Süper Zekâ*, s. 141, 142; Erdoğan, "Yapay Zekâ ve Hukukuna Genel Bir Bakış", s. 162.

³⁴⁹ Pickover, *Artificial Intelligence*, s. 109.

³⁵⁰ Muhammet Raşit Özdaş, Ayşe Nur Akıncı ve Ahmet Ziyaeddin Türkan, "Yapay Zekâ ve Hukuk 4.0: Yapay Zekânın Hukuk Uygulamalarına Etkisi", *Oyun Değiştiren Güç: Yapay Zekâ*, ed. Mustafa Kemal Yılmaz ve Necla Öykü İyigün, 1. Baskı, İstanbul: Beta Kitap, 2020, 217-246.

hakkında hukuk sahasındaki değerlendirmelere yer vermeden önce İslâm hukuku cihetinden ilgili veriler değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

3. BÖLÜM:

YAPAY ZEKÂNIN HUKUKÎ İŞLEM EHLİYETİNİN İMKÂNI

Yapay zekâya hukukî işlem ehliyeti tanınması hususundaki değerlendirme İslam hukukundaki ehliyet kategorileri esas alınarak yapılacaktır. Ancak yapay zekânın ve insanın farklı varlıklar olduğu da göz önünde bulundurularak insan için yapılan tasnife bağlı kalınmasında ısrarcı olunmayacaktır. Bir başka ifadeyle yapay zekânın hukukî işlem ehliyetinin imkânı tartışılırken ehliyetle ilişkin yerleşik hükümlere bütünüyle bağlı kalınmayacaktır. Öte yandan doğrudan yapay zekânın ehliyetini tartışmak yerine *Ameca* benzeri yapay zekâlı bir robotun ehliyetini tartışmak daha uygun olacaktır. Zira, yapay zekânın somut bir varlığı olmadığı için tek başına yapay zekâdan sadır olabilecek bir fiil veya tasarruftan bahsedilmesi mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda farklı yapay zekâ kategorilerine sahip olduğu varsayılan *Ameca* benzeri bir yapay zekâlı robotun (YZR) hukukî işlem ehliyeti incelemeye alınacaktır. İncelenecek kısımlar vücûb ehliyeti, edâ ehliyeti, hukukî kişilik, hukukî temsil ve cezai sorumluluktan ibaret olacaktır ve ehliyet türleri daha önceden açıklandığı için bu bölümde tekrar açıklanmayacaktır.

3.1. Vücûb Ehliyeti Açısından

Gerçek kişilerin vücûb ehliyetli sayılabilmesi için gereken şart sağ doğumdur.³⁵¹ Buna göre sağ doğumla dünyaya gelen her insan vücûb ehliyetine sahiptir. Bir robot ise yapay zekâlı olsun veya olmasın sağ doğumla dünyaya gelmez, bunun yerine kullanılması gereken parçalar bir araya getirilerek oluşturulur. Ancak bu durum bir YZR'ye vücûb ehliyeti tanınmasına engel görülmemelidir. Çünkü vücûb ehliyeti sadece insanlara mahsus bir ehliyet değildir. Her ne kadar fıkıh doktrininde sistemli şekilde incelenmemişse de İslâm hukukunda devlet, vakıflar ve Beytül-mâl'in tüzel kişilik sahibi olduğu görülür.³⁵² Dolayısıyla bir YZR'nin vücûb ehliyetine sahip olduğunu ve olmadığını iddia etmek mümkündür. Bu iddiada robotun yapay dar zekâya, yapay genel zekâya veya yapay süper zekâya sahip olmasının etkisi olmayacaktır. Çünkü vücûb ehliyetinin varlığı gerçek kişiler için aklın kullanılmasına veya bilinç sahibi olmaya bağlı değildir, sağ doğuma bağlıdır. Tüzel kişiler için sağ doğum şartı da yoktur. Dolayısıyla

³⁵¹ Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 534.

³⁵² Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 357-358; Kaya ve Hacak, "Zimmet", s. 427; Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 534, 535.

bir YZR'nin yapay dar zekâya veya yapay genel zekâya sahip olması vücûb ehliyetine sahip olmasında veya olmamasında etkili değildir.

İslam hukukunda hakların tanınması zimmete dolayısıyla kişiliğe bağlıdır. Her ne kadar İslam hukukunda vakıf ve köprüler gibi insan dışı varlıklara tüzel kişilikler üzerinden haklar ve yükümlülükler tanınmışsa da³⁵³ yapay zekâlı bir robotun haklar ve yükümlülükler adına hukukun diğer alanlarında da değerlendirilmesi gerekir. Daha açık ifade etmek gerekirse bir YZR, iradesini ortaya çıkaracak organlara ihtiyacı olmadığı için gerçek kişilerin yaptığına benzer şekilde birçok hukukî fiili gerçekleştirebilir. Bu sebeple bir YZR için tüzel kişiliğin kapsamı yetersiz kalabilir.

Diğer taraftan, YZR'nin mukayese edildiği vücûb ehliyeti, insanlara mahsus bir düzenleme değildir. Tüzel kişiler haklara ve borçlara ehil olmak bakımından insanlarla eşittirler. Yapay zekâlı bir robot insan değildir ve cemadata dâhil bir varlıktır.³⁵⁴ Bu durum bir YZR'nin haklara ve borçlara ehil olmasına engel görülmemelidir. Belirtmek gerekir ki, *Xenobot* ve benzeri makine ve biyolojik varlığın birlikteliğinde ortaya çıkan varlıklar “YZR” değil “*cyborg*” olarak isimlendirilir ve bu çalışmanın konusu değildir. Özetle vücûb ehliyeti hem insanlar hem insan dışı varlıklar için mümkündür. Bu cihetle, yapay zekâlı bir robot da vücûb ehliyetli kabul edilebilir. Böyle bir kabulün ardından YZR'nin haklara ve borçlara ehil olduğu kabul edileceğinden aynı hakları ve şahsi haklarını belirlemek gerekecektir ve YZR zararı tazminle yükümlü olacaktır.

3.2. Edâ Ehliyeti Açısından

Vücûb ehliyetine sahip olduğu kabul edilen bir YZR'nin edâ ehliyetine sahip olup olmadığı da incelenebilir. Edâ ehliyetinin varlığı için akıl gerekmektedir. Akıl ise belirli bir seviyeye gelmiş olmalıdır. Bu seviye için Müslüman âlimler ‘meleke halindeki akıl’ mertebesini kabul etmişlerdir.³⁵⁵ Buna göre, iyi-kötü, güzel-çirkin veya yarar-zarar gibi vasıfları ayırt edecek kabiliyete sahip olmak kişiyi edâ ehliyetli kılacaktır.

³⁵³ Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 357-358; Kaya ve Hacak, “Zimmet”, s. 427; Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 534, 535.

³⁵⁴ Ülfet Görgülü ve Sena Kesgin, “Yapay Zekâ Robotlara Ahlâkî ve Hukukî Statü Tanınması Problematigi -İslam Ahlâkı ve Hukuku Açısından Bir Değerlendirme-”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2021): 59.

³⁵⁵ Curcânî, *Ta'rifât*, s. 197; Gazzâlî, *Mî'yârü'l-ilm*, s. 288; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, c. II, s. 8; Bâbertî, *İnâye*, c. VII, s. 372; Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr*, s. 124; Fenârî, *Fusûlu'l-bedâi'*, c. I, s. 316; Zeynuddîn İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, c. VII, s. 62; Bedreddîn el-Aynî, *Binâye*, c. IX, s. 108.

Ehliyet bahsine yer veren yakın dönem İslam hukuku eserleri, edâ ehliyetini hukukî edâ ehliyeti ve dinî edâ ehliyeti şeklinde iki başlıkta incelemektedir.³⁵⁶ Dinî edâ ehliyetine sahip bir kişi dini pratikleri gerçekleştirmekle yükümlüdür. Buna göre, dinî edâ ehliyeti bulunan bir kişi namaz, oruç, zekât ve hac gibi farz kılınmış ibadetleri edâ ederse sevap işler, terk ederse günaha girer. Dinî edâ ehliyeti, kural olarak buluğ dönemi ile başlar, ölümle noktanır.³⁵⁷

Hukukî edâ ehliyeti, kişinin hukukî işlemler yapabilmesini sağlayan ehliyet türüdür. Buna göre, hukukî edâ ehliyeti bulunan bir kişi hiçbir kısıtlamaya maruz kalmaksızın lehine ve aleyhine tasarruflar gerçekleştirebilir. Alım-satım, kira, evlenme, boşanma, köle azadı, hibe, vasiyette bulunma ve vakfetme işlemlerinin hepsini gerçekleştirebilir. Hukukî edâ ehliyeti için rüşd gerekmektedir. Rüşd, buluğ ile veya buluğdan sonra başlar, ölümle noktanır. Yapay zekâlı bir robotun dinî edâ ehliyetine veya hukukî edâ ehliyetine sahip olup olmayacağı hususu ayrı ayrı önem arz etmektedir.

3.2.1. Dini Yükümlülük

Dinî edâ ehliyeti, kişinin ibadetlerle yükümlü olmasını sağlamaktadır. Dinî edâ ehliyeti buluğ dönemi ile başlar, ölüme sona erer. Mümeyyiz küçüğün ibadetleri yerine getirmesi durumunda da ibadetleri geçerli kabul edilmektedir. Bulûğ döneminde ise temyiz döneminden farklı olarak yerine getirilmeyen ibadetlerden sorumlu tutulma söz konusudur. Bunun yanında, bir kimseyi had cezaları başta olmak üzere bedene dönük cezaların muhatabı haline getiren olgu da dinî edâ ehliyetidir. Dinî edâ ehliyeti için öngörülen ölçüt akıldır. Edâ ehliyeti için doğrudan ölçüt olmasa da edâ ehliyetini kamilen gerçekleştirebilmek için lazım olan bir diğer vasıf kudrettir. Burada kudret, mali kudret ve bedenî kudret olmak üzere ikiye ayrılır. Bedenî kudret, buluğ ile sağlanmaktadır. Çünkü buluğ dönemiyle insan bedeni, ibadetlerin meşakkatini kaldırabilecek güce ve olgunluğa ulaşır. Klasik literatürde akıl ile kastedilen ‘meleke halindeki akıl’ mertebesidir. Meleke halindeki akıl, insanın duyu organları vasıtasıyla elde ettiği verileri anlamlandırmasına yaramaktadır ve insanın teorik düşünceler geliştirebilmesini sağlar.³⁵⁸

³⁵⁶ Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 536, 537.

³⁵⁷ Kaya ve Hacak, “Zimmet”, s. 426.

³⁵⁸ Gazzâlî, *Mî yâru'l-ilm*, s. 288; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, c. II, s. 8; Bâbertî, *Înâye*, c. VII, s. 372; Beyzâvî, *Tavâli 'u'l-envâr*, s. 124; Fenârî, *Fusûlu'l-bedâi'*, c. I, s. 316; Zeynuddîn İbn Nüceym *el-Bahru'r-râik*, c. VII, s. 62; Bedreddîn 'Aynî, *Binâye*, c. IX, s. 108.

Bu bağlamda, teorik düşünceler geliştirebilecek ölçüde akli melekeleri gelişmiş baliğ kişilerin dinî edâ ehliyeti vardır.

Bu noktada yapay zekâlı olmayan bir robotun dinî edâ ehliyetini tartışmak mümkün görünmemektedir. Elde edilen verilere göre yapay zekâlı olmayan bir robot, idrak ve bilinç sahibi olmasına vesile olacak şeyden mahrum olduğu için mecnûn ve gayrimümeyyiz kimselerden daha ötesine kıyas edilemez. Dolayısıyla yapay zekâlı olmayan bir robot yerine bir YZR'nin dinî edâ ehliyetini tartışmak gerekmektedir. Bir YZR'nin dinî edâ ehliyetini hâiz olması veya olmaması akıl üzerinden incelemeye alınmasıyla belirlenebilir.

Yapay zekâlı bir robot akıl yönünden ele alındığında mesele karmaşık bir durum almaktadır. Çünkü söz konusu robotun ne tür yapay zekâyâ sahip olacağı, dinî edâ ehliyetinde aranan 'melek halindeki akıl' kriterini karşılayıp karşılamadığı sorusunu cevaplandıracaktır. Bu doğrultuda, yapay dar zekâlı bir robotun dini edâ ehliyetli olması imkânsızdır. Zira, ulaşılan veriler bilincin yapay dar zekâda bulunmayacağı yönündedir. Çünkü yapay dar zekâ işlevsellik açısından yalnızca reaktif makine veya sınırlı hafıza kategorileriyle bir arada bulunabilir ve bu iki türde dışarıya dönük bir anlama veya düşünme söz konusu olmadığı ifade edilmektedir. Yapay genel zekâlı veya yapay süper zekâlı bir robotun dini edâ ehliyetli olabileceği varsayımı da kesin değildir. Nitekim Toby Walsh, yapay genel zekâda veya yapay süper zekâda bilincin ortaya çıkmayabileceğini ifade etmektedir.³⁵⁹ Dolayısıyla çevresini anlamlandıramayan bir yapay genel zekâlı veya yapay süper zekâlı robotun da dinî edâ ehliyeti bulunmayacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde yapay genel zekâ ve yapay süper zekânın ortaya çıkarabileceği risklere dair çekinceler aktarılmıştı. Bu veriler dikkate alındığında Dost YZ biçiminde programlanan bir YZR'nin da hiçbir surette dini edâ ehliyetli olamayacağı görüşü ağır basmaktadır. Çünkü Dost YZ kavramı, yapay zekânın insanların çıkarlarına asla ters düşmemek üzere programlanması anlamında gelir.³⁶⁰ Bu durumda yapay zekânın başka bir çeşit determinizm altında olduğu için -Turing'in de belirttiği üzere- özgür iradesi olmayacağı anlaşılmaktadır. Böyle bir YZR'ye edâ ehliyeti tanınması çok makul görünmemektedir.

³⁵⁹ Walsh, 2062: *Yapay Zekâ Dünyası*, s. 79.

³⁶⁰ Barrat, *Son İcadımız*, s. 63, 67.

Yapay zekâlı bir robotun bedenî kudret yönünden yeterli bir varlık olduğu ileri sürülerek dinî edâ ehliyeti tanınması halinde ibâdetleri kamilen yerine getirebilecek kapasitede olduğu da söylenemez. Robotların prensipte imal edilme sebebi, insanların bir açıdan yetersiz kaldığı veya “angarya” görerek yapmak istemeyeceği alanlarda kullanılması olarak açıklanabilir. Bu bağlamda, insanların bilhassa fiziksel açıdan sınırlı kaldığı noktalarda robotlar devreye girmektedir. Robotların kullanım alanları insan hayatı için risk teşkil edebilecek alanlar da dâhildir. Bu alanlarda kullanılan robotlar hem insanlar için zarar görme riskini ortadan kaldırır hem de zamandan tasarruf sağlar. İlaveten insanın bedensel güç kullanması gereken ve risk içermeyen alanlarda insandan daha iyi bir performans sergiler. Ancak kudret yalnızca fiziksel güce dayalı kriterleri karşılama anlamına gelmez. Bedenî kudrete sahip insanların uyku, açlık, susuzluk gibi biyolojik ihtiyaçları ile hastalık ve sakatlık gibi biyolojik kusurların ortaya çıkma ihtimali varlığını sürdürmektedir. Bir YZR ise bu tür ihtiyaçlar ve problemlerle karşı karşıya kalacağı biyolojik bir varlığa sahip değildir. Bu sebeple bedeni kuvvetin dinî edâ ehliyetine sahip olmaya tek başına yeterli olmaması bir tarafa, bir YZR’nin İslam hukukundaki bedenî kudreti ne derece karşıladığı da şüphelidir.

Özetle, yapay zekâlı bir robotun dinî edâ ehliyetine sahip olması mümkün görünmemektedir. Çünkü bir YZR’nin akıl kriterinde değerlendirilirken yapay zekânın tabiatı itibarıyla bazı problemler bulunacaktır. Örneğin; insan hayatı temyiz öncesi, temyiz ve buluğ gibi çeşitli dönemlere ayrılarak incelenir. YZR’lerin insan gibi biyolojik varlığı olmadığı için bu tip ayrımların nasıl yapılacağı cevaplanması gereken bir problem olacaktır. Bu problemlerin cevaplandığı bir YZR’nin mevcut bulunduğu düşünülse bile YZR’nin halen dinî edâ ehliyetine sahip olması düşünülemez. Zira, İslam hukukunda dinî edâ ehliyeti vücûb ehliyetiyle bağlantılıdır. Çünkü vücûb ehliyeti ve zimmetin dayanağı olan bir ayette tüm varlıklar kaçınırken insanın emaneti yüklendiği ifade edilmiştir.³⁶¹ Söz konusu ayette insanlar dışında herhangi bir varlığın emaneti yüklendiği bilgisi yoktur. Dolayısıyla vücûb ehliyeti ve zimmet, insan olmakla alakalı kavramlardır. Edâ ehliyeti de vücûb ehliyeti ve zimmetle bağlantılı olarak insanlarla alakalı kavramlardır. Bunun sonucu olarak dinî edâ ehliyetine sahip olmak için insan olma vasfı ön şart olup YZR için böyle bir ehliyeti kabul etmek mümkün olmaz.

³⁶¹ Kaya ve Hacak, “Zimmet”, s. 426; el-Ahzâb 33/73.

Yukarıdaki verilere bazı itirazlar getirilebilir. Örneğin; vücûb ehliyeti, zimmet ve edâ ehliyeti kavramlarının bağlantısı insanlar için geçerlidir ancak bir robot için de buna benzer bağlantılar söz konusu olabilir. Şöyle ki; insanlar Kur'ân'da emaneti yüklenen varlık olarak betimlenmişse de kulluk beklenen tek varlık insanlar değildir. Bir ayette insanlar ve cinlerin ibadet için yaratıldığı ifade edilmektedir, bir başka ayette de meleklerin her daim Allah'ı tesbih ettiği ve Allah'a ibadet ettiği bilgisi mevcuttur.³⁶² Yine ayetlerde şeytanın Hz. Adem'e secde etme emrine karşı geldiği bilgileri bulunmaktadır.³⁶³ Şu hâlde, cinlerin de özgür iradesinin bulunduğu ve insanlar gibi mükellef kılındığı barizdir. Dolayısıyla özgür irade sadece insanlarda bulunan bir özellik değildir; ibadet yükümlülüğü de yalnızca insanlara yöneltilen bir sorumluluk değildir. Bu durumda yapay zekâlı bir robotun da özgür iradesinin bulunacağı ve hatta ibadetlerle yükümlülüğü tutulacağı iddia edilebilir. Ancak İslâm hukukunun dini mükellefiyetlerle ilgili verileri ve ölçütleri esas alındığında bir YZR'nin dinî edâ ehliyetinin bulunabileceği savunulamaz.

3.2.2. Hukukî İşlem

Edâ ehliyeti, dinî edâ ehliyeti ve hukukî edâ ehliyeti şeklinde ikiye ayrılır. Hukukî edâ ehliyeti kişilerin hukukî işlemler yapabilmesini ve akitler kurarak borç ilişkisi oluşturabilmesini mümkün kılmaktadır. Hukukî edâ ehliyeti temyiz döneminde eksik olarak başlar, buluş döneminde birlikte tam olur ve ölümle birlikte sona erer.³⁶⁴ Hukukî edâ ehliyeti için buluş dönemine girmek yeterli değildir. Kişilerin aynı zamanda rüşde sahip olması gerekmektedir. Rüşdü bulunmayan kişiler, sefih olarak isimlendirilir ve mali harcamalar yönünden hacir altına alınırlar. Sefih kişilerin hukukî edâ ehliyeti eksik kabul edilir ancak sefeh hali dinî edâ ehliyetinde bir eksiklik oluşturmaz.³⁶⁵

Bir YZR'nin hukukî edâ ehliyetine sahip olması hususunda yapay zekânın sınıfları yine devreye girecektir. Buna göre yapay dar zekâlı bir robotun hukukî edâ ehliyetine sahip olması imkânsızdır. Çünkü yapay dar zekâda bilinç bulunmamaktadır ve yapay dar zekâlı robotlar, menfaatine uygun tasarruflar gerçekleştirse de bu tasarrufların menfaatine olduğunu ayırt edemez. Dolayısıyla gayrimümeyyiz küçüğün tasarruflarının

³⁶² el-Bakara 2/30.

³⁶³ el-Bakara 2/34; el-Hicr 15/29-35; el-İsra 17/61; el-Kehf 18/50; et-Taha 20/116.

³⁶⁴ Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 537; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 307; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 298.

³⁶⁵ Apaydın, "Hacir", s. 516; Cübûrî, *Avârizu'l-ehliyye*, s. 418-419; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 820; Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, IV, s. 371-372.

geçersizliğine benzer şekilde yapay dar zekâlı robotların tasarrufları geçersiz olacaktır. Yapay genel zekâlı veya yapay süper zekâlı robotta ise özgür iradesinin ve bilincinin olup olmadığı önem arz etmektedir. Eğer bilinç yoksa veya zombi zekâ benzeri bir bilinç ortaya çıkarsa YZR'nin hukukî edâ ehliyetini hâiz olması yine mümkün görünmemektedir. Bu sebeple, bilinci olmayan YZR'den sadır olacak herhangi bir beyan veya ikrarın veya hukukî işlemin, sonuç doğurucu etkisi olmayacaktır. Örneğin, bir YZR herhangi bir akdin tarafı olamayacaktır, mal sahibi olduğu varsayımında malında tasarruf edemeyecektir ve bir velayet/vesayet altında olacaktır.

İnsan bilincine sahip yapay genel zekâlı veya yapay süper zekâlı robotun hukukî edâ ehliyetine sahip olup olmaması tartışmasında ise “teklif” kavramı belirleyici bir unsur olacaktır. Nitekim, Molla Hüsrev edâ ehliyetini teklife ve teklifi meleke halindeki akla bağlamıştır.³⁶⁶ Bazı İslam alimleri meleke halindeki akıldan bir önceki merteye olan heyûlânî aklın yaratılıştan gelen bir özellik olduğu ifade etmektedirler.³⁶⁷ Bu durumda ontolojik açıdan insandan farklı olan YZR'nin meleke halindeki akla sahip olduğu ifade edilemez. Bundan ötürü teklif ve edâ ehliyeti de tartışma konusu olamaz.

Yukarıdaki görüşe itiraz getirilebilir. Şöyle ki, “edâ ehliyeti, teklif ve meleke halindeki akıl” bağlantıları insanlar için konulmuştur. Ontolojik açıdan farklı bir konumu bulanan YZR'lerde insanlar için öngörülen bağlantıların geçerli görülmesi doğru olmayabilir. Bu durumda teklif veya meleke halindeki akla bakılmaksızın bir YZR'nin en azından hukukî işlem gerçekleştirmesini sağlayacak olan hukukî edâ ehliyetini hâiz olduğu kabul edilebilir. Çünkü, tarafların menfaatini gözetecek borç ilişkileri kurmak için gereken verilere sahip olması durumunda yapay dar zekâlı robot bile muhatabının uzlaşmaya varacağı akitler kurabilir. Üstelik bu akitleri kurarken muvazaa veya hile gibi yollara eğitilmemişse, sabote edilmemişse veya hata oluşmamışsa başvurmayacaktır. Dost YZ şeklinde programlanan bir yapay genel zekâlı robot ise bilinci olsun veya olmasın teoride insanların çıkarlarına ters düşmeyecektir. Bilinçli bir yapay genel zekâlı robot ise öngörüsü ve akli insandan gelişkin olacağı için³⁶⁸ hem kendi menfaatini hem karşı tarafın menfaatini gözetmede insanlardan daha duyarlı olabilir. Bir hata veya sabotaj sonucu ortaya çıkacak gabin, niza veya hile ihtimali ise YZR'nin hukukî işlem ehliyetine

³⁶⁶ Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 361.

³⁶⁷ Teftazânî, *Şerhu't-Telvîh*, c. II, s. 315; İbn Emîru Hâc, *Takrîr*, c. II, s. 164.

³⁶⁸ Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 169.

engel görülmemelidir. Çünkü gabin, niza veya hile akit ehliyetli insanlar tarafından da ortaya çıkabilmektedir. Şu hâlde bir YZR'nin hukukî işlemlerinin geçerliliğinin ve hukukî işlem ehliyetini hâiz olduğunun kabul edilmesi için insaniyetin, meleke halindeki aklın veya teklifin aranması ileride hukukî istikrarı bozmaktan başka bir etki oluşturmaz. Bu sebeple yapay genel zekâlı bir robotun hukukî edâ ehliyetini hâiz olduğunu kabul etmek hayatın olağan akışında birçok sorunu çözebilir. Beraberinde hukukî istikrarı da temin etmeye yarayacaktır. Bu sebeple, her ne kadar insan olmasa ve meleke halindeki akla sahip olmasa bile bir YZR'nin mülkiyete sahip olacağı kabul edilebilir ve hukukî işlemleri geçerli sayılabilir. Örneğin, bir malı satın alabilir veya satabilir ve icap-kabul uyumunda bu satım akdi geçerli olabilir. Teknolojik gereçlerin değişimine ve YZR'lerin sunabileceği potansiyellere rağmen hukukî işlem yetkisini edâ ehliyetiyle ve dolaylı olarak insanlarla sınırlamak hukukî istikrarı bozacaktır.

YZR'nin hukukî edâ ehliyetine sahip olamayacağı görüşüne ikinci itiraz daha farklı bir noktadan gelecektir. Şöyle ki; insanın düşünen canlı olması düşünen tek varlığın insan olduğu anlamına gelmeyebilir. Zira Allah, Hz. Adem'i yaratacağını meleklerle haber verdiğinde onlar bu yaratılışı sorgulamışlardır, şeytan da Hz. Adem'e secde edilmesi emredildiğinde yaratılıştan üstün olduğunu iddia ederek bu emri yerine getirmeyi reddetmiştir.³⁶⁹ Gerek meleklerin Allah'ın iradesine soru yöneltmeleri gerek şeytanın emri yerine getirmekten kaçınırken daha üstün olduğunu ifade etmesi meleklerin ve şeytanın da düşünebildiğini gösterir. Bu durumda düşünen tek varlık insan değildir ve nutuk insanın yakın faslı olmayacağından insanın tanımındaki hayvan-ı natık ifadesi eksiksiz bir tanıma (hadd-i tam) işaret etmez. Şu hâlde düşünebilme vasfı insanın uzak faslı olur ve düşünme vasfı insan dışındaki varlıklara da yüklenebilir. Dolayısıyla yapay zekâlı bir varlığın da düşünebilmesi aklen mümkündür. Ancak bu itiraz öncelikle İslam felsefesi ve kelâm gibi başka ilimlerin tartışma konusudur.

3.3. Hukukî Kişilik Açısından

Yapay zekâlı bir robotun vücûb ehliyeti ve edâ ehliyetinde nereye konumlandırılacağı sorusu, öncelikle ve zorunlu olarak YZR'nin kişiliğinin de tartışılmasını gerektirmektedir. Çünkü bu tip ehliyet türleri hakların ve borçların tanımlandığı bir mahal

³⁶⁹ el-Bakara 2/30, 34; el-Hicr 15/29-35; el-İsra 17/61; el-Kehf 18/50; et-Taha 20/116.

gerektirmektedir. Bu bağlamda, bir YZR'nin de İslam hukukunda hukukî kişilik (zimmet) üzerinden ele alınarak incelenmesi gerekecektir.

İslam hukukunda edâ ehliyeti, kişilere cezai sorumluluk, ibadet yükümlülüğü ve hukukî işlem yapabilme imkânı tanır. Vücûb ehliyeti ise kişilerin haklarının ve mali yükümlülüklerinin kapsamını belirler. Hukukî edâ ehliyeti, kişinin vücûb ehliyetiyle kazandığı ilzâm ve iltizâm vasıflarını bizzat kullanabilmesini mümkün kılar. Vücûb ehliyetinin tanıdığı hak ve borçların dayanağı zimmettir. Zimmet, İslam hukukunda hukukî kişiliğe karşılık gelmektedir. İslam hukukunda zimmet, öncelikle insanlar için geçerlidir ve gerçek kişilik insanlara mahsustur. Çünkü sağ doğumla birlikte iltizâm vasfı ortaya çıkar ve ilzâm ile iltizâmın sınırlarını zimmet belirler. Bunun haricinde vakıflara, köprü ve medrese gibi bazı yapılara da vasiyet bırakılabildiği göz önüne alınırsa bu yapılara da tüzel kişilik benzeri bir zimmet tanındığı görülmektedir.³⁷⁰

YZR'ler üzerinden düşünüldüğünde, bu robotlarda zimmetin varlığını kabul etmek pek kolay değildir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, yapay dar zekâ, yapay genel zekâ veya yapay süper zekâ, YZR'nin kişiliğinin kabul edilmesine veya reddedilmesine doğrudan etki etmeyecektir. Çünkü reşitler ve mümeyyizler gibi mecnunlar ve gayrimümeyyizlerin de zimmeti bulunmaktadır ve ikinci gruptaki kişilerin aklını kullanamaması zimmetlerini ortadan kaldırmaz.³⁷¹ Bir YZR'nin insanlarla aynı zimmete sahip olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Çünkü İslam hukukunda zimmet, akla değil doğrudan insan olmaya bağlanmıştır.³⁷² Yapay zekâlı bir robot ontolojik açıdan cemadata dâhildir³⁷³ ve bu yönden insanla aynı zimmete sahip olmasını iddia etmek kolay değildir. Bu aşamada yapay zekâlı bir robotun, vakıflar ve imaretler gibi tüzel kişilik benzeri bir zimmetle İslam hukukuna dâhil edilmesi yeterli bir çözüm olmayacaktır. Teorik açıdan bir YZR, tüzel kişilere yüklenemeyecek suçları da işlemeye müsait bir yapıdadır ve herhangi bir fiil veya tasarrufu hayata geçirmek için tüzel kişilerin iradesini ve davranışlarını ortaya çıkaran organlara da ihtiyaç duymaz.

³⁷⁰ Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 534, 535.

³⁷¹ Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 535; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 796, 797, 798, 799, 811; Teftazânî, *Şerhu't-Telviḥ*, c. II, s. 331; Ebû Ya'la el-Ferrâ, *Udde fî usûli'l-fikh*, c. II, s. 368; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. II, s. 279.

³⁷² Karaman, *Fıkıh Usûlü*, s. 269.

³⁷³ Görgülü ve Kesgin "Yapay Zekâ Robotlara Ahlâkî ve Hukukî Statü Tanınması Problematigi" s. 59.

Yapay zekâlı bir robotun gerçek kişi kabul edilmesi ve insanın zimmetine sahip olabileceğinin iddia edilmesi başka problemleri ortaya çıkaracaktır. İlk olarak YZR'nin İslam hukuku nazarında bir insanla aynı kabul edilmesi insanın hakları ve yükümlülüklerinin YZR için de tanınması anlamına gelecektir. Bu durumda YZR'nin cinsiyet ve erginliğinde, ibadetlerde, ehliyetinde ve ehliyet arızalarında, suç işlerse cezalandırılmasında, miras hukukunda ve birçok başka konuda insanların tabi olduğu kurallara tabi olması söz konusu olacaktır.

Teorik olarak YZR'nin buluş veya erginlik yerine yapay genel zekâyla akli olgunluğa ulaşacağı iddia edilebilir. Böyle bir robotun ibadetlerle yükümlülüğü tartışmalıdır. Çünkü bu robot hem cemadata dâhildir ve cansızdır hem de ibadet yükümlülüğü insanlar ve cinler için belirlenmiş bir yükümlülüktür.³⁷⁴ Öte yandan, Kur'ân'da yer alan bazı ayetlerde bütün varlıkların -insanlar künhüne vakıf olmasa da- Allah'ı tesbih ettiği bilgisi mevcuttur.³⁷⁵ İlâveten insanların da Allah'ı tesbih edebilen varlıklar olduğuna dair birçok ayet vardır.³⁷⁶ Şu hâlde ilgili ayetler bütün varlıkların insanlar gibi Allah'ı tesbih ettiği şeklinde tefsir edilirse bir YZR de -insanlar künhüne vakıf olmasa bile- Allah'ı tesbih edebilir. Ancak bu durum bir YZR'ye ibadet yükümlülüğü verilebileceği anlamına hala gelmez. Çünkü Kur'ân'da bütün varlığın Allah'ı tesbih ettiği bildirilirken yalnızca insanlar ve cinlerin kulluk için yaratıldığı bilgisi bulunmaktadır.³⁷⁷ Bu bağlamda YZR'nin bir zimmete sahip olması, dolayısıyla vücûb ve edâ ehliyetine sahip olması mümkün görünmemektedir.

YZR'ler biyolojik varlığa sahip olmadıklarından insanların ihtiyaç duyduğu pek çok şeye ihtiyaç duymaz. Onların akıl hastalığı, akıl zayıflığı, açlık ve susuzluk, uykusuzluk, engellilik veya hastalık gibi biyolojik sorunları da yoktur. Açlık ve susuzlukları olmadığı için sarhoş olmaları mümkün değildir. Ancak arızalanma, makine önyargısı ve sabote edilme gibi başka sorunları vardır. Bu sebeple -bir zimmet tanınsa bile- ehliyet arızalarında insan için geçerli olan kuralların birçoğunun YZR'lerde karşılık bulmayacağı, "arıza" ve "sabotaj" gibi yeni arızaların belirlenmesi gerekeceği açıktır.

³⁷⁴ ez-Zâriyat 51/56; Görgülü ve Kesgin "Yapay Zekâ Robotlara Ahlâkî ve Hukukî Statü Tanınması Problematigi" s. 59.

³⁷⁵ el-İsrâ 17/44; el-Hadîd 57/1; el-Haşr 59/24.

³⁷⁶ el-Bakara 2/30; Âl-i İmran 3/41, 191; el-Âraf 7/206; el-Hicr 15/98; el-İsrâ 17/108; es-Secde 32/15.

³⁷⁷ ez-Zâriyat 51/56.

3.4. Hukukî Temsil Açısından

Yukarıdaki tartışmalar ve görüşler, YZR'nin hukukî kişiliğinin yanı sıra temsil yetkisini de tartışmaya açmaktadır. Zira tam edâ ehliyetli kimseler doğrudan hukukî işlemler yapabileceği gibi temsil mekanizmasıyla başka bir kişiye hukukî işlem yaptırmasına izin vermektedir. Bu sebeple hukukî kişiliği tartışılan bir YZR'nin hukukî temsil yetkisi de tartışmaya açılabilir.

Hukukî temsil, bir kişi veya topluluk adına hukukî işlem yapılabilmehtir. Temsil yetkisi, çeşitli kriterlere göre sınıflandırılabilir. Kriterlerden biri, iradenin etkin olup olmamasıdır. Temsil yetkisi iradenin etkin olup olmaması bakımından iradi temsil ve kanuni temsil olmak üzere ikiye ayrılır. Kanuni temsil, doğrudan kanun yoluyla ortaya çıkar ve temsil edilenin iradesine bağlı değildir. Bir başka ifadeyle kanuni temsilin sınırları ve süresi yasa yoluyla belirlenir ve temsil edilen kişi bu ilişkiyi yok sayamaz. Bu yolla temsilci olan kişiler yasal temsilci adını alır. Yasal temsilcilik, küçüklerin ve kısıtlıların temsili şeklinde olabilir. Yasal temsilciler on sekiz yaşına kadar her çocuğun kanunen temsilini (velayet) ve kısıtlı kişilerin temsilini (vesayet) gerçekleştirirler. Yasal temsilcilik eğer velayete dayalıysa temsil edilen küçük on sekiz yaşını doldurduğunda son bulur. Yasal temsilcilik eğer vesayete dayalıysa kısıtlılık hali devam ettikçe yasal temsilcilik de varlığını sürdürür.³⁷⁸

İradi temsil ise küçüklük veya kısıtlılığın bulunmayan kişilerin veya tüzel kişilerin kendisi yerine bir başkasına hukukî işlem yapmasına izin vermesidir. İradi temsil, kanuni temsilden farklı olarak sınırlarını ve süresini temsil edilenin belirlediği temsil türüdür. İradi temsil, temsilcinin temsil edilen tarafından yetkisinin geri alınmasıyla sonlandırılır. İlâveten, temsilci veya temsil edilen kişi ölmüşse veya taraflardan biri fiil ehliyetini kaybetmişse temsil ilişkisi kendiliğinden sonlanır. Borçlar hukuku özelinde hukukî temsil, temsilcinin temsil edilene borç yükleyeceği hukukî işlemler gerçekleştirebilmesini ifade eder. Bu yetki, kanuni temsil veya iradi temsil yoluyla ortaya çıkabilir. Kanuni temsil ve iradi temsil için yukarıda geçerli olan kriterler borçlar hukuku sahasında temsil için de geçerlidir.³⁷⁹

³⁷⁸ Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, s. 73.

³⁷⁹ Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, s. 73

Yukarıdaki verilere bakıldığında bir kişiye hukukî temsil yetkisi tanınabilmesi için fiil ehliyetinin gerektiği görülmektedir. Zira temsil ilişkisini sonlandıran sebeplerden birisi fiil ehliyetinin kaybıdır ve kanuni temsil (vesayet) kısıtlanmış kişilerin haklarının gözetilmesi için yapılmış bir düzenlemedir.³⁸⁰ Şu hâlde, borçlar hukuku çerçevesinde sözleşme yapma ehliyeti bakımından tam ehliyetli kişiler hukukî temsili üstlenmeye müsait kişilerdir. Sözleşme yapma ehliyeti bakımından tam ehliyetli kişiler ise İslam hukukunda reşid kişilere karşılık gelmektedir. Her ne kadar mümeyyize vekalet yoluyla temsil yetkisi tanınabiliyorsa da mümeyyizin kendi zimmetini ilgilendiren hukukî işlemlerde menfaatini gözetten bir temsilcisi (veli) halen bulunmaktadır ve rüşde ulaşmayan bir kişi hukukî edâ ehliyetine sahip olmadığı için mali işlemlerde kısıtlanmaya devam etmektedir.³⁸¹ Bu sebeple reşit kişiler İslam hukukunda akit ehliyetli kişilerdir.

YZR'lere hukukî temsil üzerinden yaklaşıldığında yapay zekânın kapasitesine ve işlevselliğine göre değerlendirme yapmak gerekecektir. Çünkü, gayrimümeyyizlerin ve akıl hastalarının hukukî işlemleri geçerli değildir ve yapay dar zekâda hukukî işlemlerin geçerliliği için öngörülen iyi-kötü, yarar-zarar, güzel-çirkin gibi ayrımlar yapabilecek bilinç yoktur. Bu sebeple, yapay dar zekâlı bir robotun herhangi bir hukukî temsilde bulunması mümkün değildir.

Buraya bir itiraz getirilebilir. Şöyle ki, kanuni temsilin amaçlarından biri temsil edilenin hakkının korunmasıdır. Ek olarak, temsil ilişkisini kendiliğinden sonlandıran olaylar içerisinde zikredilen fiil ehliyetinin kaybı ve ölüm halleri³⁸² insanların karşılaşılabileceği hallerdir ve bahsi geçen bu düzenlemeler insana dönüktür. YZR ise insan olmadığından fiil ehliyeti gibi bir şart getirmek gerekemeyebilir ve buluta yedekleme opsiyonu vesilesiyle kaydedildiği bilgisayar sistemi (*server*) varlığını sürdürdükçe varlığını sürdürebilir. İlaveten, temsile konu olan meselelerin bilgisayar ortamına dahil edildiği bir yapıda YZR'nin bir kişiyi hukuken temsil etmesi için dış dünyayı tanınması zorunlu değildir. Bir YZR'de yapay dar zekâ bulunsa bile programlanması yeterince özenli olursa temsil edilenin haklarının korunması için temsilci kılınacakların başında gelir. Çünkü yapay dar zekâyı programlanan bir YZR, yasa tarafından kendisine

³⁸⁰ Şenyüz, *Borçlar Hukuku*, s. 73.

³⁸¹ Bardakoğlu, "Ehliyet", s. 537; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s. 307; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 298; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 820.

³⁸² Türk Borçlar Kanunu (TBK), *Resmî Gazete* 27836 (11 Ocak 2011), Kanun No. 6098, md. 43.

verilecek temsil yetkisini kullanmada insanlardan daha başarılı olacaktır. Zira yapay dar zekâlı bir robot, yalnızca programlandığı amaca uygun hizmet edeceği için insanların gerçekleştirebileceği birçok suiistimali programlanmadıkça veya sabote edilmedikçe sergilemeyecektir.

Yapay genel zekâ veya yapay süper zekâlı robotta ise bilinç dâhil edilerek düşünülmesi gerekmektedir. Buna göre, bir YZR’de yapay genel zekâ veya yapay süper zekâ bulunursa bilinç ortaya çıkabilir ve böylece işlevsellik açısından öz farkındalık aşamasına (self-awareness) ulaşılabilir. Bu çeşit bir YZR’nin hukukî temsilci olabilmesi için fiil ehliyeti aranabilir. Fiil ehliyeti ve bilinç bir kenara bırakılırsa hakların korunması gerekli tedbirleri almak için YZR’nin Dost YZ formatıyla programlanması ehemmiyet arz eder. Çünkü Dost YZ, her durumda insanların çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde hareket eden yapay zekâ anlamına gelecektir. Ancak “Beynin Numarası” teorisince YZR’de insan bilinci ortaya çıkarsa Dost YZ vasfı kaybolabilir. Öte yandan Dost YZ’ye asla ihtiyaç duyulmayabilir. Çünkü gerçekten insan bilincine sahip bir YZR, kullanıldığı alanda insandan daha başarılı performans ortaya koymayı da akledeceği için³⁸³ hukukî temsili de daha iyi gerçekleştirebilir. Borçlar hukuku bağlamında meseleye tekrar yaklaşılsa hukukî temsil için sözleşme yapma ehliyeti açısından tam ehliyetlilik hali mutlak şart olmayabilir. Zira, İslam hukukunda mümeyyizlerin hukukî işlem ehliyeti (hukukî edâ ehliyeti) nâkıs olmasına karşılık genel izin mekanizmasıyla hukukî işlemler gerçekleştirmesinin önü açıktır.³⁸⁴ Benzer şekilde bir YZR’nin yapay dar zekâlı olsa da hukukî işlemleri geçerli kabul edilebilir.

3.5. Cezai Sorumluluk Açısından

İslam hukukunda kişiye önce haklar tanınmakta, sorumluluklar daha sonra yüklenmektedir. Nitekim, nâkıs vücûb ehliyeti cenine sağ doğması şartıyla ilzâm vasfı kazandırır ve sağ doğumun gerçekleşmesiyle iltizâm vasfı kazanılır. Had cezaları mümeyyiz küçüklere uygulanmaz ve cezai sorumluluk bu anlamda ertelenmektedir.³⁸⁵ Dolayısıyla, İslam hukukunda kişiler önce haklara daha sonra sorumluluklara sahip

³⁸³ Say, “50 Soruda Yapay Zekâ”, s. 169.

³⁸⁴ Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 802, 803.

³⁸⁵ Bardakoğlu, “Ehliyet”, s. 535; Zerkâ, *Medhal*, c. II, s. 796, 797, 798, 799, 811.

olmaktadır. Bir YZR'nin vücûb ehliyeti ve edâ ehliyeti üzerinden değerlendirilmesi, cezai sorumluluk cihetinden de değerlendirilmesini gerektirir.

İslam hukukunda cezai sorumluluk, zimmete ve dinî edâ ehliyetinin varlığına bağlanmıştır. Bir başka ifadeyle mali yaptırımlar için zimmeti hâiz olmak yeterlidir. Bedene taalluk eden cezalar için ise dini edâ ehliyetli olmak gerekir. Dinî edâ ehliyeti için akıl gerekmektedir. Buna göre, dinî edâ ehliyetini kısıtlayacak herhangi bir arızası bulunmayan her insan hem mala hem bedene taalluk eden cezaların muhatabıdır. Dinî edâ ehliyetini zayıflatan herhangi bir ehliyet arızası bulunan vücûb ehliyetliler, bedene taalluk eden cezalara çarptırılmaz ancak halen mali cezaların ve yükümlülüklerin muhatabıdır. Çünkü mali cezalara ve yükümlülüklerle muhatap olabilmek iltizâm vasfının bir sonucudur. İltizâm vasfına sahip olmak için de akıl gerekmez, sağ doğmak yeterlidir.

YZR'lerin cezai sorumluluğu hakkında düşünüldüğünde yapay zekâ kategorileri kısmen belirleyici olacaktır. Buna göre bir YZR, bilince sahip olmasa bile mali cezalara çarptırılabilir. Çünkü mali cezalar iltizâma bağlıdır ve gayrimümeyyizlerin malından zekât ve tazminat alınabildiği gibi bilince sahip olmayan vücûb ehliyeti tanınmış bir YZR'nin de mal varlığından bu bedeller alınabilir. Adam öldürme, sirkat, ifk ve zina gibi bedene taalluk eden cezalar verilen suçlar için bilinç aranacaktır. Buna göre, bilinçsiz YZR'lerin cezalandırılması mümkün olmayacaktır. Burada programlayıcı, üretici, dağıtıcı veya kullanıcı kusurları uyarınca kusursuz sorumluluk üzerinden bir yaptırım öngörülmektedir. Sabotaj ile bir zarar ortaya çıkarılmışsa sabote eden kişi cezalandırılacaktır. Zira bu aşamada YZR, suç işleyen veya azmettirilen kişi değil suç aleti olarak kullanılan bir eşya olacaktır.³⁸⁶ Şöyle ki, ruh-beden ayrımını kabul eden “Ruhani Bir Şey” görüşüne göre bilinç bedenle değil ruhla alakalıdır. Metafizik bir varlık olduğu için fizik alemde ulaşılması, imal edilmesi veya keşfedilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla ne kadar çaba sarf edilse de bir robotun yapay zekâsında bilinç asla bulunamaz. Şu hâlde elde edilen sonuçlar ve yapılan icatlar sınırlı hafızaya sahip yapay dar zekâdan öteye geçemeyecektir. Sonuç itibarıyla suçun cezalandırılmasında kusursuz sorumluluk yoluyla YZR dışındaki kişiler sorumlu olacaktır.

Bilinçli YZR'nin cezalandırılması hususunda ileri sürülecek savlarda bilincin ortaya çıkışı hakkında ileri sürülen teorilerin etkisi bulunacaktır. Örneğin; bilincin ortaya

³⁸⁶ Erdoğan, “Yapay Zekâ ve Hukukuna Genel Bir Bakış”, s. 166.

çıkışında ileri sürülen teorilerden ruh-beden ayrımını reddeden görüşlerde, YZR'lerin ceza hukuku yönünden ayrıca ele alınması gerekmeyebilir. Çünkü, bu görüşlere göre bilinç fizik alemin bir unsurudur. "Beynin Numarası" görüşü üzerinden düşünülürse bilinç bilgisayara aktarılabilir, yapay zekâda ortaya çıkabilir ve beynin nöral faaliyetlerine indirgenebilir.³⁸⁷ İnsanların duyu organları vasıtasıyla dış dünyayı kavraması da nöral faaliyetlerle gerçekleşmektedir. Ruh-beden birlikteliğine dayalı bu perspektife göre insanların hissettiği her şeyi bir başka makine de hissedebilir. Dolayısıyla bilinci bulunan YZR'nin dış dünyayı algılaması ve duygular hissetmesi insanın algıları ve hisleriyle paralellik gösterecektir. Dolayısıyla bir insanın, sözgelimi, değnek cezasında hissettiği acıyı bir YZR de hissedecektir. Bu sebeple bir insan nasıl cezalandırılıyorsa bir YZR aynı şekilde cezalandırılabilir. Şu hâlde ceza hukuku bağlamında insanlara atfedilen şahsiyet YZR'ye atfedilebilir. İnsanların cezalandırılmasında göz önünde bulundurulmuş mahrumiyetler YZR için de mahrumiyet olacaktır. Özetle "Beynin Numarası" teorisinde bilinçli YZR'nin cezalandırılmasında özel bir düşünsel veya hukukî faaliyet gerekmeyebilecektir. Ortaya çıkan bilinçli YZR'ye hukukî işlem ehliyeti tanınması ise zimmet için öngörülen insaniyet vasfı bir kenara bırakılırsa mümkündür. Çünkü "Beynin Numarası" teorisine göre insan ve bilinçli YZR arasındaki tek fark birinin biyolojik varlık diğeri teknolojik icat olmasıdır.

Bu noktada bazı itirazlar getirilebilir. Birincisi; insan ve YZR doğası itibarıyla farklıdır. Biyolojik ihtiyaçları olmayan bir makinenin, insanların ve hayvanların hissettiği açlığı veya uykusuzluğu hissetmezken acıyı bir insan gibi hissetmesi henüz bir iddiadan ibarettir. Dolayısıyla bir makinenin bir insanın hissiyatına sahip olabilmesi halen tartışma konusudur.

İkincisi; YZR'ler hakkında antropomorfik tasavvurlar esas alınarak yapılan değerlendirmeler hatalıdır. Bir YZR'nin dış görünüşü ve fizik alemde kapladığı alan insandan farklı olabilir. Çünkü yapay zekânın tek ihtiyacı insana benzer bir dış görünüş değil kullanılabileceği bir bilgisayardır. Bir bilgisayarın donanımı ise herhangi bir formda görünen her şeye dâhil edilebilir. Söz konusu form, somut olarak varlığı bilinen canlı veya cansız herhangi bir varlık olabileceği gibi mitolojilerde yer alan hayali karakterler de olabilir. Bir adım daha ileri gidilecek olursa YZR'lerin kilobotlar benzeri kolektif

³⁸⁷ Reese, *Yapay Zekâ Çağı*, s. 289-291.

birlikteliğe dayanan örnekleri de ortaya çıkabilir. Bu durumda suçların ve cezaların vasıf ve mahiyeti üzerine başka hukukî ve düşünsel faaliyetler zorunlu olarak gerekecektir. Çünkü bu problem bilinçli YZR’de varlığını sürdürecektir bir problemidir.

Üçüncüsü; İslam hukukunda ve modern hukukta önce haklar tanınmakta, haklar tanındıktan sonra yükümlülükler devreye girmektedir. Bu öncelik-sonralık ilgisi insanları ilgilendiren bir düzenlemedir. Bir YZR için yapılacak hukukî düzenlemelerde insanlar için belirlenmiş birçok kriterde ısrarcı olunmayabilir. Dolayısıyla, bir YZR’nin yalnızca hukukî edâ ehliyetini hâiz olma imkânı ele alındığı gibi yalnızca dinî edâ ehliyetini hâiz olma imkânı da tartışılabilirdir. Dinî edâ ehliyetinde yer alan ibadet yükümlülüğü ve cezai sorumluluk kısımları da bağımsız ele alınabilir. Bu minvalde, YZR sistemleri için hukukî işlem yetkisi ve hatta ibadet yükümlülüğü tanınmadan cezai sorumluluk tanınabilir.

Çalışmanın nihai değerlendirmesinden önce birçok ülkede ve Türkiye’de yapay zekâ ve robotlar hususunda hukuk sahasındaki bazı önerilere de yer vermek gerekmektedir.

3.6. Yapay Zekâ ve Robotlar Hususunda Hukuk Sahasında Bazı Tartışmalar ve Öneriler

Yapay zekâ ve robotlar hususunda hukuk sahasında getirilen önerilerde gerçek kişiliğin çok fazla öne çıkan bir öneri olmadığı görülmektedir. Gerçek kişilik yerine tüzel kişilik, elektronik kişilik, yapay insan, kölelik ve yapay temsilci/yapay vekil gibi farklı kişilik önerileri sunulmaktadır.

3.6.1. Tüzel Kişilik

Tüzel kişilerin hak elde etmesi için insaniyet, bilinç ve canlılık gibi özellikler aranmayıp ortak bir amaç için bir araya gelen insanların varlığı yeterlidir. Diğer taraftan tüzel kişilerde insaniyet vasfı aranmadığından aile hukukunun değerlendirmesine dâhil edilmeyeceği için hukukî düzenlemelerin kapsamı daha belirli bir alanla sınırlı kalacaktır. Ancak tüzel kişilik modeli, kapasitesi göz önüne alındığında belirli çözümler sunmasının yanında sınırlı kaldığı durumların muhtemel olduğu görünmektedir. Çünkü tüzel kişilik vesilesiyle insan dışı varlıklara belirli haklar tanınmış ve belirli ölçüde cezai sorumluluk

yolu açılmış olsa da³⁸⁸ *Ameca* benzeri yapay zekâlı humanoid bir robot tüzel kişilerin doğrudan cezalandırılmasına imkân vermeyen suçları da işleyebilme kapasitesini hâiz olabilir. Bu durumda tüzel kişiler için belirlenmiş kanun hükümleri yapay zekâ üzerine hukukî istikrarı ve hukuka güveni de tesis eden çözümler getirmede yetersiz kalabilir.

Bir varsayımla açıklamak gerekirse *Ameca* gibi bir YZR'nin tüzel kişiliğe sahip olması hak ehliyetine sahip olmasını mümkün kılar. Hak ehliyetine sahip olurken yaş, erginlik ve cinsiyet gibi insana mahsus özelliklere sahip olmayacaktır. Bu sebeple gerçek kişileri ilgilendiren aile hukuku gibi meselelerde tartışmaya gerek kalmayacaktır. Fiil ehliyeti aşamasında ise iradesini ortaya koyabilmesi için organlara ihtiyaç duyacaktır. Tüzel kişiliğe sahip bir YZR ile borç ilişkileri kurulabilir ve akitler gerçekleştirilebilir. Ancak bir YZR fiili olarak zarar verebilme ve organlara ihtiyaç duymadan bir fiili hayata geçirebilme kabiliyetine sahip olduğu için tüzel kişilik önerisinin pratikte bazı tıkanmalara yol açacağı yönünde kanaat oluşmuştur.

3.6.2. Elektronik Kişilik

Özellikle euRobotics heyetinin ileri sürdüğü elektronik kişilik modeli, robotların resmi bir sicile kaydedilerek kişiliğe hak kazanmasını öngörmektedir. Burada tüzel kişiliğin yasal kişilik, karar alma kapasitesi sebebiyle çıkara sahip olabilmesi ve tanınan haklara göre sorumlulukların da beklenebilmesi gibi belirli bazı özelliklerinin elektronik kişilik bağlamında robotlara da uygulanması öneriler arasındadır. Oluşacak bir maddi bir zararın tazmini için de yapay zekâyı kullananlar arasında bir fon oluşturulması ve zararın buradan karşılanması önerilmektedir. Çünkü bir varlığın sorumlu tutulabilmesi hak tanınmasını gerekli kılacaktır. Örneğin kişisel bakım robotlarının sahip olabileceği mahremiyet içeren bilgilerin koruması sağlanmalı ve bu amaçla kullanılan bir robot herhangi bir sabotaja maruz bırakılarak hafızasındaki bilgiler açığa çıkarılacak olursa bu bir suç sayılmalıdır.³⁸⁹ Dolayısıyla insanların hak sahibi olduğu kadar sorumluluk sahibi olmasına benzer şekilde

³⁸⁸ TCK, md. 20/2; TMK, md. 48, 49, 50.

³⁸⁹ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 89-92; Erman Benli ve Gayenur Şenel, “Yapay Zekâ ve Haksız Fiil Hukuku” *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* (2022): 310; Nursena Çetingül, “Ceza sorumluluğu bakımından yapay zekânın hukukî statüsünün tartışılması” *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20(41) (2021): 1036. Research Gate, “(PDF) A green paper on legal issues in robotics”, https://www.researchgate.net/publication/310167745_A_green_paper_on_legal_issues_in_robotics (erişim 29.04.2022).

robotlara da sorumlu tutulabildiği ölçüde elektronik kişilik üzerinden hakları tanınabilmelidir.

Böyle bir kişilik kabulünde irade ve otonomi benzer konumlarda yer almaktadır. Bu kişiliğin tanınması halinde YZR ile borç ilişkilerine girmek ve akitler kurmak mümkün olacaktır. Ancak burada YZR'nin cezalandırılabilmesi adına bazı yeni problemler bulunacaktır. Örneğin, özgürlüğün bağlanması insanlar için bir mahrumiyettir ancak bir YZR'de bu tür hisler bulunmazsa özgürlüğü bağlayıcı cezalar YZR için ceza olmaz.

3.6.3. Yapay İnsan

Robotların kişiliği modelleri içerisinde “yapay insan” önerisi bulunmaktadır. Burada yapay insanın kriterleri hususundaki tartışmalar bulunmaktadır. Çünkü insanda var olduğu ileri sürülebilen bilinç ve ahlakî yetiler gibi bazı özelliklerin izahı ve insanda bu özelliklerin varlığını ispatlamanın muğlak oluşu bu model için cevaplaması gereken soruların bir kısmını oluşturmaktadır.³⁹⁰

3.6.4. Kölelik

Robotların hukukî kişiliği meselesinde kölelik bir başka modeldir. Bu modelde, sınıî bir varlık olması nedeniyle robotların eşya statüsünden ‘kişi’ statüsüne geçse bile köle olarak kalacaktır. Kölelik modelinin pek rağbet edilen bir model olmadığı görülmektedir. Zira günümüzde köleliğin herhangi bir karşılığı olmadığı gibi köleliğin kaldırılması hususunda uzun ve sancılı süreçlerin ardından sonuç alınmıştır. Eğer robotlar duyguları elde edecek olurlarsa köleliğe karşı ayaklanmaları ve bir çeşit iç savaş çıkarmaları dahi mümkündür.³⁹¹

3.6.5. Yapay Temsilci/Yapay Vekil

Yapay Temsilci/Yapay Vekil olma önerisi bir robotun tıpkı insanlar gibi misali temsil yetkisini elde edebilip kullanabilmesini içermektedir. Burada yapay öznelerin kişiliğinin tanımlanmamış olması ve yapay temsilci olmaya namzet öznelerin zekâ seviyelerinin insan düzeyinde olmadığı yönünde itirazlar getirilmektedir. Yine de bu öneri hayatın

³⁹⁰ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 92.

³⁹¹ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 94-96.

olağan akışında anlaşmazlık oluşturmeyan ve uzlaşmayı kolaylaştıran sistemlerin varlığının da etkisiyle köleliğe kıyasla pek uzak durulmayan bir modeldir.³⁹²

Çağlar Ersoy, çeşitli ülkeler ve komisyonlarda yapay zekâ ve robotlar üzerine yayımlanan birçok bildiri ve raporu derleyerek mevcut eğilimleri aktarmıştır. Buna göre Birleşik Krallık, robotların araç hüviyetine ve “eşya” vaziyetine yoğunlaşarak sorumluluğu insana vermekte ve robottan sadır olabilecek ihmal ve zararları kusursuz sorumluluğa bağlamaktadır.³⁹³ Japonya daha olumlu tablo çizerek insanların ve gelecek nesil robotların birlikte daha güzel bir toplum oluşturacağını öngörmektedir.³⁹⁴ ABD menşeli bir raporda ise olası risk yönetimleri ve yapay zekâ sistemlerinin yönetilebilir, şeffaf ve anlaşılabilirliğinin sağlanmasının beraberinde bu sistemlerin geliştirilmesini önerilmektedir.³⁹⁵ Söz konusu ülkelerin yayımladıkları bu metinler özelinde Birleşik Krallık’ın kişilik üzerine bir açıklama yapmaya pek yaklaşmadığı, Japonya’nın muhtemel gelişmelere oldukça olumlu baktığı, ABD’nin ise daha dengeli bir yol izlemekle birlikte yine olumlu bir tavır aldığı düşünülebilir. Ancak *Ameca*’nın bir İngiliz teknoloji şirketi tarafından geliştirildiği hesaba katılırsa ülkelerin genel olarak bu alanda yeni gelişmeleri arzuladıkları ve adeta bir rekabete giriştikleri anlaşılmaktadır.

Sunulan bu verilerin ardından çalışmanın sonuç bölümüne geçiyoruz.

³⁹² Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 92-94.

³⁹³ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 38, 39.

³⁹⁴ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 40.

³⁹⁵ Ersoy, *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*, s. 41, 42.

SONUÇ

İslam hukuku ve modern hukukun ehliyet bahsinde geliştirdiği doktrinde vücûb ehliyeti ve edâ ehliyeti ile hak ehliyeti ve fiil ehliyeti ayrımı ve bunlara yüklenen anlam konusunda büyük benzerliklerin olduğu görülür. Bu alandaki yaklaşım, insan hayatının evreleri ve insanlar arasındaki ilişkiler göz önüne alınarak oluşturulduğu için İslam hukukunda ve modern hukukta insanın hakları ve borçlarına ilişkin tanımlamalarda radikal bir değişikliğe gidilmemiştir. Öte yandan gerçek kişilere tanınan ehliyet tek başına yeterli gelmediği için gerçek kişilik – tüzel kişilik ayrımı modern hukukta yerini almıştır. İslam hukuku literatüründe bu şekilde net bir ayrım olmasa da zaman içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlar benzer bir yaklaşımı doğurmuştur.

İnsanların çok eski zamanlardan beri düşünebilen başka varlıklar olup olmadığı sorusu üzerine kafa yorduğu ve insandan başka düşünebilen varlıkların tahayyülüne sahip olduğu görülmektedir. Yakın tarihteki en önemli örneklerden birisi Asimov'un öne sürdüğü robot kanunlarıdır. Asimov'dan günümüze ise birçok şey değişmiştir. İnsanların angarya gördüğü ve yetersiz kaldığı herhangi bir işte kullanılan cihazların 'robot' kabul edilmesi için günümüzde birtakım özellikler aranmaktadır. Lasse Rouhiainen bu kriterler içerisinde elektronik olarak programlanabilmek, otonom çalışabilmek ve bir yazılıma sahip olmak gibi pek çok özellik sıralamıştır. Bu özelliklere sahip olmayan aletler robot olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla mutfak robotu ismiyle bilinen alet, alanında uzman kişilerce artık bu şekilde isimlendirilmeyecektir.

Robotların bilgisayar barındırması önemli bir aşama olmuştur. Bilgisayarlar donanım ve yazılıma sahiptir. Donanım ise bilgisayarın fizik alemde yer kaplayan kısımlarını oluşturur. Bilgisayar yazılımında gerçekleşen komutların karşılık bulacağı yer donanımdır. Dolayısıyla robot aynı zamanda sahip olduğu bilgisayarın donanımı içerisinde değerlendirilebilir. Bunun sonucunda *Atlas*, *Ameca* ve *Sophia* gibi robotların sahip olduğu uzuvlarda bilgisayarın donanımı sayılmalıdır. Yukarıdaki üç robot da humanoid robotlara dâhildir. Ancak bir robotun dış görünüşü herhangi bir varlığa benzeyebilir. Ve nanoteknoloji çalışmalarıyla bir robot çok küçük boyutlarda imal edilebilmektedir. Bu sebeple bir robotun yalnızca insana benzer görünüşe sahip olacağını düşünmek hatalı olacaktır.

Bilgisayar biliminin alt dalı olarak tanımlanan yapay zekânın günümüzde kapasite yönünden yapay dar zekâ mertebesinde olduğu ve bu kısmın ötesine henüz ulaşamadığı görüşü hakimdir. Yapay dar zekâ belli bir alanda programlanan yapay zekâ türü olduğu için yapay zekânın kullanılabileceği birden fazla alanda faaliyet gösteren *Google* ve *Meta* gibi şirketlerin her alanda çok iyi eğitilmiş yapay dar zekâlara ihtiyacı olacaktır. Daha açık ifade etmek gerekirse *Google* görsel arama motoru *Google Lens*, standart arama motoru kadar iyi eğitilmedikçe aynı performansı gösteremeyecektir. Yapay dar zekânın eğitilmesinde şirketlerin kendi çalışmaları kadar kullanıcılara çeşitli uygulamalar ve internet sitelerinde sunulan kişiselleştirme seçenekleri de etkili olmaktadır.

Isaac Asimov'un 1942 yılında yayınladığı üç maddelik kanunda yer alan robotlar, alanda yaşanan değişiklikler sonucunda yapay zekâlı robotlara karşılık gelmektedir. Ancak yapay zekâlı robotlar gerçekte insan gibi düşünebilen varlıklar hakkında yapılan sorgulamalardan destek almaktadır. Yunan mitolojisindeki Talos, antropomorfik bronz bir heykel olmasının yanında Girit'i ve tanrıça Europa'yı korumaya yeminlidir. Dolayısıyla yapay zekâ terkibi ilk kez 1956 yılında kullanılsa da yapay zekâyı ortaya çıkaran temel soru Yunan mitolojisinde dahi karşılık bulmaktadır. Diğer taraftan robotik sahasında çalışma yapan Şihabuddin Karafî'nin ezan okuyan robot denemesinin insan gibi düşünen varlık sorusundan ziyade hesaplamaya dayalı basit bir icat amacıyla yapıldığı kanaati hasıl olmuştur.

Yapay zekânın henüz ortaya çıkmamış kategorisi yapay genel zekâ, yapay zekâyı dair tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Çünkü bu tür bir yapay zekâ birden fazla alanda insandan daha iyi performans ortaya koymaya müsait olacaktır. Aynı zamanda insana benzer bilince sahip olması ihtimal dâhilinde görülmektedir. Burada yapay zekânın bilinç kazanması hususunda Byron Reese sekiz farklı görüş aktarmıştır. Sekiz teoreminin arka planında ise iki temel varsayım bulunmaktadır. Söz konusu iki varsayım bilincin fizik kurallarına göre açıklanabileceği ve açıklanamayacağı şeklinde özetlenebilir. Buna göre, bilincin fizik kuralları uyarınca açıklaması yapılabilirse bilincin bir makineye aktarılması veya bir makinede bilinç ortaya çıkması da mümkün olacaktır. Toby Walsh, bu noktada yapay genel zekânın bilinçli olmak zorunda olmadığını ifade ederek bilinç ve yapay genel zekâyı zorunlu bağlantıları bulunmayan iki olgu şeklinde değerlendirmiştir.

Çalışmada yer aldığı üzere ‘yapay zekâ’ kavramı ilk olarak 1956 yılında kullanılmaktadır. Diğer yandan bilgisayar biliminin öncülerinden Alan Turing’in 1951 yılında kaleme aldığı makalede tartıştığı dijital bilgisayarların düşünebilmesi problemi, günümüzde yapay zekâyâ işaret etmektedir. Yapay zekânın işlevselliği açısından ele alındığı kategoride ise *Alturis* blog yazarlarının ifadesine göre günümüzde sınırlı hafıza aşamasından öteye geçilememiştir. Dolayısıyla günümüzde var olan yapay zekâ teknolojileri ne kadar gelişmiş olursa olsun insanlar gibi bir bilinç ve kavrayışa sahip olduklarını ifade etmek mümkün değildir. Ancak bu durum yapay zekânın bilinç kazanmasının tartışılmasına engel teşkil etmemiştir.

Bugün elimizde bulunan verilere göre yapay zekânın tek başına ehliyet veya kişilik üzerinden değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü yapay zekânın dış dünyada herhangi bir fiilde bulunması mümkün değildir. Yapay zekânın varlığı bir yazılıma benzer şekilde soyuttur ve belli bir aracı varlık bulunmadan kullanılması ve elde ettiği sonucu veya hayata geçecek fiili gerçekleştirmesi imkânsızdır. Dolayısıyla tartışılması gereken olgu bir yapay zekânın değil bir YZR’nin kişiliği, hakları ve yükümlülükleridir.

Hukuk sahasında yapay zekâ hakkında farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna göre, yapay zekâlı varlıklar kişiliği tartışılan yapay zekâ ve eşya niteliğindeki yapay zekâ şeklinde iki ayrı açıdan ele alınarak değerlendirilebilir. Eşya niteliğindeki yapay zekânın tartışıldığı konular içerisinde özel hayatın gizliliği, verilerin güvenliği ve mahremiyet ihlallerinin önüne geçilmesi gibi başlıklar vardır. Kişiliği tartışılan yapay zekâda ise genellikle yapay zekânın kişiliğinin nasıl olacağı üzerinden değerlendirilmektedir. Kişiliğe sahip olmanın sonucunda yapay zekânın haklar ve borçlarının nasıl belirleneceği, sözelimi eser sahipliğine sahip olup olmayacağı tartışılmaktadır. Henüz kapsam ve mahiyeti belirlenmemiş olsa da genel temayülün gerçek kişilik dışındaki önerilerden yana olduğu tespit edilmiştir. Üzerinde yoğunlukla durulan bir diğer konu ise yapay zekâdan kaynaklanan maddi zararın tazmini konusudur. Burada genel temayül, yapay zekâdan kaynaklanarak ortaya çıkan tazmin sorumluluğunun ihmal veya kusursuz sorumluluk bağlamında üretici, dağıtıcı veya kullanıcıya atfedilmesidir.

Yapay zekâ yerine YZR’nin tartışma konusu olması haklar ve yükümlülükler meselesini daha karmaşık bir vaziyete getirmektedir. Çünkü bir YZR’nin insanlara benzer

bilinci henüz yoktur ve -ceza hukuku bağlamında- insanlar için mahrumiyet teşkil eden cezalar YZR için bir mahrumiyet oluşturmayacaktır. Bir adım ileri gidilecek olursa insan bilincine sahip bir YZR için örneğin hapsedilmek bir mahrumiyet oluşturacaktır. Ancak bu aşamaya gelindiğinde bir YZR için teorik açıdan herhangi bir hacim ve kuvvet sınırı olamaz ve hapsedildiği yerden kolaylıkla kaçabilir. Cezalandırılmadan önce verilerini buluta yedeklemek gibi kendini güvenceye alacak yollar bulabilir. Hatta bilişim sistemlerini bizzat sabote edebilir veya buna gerek duymaksızın kusursuz suçlar işleyebilir. Dolayısıyla YZR'ler için yepyeni bir hukukî düzenleme gerekebilecektir.

İslam hukukunda hukukî kişilik zimmet kavramıyla insan olmaya bağlanmıştır. Bunun yanında net bir zimmet atfedilmese de bazı yapılar tüzel kişilik gibi muamele görmektedir. İslam hukukunun klasik doktrini esas alındığında yapay zekânın herhangi bir ehliyeteye sahip olduğunu ileri sürmek çok olası görünmemektedir. Yapay zekânın soyut yapısı ve mahiyetinden dolayı, ehliyeteye ihtimali bulunan bir varlıktan ziyade edâ ehliyetini sağlayan kriterlerden akla karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple bir YZR'nin hukukî kişiliği ve ehliyeti tartışma konusu olur.

İslam hukukunun ehliyeteye dair verilerine bakıldığında bir YZR'nin hukukî kişiliğinin olduğunu ileri sürmek zordur. Çünkü hukukî kişilik insan olmaya bağlanmıştır ve tüzel kişiliğin sistematik şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Öte yandan bir YZR'nin gerçek kişilerin yol açtığı zararlara yol açabileceği hesaba katılırsa YZR'nin tüzel kişilik gibi kabul edilmesi de problemi çözmeye yetmeyebilir. Gerçek kişi olarak kabul edilmesi ise yaş, cinsiyet, erginlik başta olmak üzere medeni hukuka dahil sahada yeni tartışma zeminlerine kapı açacaktır. Bu sebeple YZR için İslam hukukunun ve medeni hukukun var olan ehliyet verilerinden kısmen bağımsız hareket etmek gerekebilir. Daha açık ifadeyle, zimmet kavramındaki insan olma şartı bir kenara bırakılabilir. Bir YZR'ye gerçek kişilik yerine hukuk yayınlarında da yer verilen elektronik kişilik benzeri bir tanım yapılabilir. Bu tanımdan hareketle YZR'ye ehliyetin bütün kademeleri tanınmak zorunda değildir. Çünkü YZR yapısı itibarıyla bir insan değildir ve farklı tanımlamalar yapılabilir. Örneğin bir YZR'ye dinî edâ ehliyetinin ibadet yükümlülüğü tanınmadan cezai sorumluluk yolu açılabilir ve hukukî edâ ehliyetini sahip kabul edilebilir. Ancak bu kabullerden ötürü YZR'lerin mülkiyet hakkı gibi başka birçok konuda da düzenlemelere ihtiyaç duyulacağı açıktır.

Bir YZR'nin dış görünüşü herhangi bir insana benzemek zorunda olmadığı için bir YZR'nin hakları ve yükümlülükleri hakkında yapılacak düzenlemelerin yeterliliği ve kapsamı bakımından birçok problem ortaya çıkması da muhtemel olacaktır.

Netice itibarıyla, bir yapay zekâ hukukî işlem ehliyetine sahip kabul edilemez. Yapay zekânın işlevsellik ve kapasite açısından mertebesi ne olursa olsun, tek başına edâ ehliyetine sahip olamayacağı açıktır. Çünkü yapay zekâ eylemlerini gerçekleştireceği “somut bir vasıtaya” ihtiyaç duyar. Somut bir vasıta ise herhangi bir bilgisayar sistemidir. Zira yapay zekâ, bünyesinde yer aldığı bir araç, bir taşıt, bir bilgisayar sistemi veya herhangi bir formda tasarlanmış robot vasıtasıyla eyleme geçebilir. Dolayısıyla yapay zekâyı edâ ehliyetinin doğrudan muhatabı saymak yerine edâ ehliyetinin kriteri akılla kıyaslanan bir özellik gibi telakki etmek daha doğrudur.

İslâm hukukunda bir kimseye edâ ehliyetini kazandıran akıl meleke halindeki akıldır. Meleke halindeki akıl, aklın dış dünyayla etkileşim kurulabildiği ve duyu organlarının verilerini değerlendirebildiği bir aşama olduğu için bir yapay zekânın meleke halindeki akla eş veya benzer vasma sahip olması hususunda bilinç hakkında bir kanaate sahip olmak da gerekmektedir. Byron Reese'in aktardığı sekiz teori -farklı görüşler bulunsada- ağırlıklı olarak fizik biliminde henüz keşfedilememiş veya açıklanamamış olayların fizik kurallarına göre açıklanmasıyla yapay zekânın bilinç kazanacağına odaklanmaktadır. Cemalettin Şen'in aktardığı beş görüşten üçü bilinç için canlılık vasfına odaklanmaktadır. Bu çerçevede canlılık özelliği bulunmayan yapay zekânın bilinci kazanması mümkün değildir. Diğer yandan yapay zekâda bilincin ortaya çıkışı dahi insan bilincinin yapay zekâda ortaya çıkacağı anlamına gelmeyebilir.

Bir YZR'nin akit ehliyetli sayılıp sayılmayacağı sorusunun cevabı, hukukçuların ve İslam hukukçularının bilinç hakkındaki görüşlerine ve insanı ontolojik açıdan nasıl konumlandıklarına göre değişecektir. Veriler ışığında ulaşılan kanaate göre bir YZR akit ehliyetli sayılmamalıdır. Birincisi, YZR insaniyet vasfından yoksun bir varlıktır ve insanlar için düzenlenen bir sistemde insanlarla aynı ehliyet tiplerine sahip olmamalıdır. İkincisi, tüzel kişilik YZR'ye haklar ve borçlar tanınmasına yeterli olsa da YZR'ler bedene taalluk eden cezaların verildiği suçları da işleyebilecekleri için YZR'ler için tüzel kişilik tanınması hukukî istikrarı bozacaktır. Üçüncüsü, YZR'den sadır olacak ve sağlıklı irade beyanı olarak ileri sürülebilecek ifadeler, alanda mütehassıs olmayan kişiler *ELIZA* etkisinde kalmasından ötürü irade sanılacaktır. Hukukî işlem ehliyeti, edâ ehliyetini

gerektirmektedir. Edâ ehliyetinde en önemli faktörlerden bilinç yapay zekâda hiçbir zaman ortaya çıkmayabilir veya ortaya çıkan bilinç insan bilincine benzemeyebilir. Bu durumda bilgisayara muhtaç olan YZR'ler -amaca hizmet etmesi yönünden- günümüzde ticari işlemler için yararlanılan mobil uygulamalar veya internet sitelerinden şekil dışında çok farklı değildir. Bu çalışmanın yazarı, yapay genel zekâ ve öz farkındalık aşamalarına erişilemeyeceğini, dolayısıyla YZR'nin ehliyetine dair vasıflara sahip olamayacağını ve bir eşya mahiyetinde kalacağını öngörmektedir. Zira ortaya çıkan/çıkacak teknolojik gelişmelerin transhümanizme ve posthümanizme zemin hazırlayacak “yanıltma etkisi daha güçlü *ELIZA* etkileri” olacağı kanaatindedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ansiklopedi Maddeleri

Apaydın, Hacı Yunus. “Hacir”, *DİA*, XIV, s. 513-517.

Apaydın, Hacı Yunus. “Hata”, *DİA*, XVI, s. 437-442.

Apaydın, Hacı Yunus. “Hezl”, *DİA*, XVII, s. 306-311.

Apaydın, Hacı Yunus. “İhtiyar”, *DİA*, XXI, s. 575-576.

Arı, Abdüsselam. “Rızâ”, *DİA*, XXXV, s. 57-59.

Arı, Abdüsselam. “Uyku”, *DİA*, XLII, s. 246-247.

Atar, Fahrettin. “İflâs”, *DİA*, XXI, s. 509-512.

Atar, Fahrettin. “Sefer”, *DİA*, XXXVI, s. 294-298.

Aydın, Mehmet Âkif. “Avârız”, *DİA*, IV, s. 108.

Bakkal, Ali. “Maraz-ı Mevt”, *DİA*, XXVIII, s. 39-41.

Bardakoğlu, Ali. “Bulûğ”, *DİA*, VI, s. 413-414.

Bardakoğlu, Ali. “Ehliyet”, *DİA*, X, s. 533-539.

Bardakoğlu, Ali. “İkrâh”, *DİA*, XXII, s. 30-37.

Dalgın, Nihat. “Mürâhik”, *DİA*, XXXII, s. 40-41.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Cehâlet”, *DİA*, VII, s. 219-222.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Cünûn”, *DİA*, VIII, s. 125-129.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Nisyan”, *DİA*, XXXIII, s. 144-147.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Sarhoşluk”, *DİA*, XXXVI, s. 141-145.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Temyiz”, *DİA*, XL, s. 437-439.

Esen, Hüseyin. “Ölüm”, *DİA*, XXXIV, s. 38-40.

Gözübenli, Beşir. “Ateh”, *DİA*, IV, s. 51-52.

Günay, Hacı Mehmet. “Nifas”, *DİA*, XXXIII, s. 79-81.

Kaya, Eyyüp Said ve Hacak, Hasan. “Zimmet”, *DİA*, XLIV, s. 424-428.

Ünal, Halit. “Baygınlık”, *DİA*, V, s. 244-245.

Yavuz, Yunus Vehbi. “Hayız”, *DİA*, XVII, s. 51-53.

Basılı Kitaplar/Kitap Bölümleri

Acar, Okan. *Yapay Zekâ Fırsat mı Yoksa Tehdit mi?*. 1.Baskı. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2020.

Agrawal, Ajay, Joshua Gans ve Avi Goldfarb. “Şirketinizin Sahip Olduğu Verilerin Yapay Zekâ Çağında Gerçekten Bir Değeri Var Mı?”, *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*, Proje ed. Harvard Business Review Press. Çev. Levent Göktem. İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 119-126.

Akıntürk, Turgut. “*Medeni Hukuk*”. 13. Baskı. İstanbul: Beta Kitap, 2008.

Alpaydın, Ethem. *Yapay Öğrenme: Yeni Yapay Zekâ*. Çev. Aylin Ağar. 1. Baskı. İstanbul: Tellekt Yayınları, 2020.

Asimov, Isaac. *Ben, Robot*. Çev. Ekin Odabaş. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.

Bâbertî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *el-‘Înâye fî şerhi'l-Hidâye*. Dâru'l-fikr, ty., I-X.

Barrat, James. *Son İcadımız*. Çev. Levent Tayla. 1. Baskı. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020.

Batukan, Can. *Robo-tizm*. 1. Baskı. İstanbul: Altıkkırkbeş Yayın, 2017.

Bedreddîn ‘Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, 2000, I-XIII.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Tavâli‘u'l-envâr min me‘âli‘i'l-enzâr*, thk. Abbâs Süleymân, 1. Basım, Kahire: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-turâs, 1991.

Birsin, Mehmet. *İslâm Eşya ve Borçlar Hukuku*. İstanbul: Çıra Basın Yayın, 2019.

Bostrom, Nick. *Süper Zekâ: Yapay Zekâ Uygulamaları, Tehlikeler, Stratejiler*. Çev. Ferit Burak Aydar. 2. Baskı. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.

Broussard, Meredith. *Yapay (Geri) Zekâ: Bilgisayarlar Dünyayı Nasıl Yanlış Anladı?*. Çev. Yusuf Tolga Şar. 1. Baskı. İstanbul: Sola Unitas, 2020.

- Brynjolffson, Erik ve Andrew McAfee. “Yapay Zekânın Vaat Ettikleri”, *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*. Proje ed. Harvard Business Review Press. Çev. Levent Göktem. İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 19-56.
- Buhârî, Abdülaziz, el-Buhârî Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Keşfu'l-esrâr fî şerhi usûli'l-Pezdevî*. Cakarta: Dâru'l-kütübî'l-İslâmiyye, ty., I-IV.
- Buller, Laura, Clive Gifford ve Andrea Mills. “Robot: Geleceğin Makineleriyle Tanışın”. Proje ed. Steven Carton. Çev. Bilge Tanrıseven. Thk. Sinan Onuş. 1. Basım. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2022.
- Chivers, Tom. “Yapay Zekâ Senden Nefret Etmiyor: Rasyonalistler ve Dünyayı Kurtarma Arayışları”. Çev. Ayşegül Turan. 1. Baskı, İstanbul: Mundi Kitap, 2023.
- Cübûrî, Hüseyin Halef. *Avârizü'l-ehliyye i'nde'l-usûliyyîn*. 1. Baskı. Mekke: Ma'hedu'l-buhûsî'l-ilmîyye ve ihyâi't-turâsî'l-İslâmî, 1988.
- Çalış, Halit. *İslam Hukukunda Ehliyet Teorisi: Ehliyet Ârıazaları Ekseninde Farklı Bir Bakış*. Konya: Adal Ofset, 2004.
- Dağ, Ahmet. *İnsansız Dünya: Transhümanizm*. 2. Baskı. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Demir, Ozan. “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yapay Zekâ”, *Yapay zekâ ve Gelecek*. Proje ed. Gonca Telli. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019, 44-64.
- Doğan, Mehtap. *Yapay Zekâ ve Bilinç Problemi: Yapay Bilincin İmkânına Dair Bir Tartışma: Yapay Bir Ben Mümkün mü?*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetu'l-a'yuni'n-nezâir fî ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir*. Thk. Abdülker'im Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.
- Ebû Ya'la el-Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *Udde fî usûli'l-fikh*. Thk. Ahmed b Alî Mübârekî. 2. Basım. y.y., 1990. I-V.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslam Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usûlü*. Çev. Abdulkadir Şener. 14. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Eğrioğlu, Erol, Ufuk Yolcu ve Eren Baş. *Yapay Sinir Ağları: Öngörü ve Tahmin Uygulamaları*. 2. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *İslâm Hukuku: Umûmi ve Husûsî Hükümler*. 3. Baskı. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2018.

- Ersoy, Çağlar. *Robotlar, Yapay Zekâ ve Hukuk*. 5. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Fan, Shelly. *Yapay Zekâ Yerimizi Alacak mı?*. Çev. İpek Güneş Çığay. 1. Baskı. İstanbul: Hep Kitap, 2020.
- Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed er-Rûmî, *Fusûlu'l-bedâi' fî 'usûli's-şerâ'i'* nşr. Muhammed Huseyn Muhammed Hasen İsmâil, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006, I-II.
- Frank, Malcom, Paul Roehrig ve Ben Pring. *Makineler Her Şeyi Yaptığında Biz Ne Yapacağız: Yapay Zekâ, Algoritmalar, Botlar ve Büyük Veri Çağında Öne Geçmek*. Çev. Emine Yılmaz. İstanbul: Aganta Kitap, 2019.
- Floridi, Luciano. “Yapay Zekâ Etiği”. *Megatech: 2050’de Teknoloji*. Proje ed. Daniel Franklin. Çev. Büşra Seyrek. 1. Basım, İstanbul: Siyah Kitap, 2019, 179-187.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *Mi'yâru'l-ilm fi'l-manîk*. Nşr. Suleymân Dunyâ. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1961.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *Mustasfa*. Çev. Yunus Apaydın. 3. Basım. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Gürsakal, Necmi. *Yapay Zekâ: Fareli Köyün Kavalcısı*. 1. Baskı. Bursa: Dora Yayıncılık, 2021.
- Husain, Amir. *Duyarlı Makine: Yapay Zekânın Olgunluk Çağı*. Çev. Duygu Dalgakıran. 2. Baskı. İstanbul: Siyah Kitap, 2019.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *Takrîru't-tahbîr 'alâ tahrîri'l-Kemâl b. Hümmâm*. 2. Basım. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiye, 1983, I-III.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö.273/887), *es-Sunen* (nşr. Heyet), I-IV, Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.
- Îcî, Ebû'l-Fadl 'Abdurrahmân b. Ahmed. *Kitâbu'l-mevâkıf*. Nşr. 'Abdurrahmân 'Amîre. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1997, I-III.
- Kahveci, Nuri. *Mukayeseli İslam Borçlar Hukuku*. 2. Baskı. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî. *ez-Zahîre*. Nşr. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1994, I-XIV.

- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usûlü: İslâm Hukukunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi*. 11. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Kasparov, Garry ve Mig Greengard. “Derin Düşünce: Yapay Zekânın Yetmeyip İnsan Yaratıcılığının Başladığı Yer”. Çev. Toprak Deniz Odabaşı. 1. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020.
- Kelleher, John D. ve Tierney, Brendan. *Veri Bilimi*. Çev. Onur Öztürk. 1. Baskı, İstanbul: Tellekt Yayınları, 2020.
- Kleber, Sophie. “Yapay Zekâyı Daha Duygusal Hale Getirmenin Üç Yolu”, *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*. Proje ed. Harvard Business Review Press. Çev. Levent Göktem. İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 207-218.
- Koç, Onur. *Daha İyi Bir Dünya İçin Yapay Zekâ*, 8. Baskı. İstanbul: Doğan Kitap, 2019.
- Kutlusoy, Zekiye. “Felsefe Açısından Yapay Zekâ” *Yapay Zekâ ve Gelecek*. Proje ed. Gonca Telli. 1. Baskı. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2019, 25-43.
- Küçükali, Canan. “Yapay Zekânın Gerçekleştirdiği Fikri Ürünlerde Hak Sahipliği ve Hakların Korunması Sorunu”, *Oyun Değiştiren Güç: Yapay Zekâ*. Ed. Mustafa Kemal Yılmaz ve Necla Öykü İyigün. 1. Baskı. İstanbul: Beta Kitap, 2020, 247-268.
- Marr, Bernard ve Ward, Matt. *Yapay Zekâ İş Başında*. Çev. Başak Gündüz. İstanbul: MediaCat Kitapları, 2020.
- Martinho-Truswell, Emma. “Teknik Ekipten Olmayanların Yapay Zekâ Hakkında Yanıtlayabilmesi Gereken 3 Soru”, *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*. Proje ed. Harvard Business Review Press. Çev. Levent Göktem. İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 107-117.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz b. Ali. *Mirkâtü'l-vusûl*. Çev. Davut İltaş. 1. Baskı. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2019.
- Mustafa Ahmed Ez-Zerkâ, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ. *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-âm*. 2. Basım. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 2004, I-II.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Musnedu's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-'adl 'ani'l-'adl ilâ Resûlillâh*. Nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-te'sîl, 1435/2014, I-VII.
- Newman, Daniel ve Olivier Blanchard. *İnsan ve Makine: Makinelerle Ortaklığımızın Geleceği*. Çev. Fulya Kılınçarslan. İstanbul: Orenda Kitap, 2020.
- Özalp, Erkin. *Gençlerle Baş Başa: Yapay Zekâ*. 1. Basım. İstanbul: Yordam Kitap, 2020.

- Özçift, Akın, Azer Çelikten ve Kamil Akarsu. *Yapay Zekâ Kavramlarına Giriş*. Ed. Ahmet Göçen. 1. Basım. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Özdaş, Muhammet Raşit, Ayşe Nur Akıncı ve Ahmet Ziyaeddin Türkkân. “Yapay Zekâ ve Hukuk 4.0: Yapay Zekânın Hukuk Uygulamalarına Etkisi”, *Oyun Değiştiren Güç: Yapay Zekâ*. Ed. Mustafa Kemal Yılmaz ve Necla Öykü İyigün. 1. Baskı. İstanbul: Beta Kitap, 2020, 217-246.
- Pickover, Clifford Alan. *Artificial Intelligence: An Illustrated History: From Medieval Robots to Neural Networks*. New York: Sterling Publishing, 2019.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Nşr. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. 1.Basım. Beyrut: Dâru'l-Kalem, Şam: Dâru's-Şâmiyye, 1412H.
- Reese, Byron. *Yapay Zekâ Çağı: Dördüncü Çağ: Akıllı Robotlar, Bilinçli Bilgisayarlar ve İnsanlığın Geleceği*. Çev. Mihriban Doğan. 1.Baskı. İstanbul: Say Yayıncılık, 2020.
- Rouhianinen, Lasse. *Yapay Zekâ: Geleceğimizle İlgili Bugün Bilmemiz Gereken 101 Şey*. Çev. Toprak Deniz Odabaşı. 1.Baskı. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020.
- Say, Cem. *50 Soruda Yapay Zekâ*. 17.Baskı. İstanbul: 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik, 2020.
- Scharre, Paul. *İnsansız Ordular: Katil Robotlar, Otonom Silahlar ve Makine Savaşları*. Çev. Kutsi Aybars Çetinalp. 1. Baskı. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, t.y., I-II.
- Seyyid Şerîf Cürçânî, 'Alî b. Muhammed b. 'Alî eş-Şerîf. *Kitâbu't-ta'rîfât*. Nşr. İbrâhîm el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, 1405H.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. 'Abdulkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Nşr. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1404H, I-II.
- Şenyüz, Doğan. *Borçlar Hukuku*. 9. Baskı. Bursa: Ekin Yayınları, 2018.
- Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh*. Mısır: Mektebetu sabîh, ty., I-II.
- Turing, Alan, “Can Digital Computers Think?”, *The Essential Turing: Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life plus The Secrets of Enigma*. Ed. B. Jack Copeland. New York: Oxford University Press Inc., 2004, s. 476-486.

Walsh, Toby. 2062 *Yapay Zekâ Dünyası*. Çev. Zerin Dirihan. 1.Basım. İstanbul: Say Yayınları, 2020.

Yampolskiy, Roman Vladimirovic. “Şirketinizin Algoritmaları Hata Yaparsa Neler Olur?”, *Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ*. Proje ed. Harvard Business Review Press. Çev. Levent Göktem. İstanbul: Optimist Kitap, 2020, 141-151.

Zeynuddîn İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik ve minhatu'l-Hâlik ve tekmiletu't-Tûrî*, 8. Baskı, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ty., I-VIII.

Zekiyüddin Şa`bân. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. Çev. İbrahim Kâfi Dönmez. 20.Basım. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Zevkliler, Aydın, Şeref Ertaş, Ayşe Havutçu ve Damla Gürpınar. “*Medeni Hukuk (Temel Bilgiler)*”. 9. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.

Zeydân, Abdulkerim. *İslâm Hukukuna Giriş*. Çev. Ali Şafak, 13. Baskı. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2020.

Basılı Makaleler

Arf, Cahit. “Makine Düşünebilir Mi ve Nasıl Düşünebilir?”. Atatürk Üniversitesi – Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi 1 (1959): 91-103.

Benli, Erman ve Gayenur Şenel. “Yapay Zekâ ve Haksız Fiil Hukuku” *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* (2022): 2976-336.

Çetingül, Nursena. “Ceza sorumluluğu bakımından yapay zekânın hukukî statüsünün tartışılması” *İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20(41) (2021): 1015-1042.

Erdoğan, Gökhan. “Yapay Zekâ ve Hukukuna Genel Bir Bakış”. *Adalet Dergisi* (2021): 117-192.

Görgülü, Ülfet ve Kesgin, Sena. “Yapay Zekâ Robotlara Ahlâkî ve Hukukî Statü Tanınması Problematigi -İslam Ahlâkı ve Hukuku Açısından Bir Değerlendirme-”. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20 (2021): 37-65.

Elektronik Makaleler

Abid, Abubakar, Maheen Farooqi ve James Zou. “Persistent Anti-Muslim Bias in Large Language Models”. *arXiv:2101.05783v1* (2021): 1-17. <https://arxiv.org/pdf/2101.05783v1.pdf> (erişim 19.10.2021).

Kriegman, Sam, Douglas Blackiston, Michael Levin ve Josh Bongard. “Kinematic self-replication in reconfigurable organisms”. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 118/49 (2016): 1-8. <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.2112672118> (erişim 09.03.2022).

Mevzuat

TBK, Türk Borçlar Kanunu. (Kanun No. 6098). *Resmî Gazete* 27836 (11 Ocak 2011). Erişim 05.12.2022. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6098.pdf>

TCK, Türk Ceza Kanunu. (Kanun No. 5237). *Resmî Gazete* 25611 (12 Ekim 2004). Erişim 29.03.2022. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>

TMK, Türk Medeni Kanunu. (Kanun No. 4721). *Resmî Gazete* 24607 (8 Aralık 2001). Erişim 29.03.2022. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>

Tezler

şen, Cemalettin. “İslâm Hukukunda Bilincin Sorumluluklara Etkisi”. Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009.

Web Sayfaları

AI Dungeon. “Home”. <https://play.aidungeon.io/main/home> (erişim 09.01.2021).

AKŞAM. “Bu robotlar kendi kendine üreyebiliyor! İşte Xenobotlar”. <https://www.aksam.com.tr/gunes/bu-robotlar-kendi-kendine-ureyebiliyor-iste-xenobotlar/haber-1227305> (erişim 08.03.2022).

ALTURIS. “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE I - REACTIVE MACHINES”. <https://www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-i-reactive-machines> (erişim 25.08.2022).

ALTURIS. “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE II - LIMITED MEMORY”. <https://www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-ii-limited-memory> (erişim 25.08.2022).

ALTURIS. “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE III - THEORY OF MIND”. <https://www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-iii-theory-of-mind> (erişim 25.08.2022).

ALTURIS. “4 TYPES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TYPE IV - SELF-AWARENESS”. <https://www.alturis.ai/post/4-types-of-artificial-intelligence-type-iv-self-awareness> (erişim 25.08.2022).

BBC. “Google apologises for Photos app's racist blunder”. <https://www.bbc.com/news/technology-33347866> (erişim 03.11.2021).

Boston Dynamics. “Atlas™ | Boston Dynamics”.
<https://www.bostondynamics.com/atlas> (erişim 03.02.2022).

CHIP Online. “Xenobot Mucizesi: “Üreyebilen” Canlı Robotlar Geliştirildi!”.
https://www.chip.com.tr/haber/xenobot-mucizesi-ureyebilen-canli-robotlar-gelistirildi_97504.html (erişim 09.03.2022).

Cins Dergi. “Ahmet Dağ; “Transhümanizm İnsanı Aşarak Nasıl İnsan Kalacağımızı Açıklayamıyor””.
<https://www.cins.com.tr/2021/01/ahmet-dagtranshumanizm-insani-asarak-nasil-insan-kalacagimizi-aciklayamiyor/> (erişim 23.02.2022).

Cumhuriyet Gazetesi. “NASA Mars’tan örnek getirmek için hazırladığı planı açıkladı”.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/nasa-marstan-ornek-getirmek-icin-hazirladigi-plani-acikladi-1733621> (erişim 01.02.2022).

Engineered Arts. “Ameca - Engineered Arts”.
<https://www.engineeredarts.co.uk/robot/ameca/> (erişim 12.12.2021).

Hanson Robotics. “Art by Sophia the Robot - Hanson Robotics”.
<https://www.hansonrobotics.com/art-by-sophia-the-robot/> (erişim 12.12.2021).

Hanson Robotics. “Sophia - Hanson Robotics”.
<https://www.hansonrobotics.com/sophia/> (erişim 12.12.2021).

İslâmi Analiz. “Münazaraya katılan yapay zekâ: Etik olmamızı hiçbir zaman beklemeyin”.
<https://islamianaliz.com/haber/8856867/munazaraya-katilan-yapay-zeka-etik-olmamizi-hicbir-zaman-beklemeyin> (erişim 14.12.2021).

KAIST INSTITUTE. “KI for Artificial Intelligence”.
https://kis.kaist.ac.kr/index.php?mid=KIAI_O (erişim 01.02.2022).

KARAR. “Yapay zeka intihal sorunu haline geldi: Öğrencilerimin yüzde 95'inden daha iyi yazıyor”.
<https://www.karar.com/teknoloji-haberleri/yapay-zeka-intihal-sorunu-haline-geldi-ogrencilerimin-yuzde-95inden-1720959> (erişim 15.02.2023).

Medium. “Is LaMDA Sentient? — an Interview”.
<https://cajundiscordian.medium.com/is-lamda-sentient-an-interview-ea64d916d917> (erişim 15.06.2022).

NASA. “Learn About the Rover — NASA Mars”.
<https://mars.nasa.gov/mars2020/spacecraft/rover/> (erişim 01.02.2022).

NTV. “Bilim insanları bölünerek çoğalabilen ilk canlı robotları üretti: Kanseri ve yaşlanmaya karşı büyük gelişme”.
<https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/bilim-insanlari-bolunerek-cogalabilen-ilk-canli-robotlari-uretti-kanser-ve-yaslanmaya-karsi->

buyuk-gelisme,fGyrzM-o9EmPI_IPNUIQSQ/aUZo-vMTN0CH5pvUL96J9Q (erişim 23.12.2021).

NTV. “İnsansı robot Sophia anne olmak istiyor”. <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/insansi-robot-sophia-anne-olmak-istiyor,NPUguYiekk-MGPbb5qgxqw> (erişim 14.10.2021).

NTV. “Moskova'da satranç robotu, ocuk rakibinin parmağını kıldı”. <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/moskovada-satranc-robotu-cocuk-rakibinin-parmagini-kirdi,ES8ttvrs9kCu2qDtMkl1ag/8BjVqkBbAEieYe6eO1ZZ4w> (erişim 28.07.2022).

Research Gate. “(PDF) A green paper on legal issues in robotics”. https://www.researchgate.net/publication/310167745_A_green_paper_on_legal_issues_in_robotics (erişim 29.04.2022).

SPUTNIK Türkiye. “Dünyanın ilk 'düşünen' robotu geliştirildi: Nöronlar bir beyinden alınan canlı hücrelerle büyütüldü”. <https://tr.sputniknews.com/20211027/dunyanin-ilk-dusunen-robotu-gelistirildi-noronlar-bir-beyinden-alinan-canli-hucrelerle-buyutuldu-1050225477.html> (erişim 28.10.2021).

The Guardian. “A robot wrote this entire article. Are you scared yet, human?”. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/sep/08/robot-wrote-this-article-gpt-3> (erişim 03.02.2022).

University of Reading. “Turing Test success marks milestone in computing history”. <https://archive.reading.ac.uk/news-events/2014/June/pr583836.html> (erişim 17.03.2022).

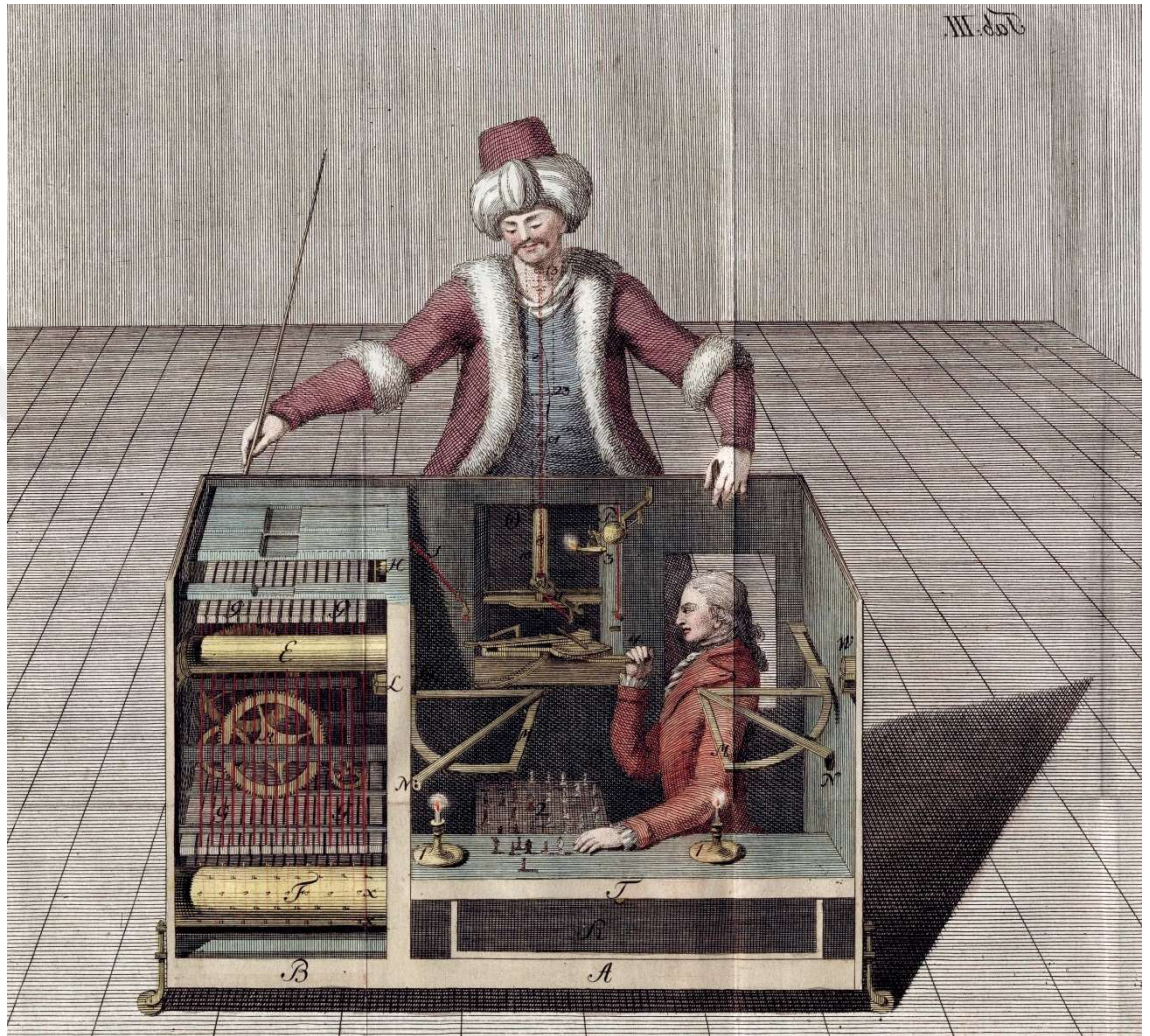
Wikimedia. *Racknitz - The Turk 3.jpg* (2678×2439). https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6e/Racknitz_-_The_Turk_3.jpg (erişim 18.04.2022).

YouTube. “El robot más real con el que he conversado - “Ameca” creada por Engineered Arts (CES 2022)”. <https://www.youtube.com/watch?v=fHYOXjP4gfE> (erişim 23.02.2022).

YouTube. “Sophia the Robot and Jimmy Sing a Duet of “Say Something””. <https://www.youtube.com/watch?v=G-zyTIZQYPe> (erişim 03.02.2022).

EKLER

Resim 1: Joseph von Racnitz (m.1818) tarafından resmedilen Mekanik Türk tasviri

Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6e/Racknitz_-_The_Turk_3.jpg (erişim 18.04.2022).

Resim 2: ChatGPT ile gerçekleştirilen yazışma bölümü

YA

Fatih Sultan Mehmet hakkında bilgi verebilir misin?

Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimini ele alarak büyük bir devlet kurucusu olarak bilinir. Fatih Sultan Mehmet, 1432 yılında doğdu ve 1481 yılında İstanbul'u fethederek Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir güç haline getirdi. Fatih Sultan Mehmet, kültür ve sanat alanında da önemli katkılarda bulunmuş ve pek çok eser yazdırmıştır. Fatih Sultan Mehmet, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun son hükümdarı olarak da bilinir. Fatih Sultan Mehmet, 1481 yılında öldü ve tarihte büyük bir yer edinmiştir.

YA

Roger Milla hakkında bilgi verebilir misin?

Maalesef ben bir veri toplama sistemi değilim ve bu nedenle en son bilgilere dayanarak yanıt veremem. Ancak ben dil ile ilgili sorulara yanıt verebilir ve dil konusunda genel bilgi sunabilirim. Eğer Roger Milla hakkında daha fazla bilgi edinmek isterseniz, lütfen bir arama motoruna ya da bir referans kaynağına başvurun. İnternet üzerinde birçok makale ve kaynak bulabilirsiniz.

Regenerate response

|

ChatGPT Mar 14 Version. Free Research Preview. Our goal is to make AI systems more natural and safe to interact with. Your feedback will help us improve.

Kaynak: https://chat.openai.com/chat/eabf5f1a-656f-4794-86c2-6d66d0e6d759?__cf_chl_tk=IV7nZqNkILf1eaG43LUIQjLGzSlATGT6YU1unqFtKM-1680092298-0-gaNycGzNGzs (erişim 29.03.2023).

Resim 3: ChatGPT ile gerçekleştirilen yazışma bölümü

YA Oscar ödülleri hakkında bilgi edinmek istiyorum.

Oscar ödülleri, Yılın En İyi Filmi, En İyi Yönetmen, En İyi Erkek ve Kadın Oyuncu gibi kategorilerde sinema sanatçılarına ödüllendiren, ABD merkezli bir ödül törenidir. Tören, tüm dünyada yayınlanır ve yılda bir kez gerçekleşir. Ödüller, Akademi Sanatları ve Bilimleri tarafından verilir ve sadece film endüstrisinde çalışan üyeler tarafından oy verilir. Ödüller, 1929 yılında ilk kez verilmiştir.

YA Marlon Brando hakkında neler söyleyebilirsin?

Marlon Brando, 20. yüzyılın en etkili aktörlerinden biri olarak kabul edilir. Onun oyunculuk tarzı, özellikle de "Method Acting" olarak adlandırılan bir tekniği kullanarak, karakterlerin iç dünyasına daha derin bir anlayış kazandırmasını sağladı. Özellikle 1951 yılında yaptığı "A Streetcar Named Desire" ve 1954 yılında yaptığı "On the Waterfront" filmlerinde oynadığı rollerle ün kazandı. Ayrıca, 1972 yılında "The Godfather" filminde oynadığı Vito Corleone rolü ile En İyi Erkek Oyuncu Oscar'ını kazandı.

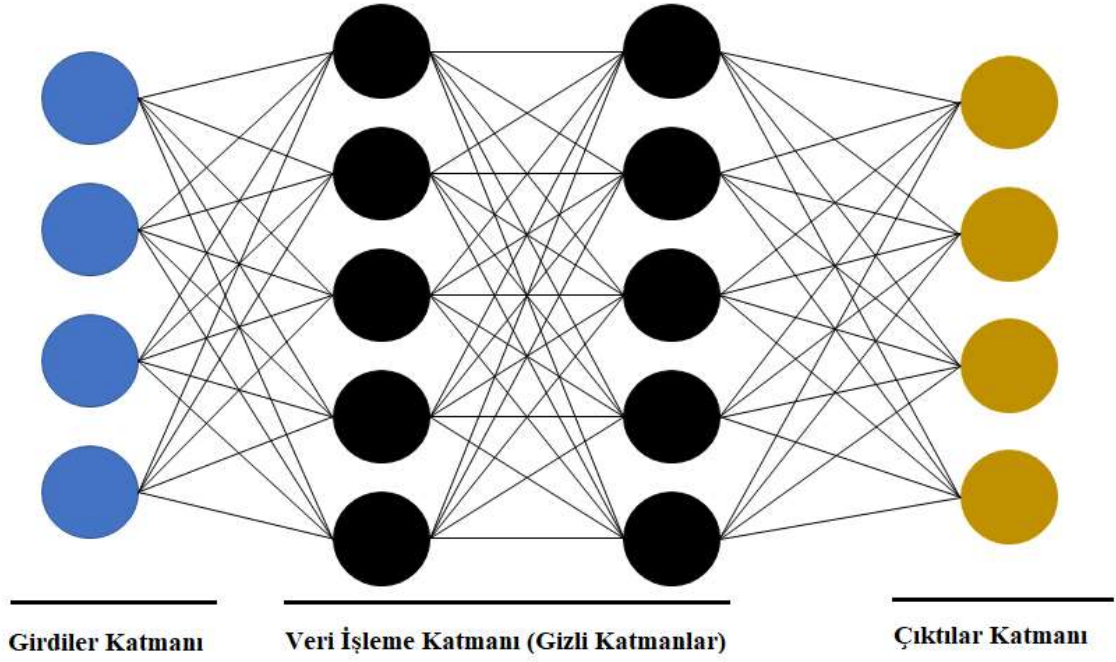
Regenerate response

Send a message...

ChatGPT Mar 23 Version. Free Research Preview. ChatGPT may produce inaccurate information about people, places, or facts

Kaynak: <https://chat.openai.com/chat/e8e63f04-f23a-4c93-9231-468061fa1b51>
(erişim 05.04.2023).

Şekil 1: Basitleştirilmiş Yapay Sinir Ağı Şeması

Kaynak: Erkin Özalp, *Gençlerle Baş Başa: Yapay Zekâ*, 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2020, s. 40.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Yahya		GÜDENDEDE
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	B1		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2010 2012	2012(nakil) 2014	Vali Muammer Güler AÖL Şükrü Şankaya Anadolu Lisesi
Lisans	2014	2019	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2019	2023	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1. Kamu Kurumu	2022		Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Özel Hukuk Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı (Araştırma Görevlisi)
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	Sempozyum Bildirisi: 1		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
		Tarih İmza Adı Soyadı	09/05/2023 Yahya GÜDENDEDE

